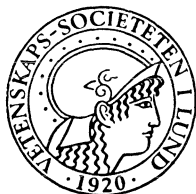

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1990

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1990

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Lunds University Press

*Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel 046-12 35 79*

Formgivning: Lars Tempte

*Omslagsbilden visar en detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.*

*Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.*

Foto av Ola Terje, februari 1986

*Art nr 20219
ISBN 91-7966-161-0*

Wallin & Dalholm 1991

Innehåll

Artiklar

- 5 *Michael Bogdan*: St Lucias rättsarv: från Pariskutymer till common law
- 17 *Nils Arvid Bringéus*: Maria med sömnaden och Josef med ljuset
- 40 *Torsten Burgman*: Generalkonsul Emil Heilborn, industriledare i Ryssland
- 57 *Lars Larsson*: Kökkenmödding – välkänd fornlämning i ny belysning
- 78 *Paavo Roos*: Gisslan i antiken – en problemöversikt
- 99 *Ingrid Söderhamn*: Gustavianism

Minnesord

- 151 Emil Staiger av *F J Billeskov Jansen*
- 157 Dagmar Berger av *Eric Rasmusson*
- 159 Knut-Olof Falk av *Jerzy Nalepa*
- 165 Brita Egardt av *Sven B Ek*
- 171 Cajus Fabricius av *Stig Y Rudberg*
- 175 Hans Sjöbäck av *Bert Westerlundh*

Vetenskapssocieteten i Lund

- 181 Matrikel
- 192 Verksamhetsberättelse 1989
- 194 Räkenskaper
- 196 Stadgar
- 200 Skriftförteckning

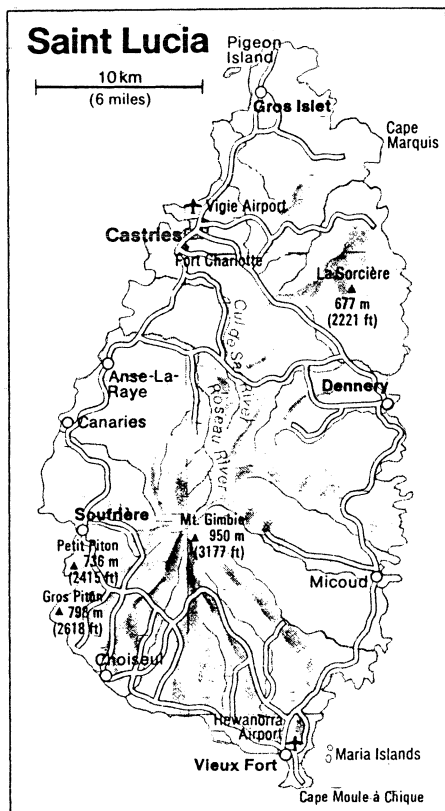
*Michael Bogdan*¹

St Lucias rättsarv: från Pariskutymmer till common law

1. Inledning

Det är inte alltid de stora och praktiskt betydelsefulla rättsordningarna som är intressantast ur rättsvetenskaplig, och i synnerhet rättsjämförande, synvinkel. De mycket små rättssystemen utgör i flera avseenden fascinerande forskningsobjekt (med "små" åsyftas i detta sammanhang inte storleken av territoriet eller av befolkningen utan nivån av landets legislativa, judiciella, rättsvetenskapliga och andra juridiska resurser). Även de små rättssystemen konfronteras med de flesta av den moderna världens komplicerade juridiska frågor, rörande alltifrån upphovsrätt för datorprogram till kreditkort och miljöskydd. Ett land med mycket begränsade juridiska resurser kan inte tillsätta utredningar beträffande de olika problemen, har inte tillräckligt med domstolsavgöranden för att kunna förlita sig på rättsbildning genom prejudikat, har nästan ingen juridisk forskning och förmår inte att utbilda egna jurister. Man är därför tvungen att leva på import av juridiska regler och idéer, låt vara att inte ens de stora ländernas rätt utvecklas i isolation (man kan exempelvis nämna den snabba och världsomfattande spridningen av sådana nya rättsliga konstruktioner som finansiell leasing och franchising). Ett studium av de små rättssystemen hjälper oss att förstå hur en rättsordning kan överleva med bibehållen identitet och särart trots att den tvingas att nästan uteslutande livnära sig på importgods, vilket för övrigt icke sällan till helt övervägande del kommer från ett enda moderland.

En annan av den rättsjämförande forskningens godbitar utgörs av de sk blandade rättssystemen, varmed åsyftas sådana rättsordningar vilka förenar karakteristiska drag och traditioner hos mer än en rättsfamilj. Rättsfamiljer är en produkt av en huvudsakligen för pedagogiska ändamål genomförd indelning av världens rättssystem.² Olika författare använder sig visserligen av något olika indelningskriterier, men resulta-

ten brukar likna varandra: man talar om en kontinentaleuropeisk (fransk-tysk) familj, en anglosachsisk familj (också kallad *common law*-familj), en socialistisk familj och en familj eller flera familjer bestående av mera exotiska rättssystem.³ De tre förstnämnda familjerna har var sitt moderland i Europa (Frankrike eller Tyskland, England respektive Sovjetunionen), men de har genom kolonial eller ideologisk expansion utvidgats till andra kontinenter. Ungefär en tredjedel av hela mänskligheten, inklusive sådana folkrika nationer som USA och Indien, lever således idag i enlighet med rättsliga principer vilka, åtminstone till betydande del, härstammar från England. Latinamerika och stora delar av Afrika har övertagit många av de franska rättsliga traditionerna, medan tysk rätt har utövat starkt inflytande på rättsordningen i bl a Japan.

I denna uppsats finns det inget utrymme att närmare beskriva skillnaderna mellan de två västerländska rättsfamiljerna, men några av de

viktigaste särdragen förtjänar att omnämnas. De kontinentala rättssystemen karakteriseras av de skrivna författningarnas dominerande roll bland rättskällorna. Bland författningarna finner man oftast, ehuru inte alltid, stora kodifikationer såsom civilkod, handelskod, straffkod, civilprocesskod och straffprocesskod. Civilkoden anses vara viktigast, bl a därför att den stadfäster många av hela rättsordningens grundprinciper. Högre domstolars avgöranden publiceras och studeras noga, men de däri uttryckta rättsatserna är formellt sett inte bindande för de lägre domstolarnas rättsskipning. Domstolarna resonerar deduktivt, eftersom de försöker att härleda domslutet från de allmänt formulerade författningsreglerna. Privaträtten är oftast i hög grad inspirerad av romersk rätt. Det typiska för de anglosachsiska rättsordningarna är å andra sidan domstolarnas rättsskapande roll. De skapar bindande prejudikat, vilka utgör rättsordningens ryggrad. Domstolarna tänker kasuistiskt: de startar från omständigheterna i det aktuella målet och söker domslutet genom att analysera likheterna och skillnaderna mellan dessa omständigheter och omständigheterna i tidigare avgjorda mål. Eftersom alla anglosachsiska rättssystem är ättlingar till engelsk rätt, har de normalt en kärna av gemensamma rättsinstitut och rättsliga begrepp, såsom *trust* och rättsordningens indelning i *law* och *equity*.

Det finns ett antal blandsystem vilka, tack vare sin komplicerade historia, har formats av såväl den anglosachsiska som den kontinentala traditionen. Att studera dessa ger värdefull information om hur olika ofta ursprungligen inbördes oförenliga regler, principer och idéer kan samexistera och ibland även smälta samman i något nytt. Oftast delas blandsystemets föräldraskap av fransk och engelsk rätt, varvid det franska inflytandet är betydligt äldre men försvagat. Detta sammanhänger med den historiska utvecklingen av maktbalansen mellan de två viktigaste kolonialmakterna. Åtskilliga territorier, vilka först koloniserats av Frankrike, övertogs senare av Storbritannien, medan några exempel på maktövertagande åt det motsatta hållet inte synes finnas. Vissa blandsystem, exempelvis rättsordningen i den kanadensiska provinsen Québec, har numera så betydande juridiska resurser att de närmast kan betecknas som självförsörjande, medan andra tillhör kategorin små rättssystem, vilket gör dem beroende av kontinuerlig näringstillförsel utifrån. Beträffande de små blandsystemen är det särskilt intressant att studera huruvida och på vilket sätt de har behållit sin dualism och, icke minst, i vilken grad och på vilka rättsområden vart och ett av modersystemen har behållit inflytande.

Antalet små blandssystem är relativt litet. Det rör sig oftast om mindre öar. I Europa finner man exempelvis Kanalöarna (huvudsakligen Jersey och Guernsey), vilka har rättsordningar bestående av en blandning av engelsk rätt och betydligt äldre normandska rättstraditioner.⁴ I Indiska oceanen ligger de två örikena Mauritius och Seychellerna, vilka efter att under franskt välde ha begåvats med bl a Napoleons civilkod 1814 blev brittiska besittningar, dock utan att bryta med det franska rättsliga arvet.⁵ I Stilla havet ligger Vanuatu (f d Nya Hebriderna), som har varit ett brittiskt-franskt kondominium och i vars rättsordning båda f d kolonialmakterna har lämnat sina spår.⁶ I denna uppsats vill jag i korthet beskriva huvudlinjerna i utvecklingen av ett annat litet blandssystem, närmare bestämt rätten på den karibiska ön St Lucia, som jag nyligen haft möjlighet att besöka.

2. Något om St Lucias geografi och historia

St Lucia (uttalas på det engelska sättet, "Loosha") är en självständig stat inom det Brittiska samväldet. Landet ligger strax söder om och inom synhåll från den franska ön Martinique. St Lucia har en yta om 616 kvadratkilometer och en befolkning om c:a 140 000, till över 97 procent bestående av ättlingar till afrikanska slavar. Över 90 procent är katoliker. Det officiella språket är engelska men vardagsumgänget äger till stor del rum på en lokal franskinspirerad dialekt (*patois*). Ekonomin bygger på jordbruk och turism, medan industrin är av mycket begränsad betydelse.

Det sägs att St Lucia siktades och döptes av Columbus under dennes fjärde Amerikaresa, på Luciadagen 1502. Ön bytte ofta kolonialherrar. Efter icke mindre än fjorton maktväxlingar mellan Frankrike och Storbritannien stabiliserades läget under den franska kronan, men St Lucia ockuperades 1803 ånyo av britterna i samband med Napoleonkrigen och blev genom Parisfreden 1814 även *de jure* en brittisk kronkoloni. Ön blev självständig så sent som 1979.

3. Rättsordningens franska grundplåt

I Parisfördraget stadgades att St Lucias invånare skulle få behålla sin rätt, vilket innebar att de franska rättsregler, vilka då gällde på ön, skulle fortsätta att gälla och följaktligen utgöra startpunkten för den fortsatta rättsutvecklingen. I enlighet därmed utfärdade den brittiske

guvernören en proklamation, där det bl a stod att "*Les lois, coutumes et règlements en vigueur dans la Colonie au moment de la publication de la présente ordonnance, continueront à être suivis et exécutés...*"⁷ Till skillnad från Mauritius och Seychellerna, vilka överläts genom samma fredsfördrag, betydde detta i praktiken tillämpning av den förrevolutionära franska rätten, eftersom de stora napoleonska kodifikationerna, i synnerhet Napoleons *Code civil*, aldrig hunnit bli promulgerade i St Lucia.

Det förrevolutionära Frankrike hade inte någon enhetlig rättsordning, i varje fall inte på privaträttens område. I landets södra del fanns visserligen skriven rätt men i norr gällde olika mer eller mindre lokala och bara delvis nedtecknade sedvänjor och kutymen. Trots att de franska *colons*, vilka flyttade till kolonierna, härstammade från olika delar av Frankrike, ansågs de medtaga den parisiska sedvanerätten, *Coutume de Paris*, till sin nya bosättning (ett liknande fenomen märktes i de brittiska besittningarna, där bosättarna ansågs lyda under engelsk rätt oavsett vilken del av det Förenade konungariket de kom ifrån). I fråga om Frankrikes västindiska besittningar föreskrev *Conseil d'Etat du Roi* för övrigt redan på sextonhundratalet att *Coutume de Paris* skulle gälla där.⁸ Förutom att härstamma från rikets huvudstad hade *Coutume de Paris* den fördelen att dess sammanställningar blivit publicerade så tidigt som på femtonhundratalet.

Vid sidan av *Coutume de Paris* lydde man i St Lucia vid övertagandetidpunkten ett antal franska kungadekret, beträffande vilka det dock ansågs att deras giltighet på ön förutsatte att de där blivit promulgerade genom särskild registrering. En ytterligare rättskälla utgjordes av *Le code de la Martinique*, som var en samling av olika författningar utfärdade av franska koloniala myndigheter i Västindien.

Den domstolsorganisation som fanns i St Lucia vid maktövertagandet bestod av en lägre instans kallad *Sénéchaussée* och en kombinerad appellations- och lagstiftningsinstans kallad *Conseil supérieur*. Dessa fortsatte att verka fram till 1831, då de ersattes av en *Royal Court* vars avgöranden kunde överklagas till *Privy Council* i London.⁹

Redan en relativt kort tid efter det brittiska maktövertagandet började tillämpningen av de franska rättskällorna vålla problem. Ön blev ju isolerad från den franska rättsutvecklingen, icke så mycket på grund av geografisk isolation (som i och för sig kunde ha avhjälpes genom närheten till det franska Martinique) utan huvudsakligen på grund av att den nya franska rätten, dvs de napoleonska kodifikationerna, i princip saknade relevans för St Lucia. *Coutume de Paris* var inte längre

föremål för tillämpning och kommentarer i Frankrike. Ön har även genomgått betydande demografiska förändringar. Den vita (dvs huvudsakligen franska) befolkningen minskade successivt såväl i absoluta tal som i relation till hela populationen.¹⁰ En invandring av vita briter har dessutom av naturliga skäl kommit i gång. Det dröjde inte länge förrän man var tvungen att övergå från franskan till engelskan som domstolsspråk (detta skedde 1842), i synnerhet eftersom domarna var engelsmän. Domarnas och de övriga juristernas engelska utbildning gjorde det även bortsett från språket besvärligt för dem att förstå och tillämpa *Coutume de Paris*, vartill kommer att källorna delvis var svårtillgängliga på ön. När myndigheterna i London år 1819 begärde att guvernören skulle skicka dem en kopia av de på ön gällande lagarna, svarade denne att originaltexterna blivit förstörda genom en år 1796 inträffad brand och att de lokala domstolarna i praxis följde andrahandsuppgifter och kommentarer.¹¹ En förfrågan år 1833 visade att inga kopior av *Code de la Martinique* fanns att uppbringa på ön.¹² År 1845 beklagade guvernören att "*Her Majesty's subjects in St Lucia have no means of general acquaintance with the laws under which they live save by hearsay, custom and such uncertain means.*"¹³ Rättsosäkerheten spridde sig påtagligt.

St Lucia hade emellertid så att säga tur i oturen. Öns högsta juristämbeden (*Administrator* resp *Chief Justice*) innehades på 1870-talet av två kanadensare, William Des Voeux och James Armstrong, båda väl förtrogna med *Coutume de Paris*, som efter brittiskt maktövertagande utgjorde gällande rätt även i Québec. I Québec hade man dock under påverkan av den napoleonska kodifikationsprocessen redan utarbetat en egen *Code civil*, som visserligen i fråga om struktur påminde om Napoleonkoden men till sitt innehåll var för det mesta ett uttryck för den förrevolutionära parisiska kutymrätten.¹⁴ Québec-koden, vilken hade trätt i kraft 1866, blev naturligtvis en gåva från himlen för St Lucias rättsliv, inte minst därför att den även fanns tillgänglig på engelska. De ovannämnda två juristerna åtog sig att anpassa koden till St Lucias behov.¹⁵ Som resultat av deras ansträngningar och efter åtskilliga komplikationer och dröjsmål utfärdade parlamentet i London St Lucias egen civilkod, vilken trädde i kraft under 1879. Detta medförde dock inte att den gamla sedvanerätten blev utan intresse, eftersom man precis som i Québec alltjämt fick använda den som hjälpmedel vid tolkningen av civilkoden (ungefär som man i Sverige använder sig av lagförarbetena).

Det kan alltjämt hända att man på någon punkt, där civilkoden är tyst eller oklar, åberopar *Coutume de Paris*. Eftersom de lokala juristerna inte längre behärskar det franska språket tvingas man i dessa fall att anlita översättare.¹⁶ Det förekommer också att man använder sig av en fransk-engelsk ordbok i kombination med *Concise Oxford Dictionary*.¹⁷ Av naturliga skäl tenderar de lokala juristerna, inklusive domarna, att mer eller mindre omedvetet fylla luckorna med hjälp av engelsk rätt, men det är viktigt att understryka att det, bortsett från lagstadgade undantag, i princip inte är engelsk rätt utan *Coutume de Paris* som i brist på annan reglering utgör den subsidiära rättskällan. I ett viktigt mål, där stora värden står på spel, är det exempelvis åtminstone i teorin värt mödan att med hjälp av franska rättshistoriker eller på annat sätt uttröna innebörden av den relevanta parisiska sedvaneregeln. I praktiken händer det dock utomordentligt sällan att denna källa behöver anlitas. Artikel 9 i civilkoden förbjuder för övrigt domaren att vägra att avgöra ett mål "under pretext of the silence, obscurity, or insufficiency of the law":¹⁸ denna regel är uppenbarligen besläktad med Artikel 4 i den franska Napoleonskoden.

Ett exempel på tillämpning av gammal fransk rätt utgörs av *Du Boulay v. Du Boulay*, som avgjordes 1869 av *Privy Council* i London, dit den i Västindien meddelade domen hade överklagats.¹⁹ Målet handlade, något förenklat, om en slavättings rätt att bära det släktnamn som bars av den f d slavägarfamiljen. *Privy Council* kom fram till att *Coutume de Paris* inte erkände ensamrätten till namn. Inställningen i Frankrike hade visserligen ändrats genom ett år 1803 utfärdat dekret, men detta hade inte hunnit bli promulgerat i St Lucia före det brittiska övertagandet. Summan av det hela blev att slavättingen fick behålla namnet.²⁰

En kvarleva från den franska tiden är att man bland de juridiska yrkena på ön finner *Notary Royal*, som i fråga om sina uppgifter motsvarar en fransk *notaire* snarare än en anglosachsisk *Notary Public*. De praktiserande juristernas yrken har dock *de facto* fusionerat, så att de alla bär titeln *Barrister, Solicitor and Notary Royal*. Detta torde huvudsakligen bero på det relativt lilla antalet praktiserade jurister (ca 40 stycken).

4. Den engelska rättens intåg

Efter det brittiska maktövertagandet dröjde det inte länge förrän den engelska rättens inflytande blev kännbart i St Lucia. Redan 1827 inför-

des engelsk handelsrätt och år 1833 övertog man engelsk domstolsprocedur i brottmål. Under 1842 blev engelska det officiella domstolsspråket. St Lucia har en egen straffkod av 1896, men dennas materiella innehåll är engelskinspirerat. St Lucia övertog visserligen 1882 sin civilprocesskod från Québec, men denna var betydligt mera engelsk påverkad än civilkoden och innehöll bl a de typiska engelska *injunctions* och *writs of prohibition, injunction* och *mandamus*.²¹ Bevisrätten bygger helt på reception av engelsk rätt, med undantag av de särskilda bevisregler för vissa situationer som stadgas i civilkoden.²² Statsrätten har skapats av britterna (drottningen av England är för övrigt formellt också St Lucias statschef).²³ Den engelska prejudikatläran, byggande på bindande precedent, anses idag *de facto* råda i St Lucia även i fråga om tolkning av civilkoden.

Ett viktigt steg i riktning mot engelsk rätt gjordes 1956, då civilkoden ändrades i flera avseenden.²⁴ Enligt en allmän receptionsregel i Artikel 917(A) skall engelsk rätt, som den ser ut vid tillämpningstillfället, tillämpas i St Lucia beträffande bl a avtals- och skadeståndsrättsliga spörsmål ("*contracts, quasi-contracts and torts*"). Civilkodens relevanta artiklar har dock märkligt nog inte blivit upphävda, utan skall tolkas mot bakgrund av engelsk rätt och "*cease to be construed in accordance with the law of Lower Canada or the Coutume de Paris*". Artikel 917(A)(3) stadgar å andra sidan att koden i händelse av konflikt har företräde framför engelsk rätt. En intressant detalj i detta sammanhang är att man vägrade att till St Lucia importera det engelska avtalsrättsliga institutet *consideration* och föreskrev att

the English doctrine of consideration shall not apply to contracts governed by the law of the Colony... the term "consideration" when used with respect to contracts shall continue as heretofore to mean the *cause*...

Även beträffande utomobligatoriskt skadeståndsansvar har man behållit den allmänna skadeståndsregeln av kontinentaleuropeisk typ (Artikel 985)²⁵ men tillfört de engelska sk *nominated torts*, vilka bygger på utgångspunkten att bara vissa särskilda och till namn kända handlingar kan föranleda ansvar. Detta har lett till viss förvirring och även terminologisk blandning, exempelvis när man talar om "*delict of trespass*".²⁶

Också det engelska *trust*-institutet infördes i St Lucia så sent som genom 1956 års reform av civilkoden (Artikel 916(A)). Detta skedde genom hänvisning till engelsk rätt.²⁷

Implied, constructive and resulting trust shall arise under the law of the Colony in the same circumstances as they arise under the law of England... Subject to the provisions of this Code or of any other statute the law of England for the time being in force governing the rights, powers and duties of trustees and beneficiaries under a trust shall extend to and apply in the Colony...

Genom införande av *trust* introducerades, låt vara endast i begränsad omfattning, även delar av engelskt *equity*, eftersom *trust* förutsätter skillnaden mellan *legal ownership* och *equitable ownership* rörande samma förmögenhetsobjekt. Ordet "*equity*" förekom visserligen redan dessförinnan i vissa av civilkodens artiklar (exempelvis Artikel 956), men ansågs och alltjämt anses i dessa fall hänvisa till det förrevolutionära franska *équité* och inte till engelsk rätt.²⁸

Även familjerätten har berörts av den engelska rättens inflytande, exempelvis år 1973 när man införde skilsmässoregler liknande 1973 års engelska *Matrimonial Causes Act*. Den äktenskapliga förmögenhetsordningen grundas dock fortfarande på det franska systemet med *community property*.

Under åren 1984–1987 ändrades St Lucias fastighetsrätt, varvid man övertog det moderna engelska systemet med heltäckande och auktoritativ registrering av rätt till fast egendom. Man åtgärdade samtidigt en del av den kontinentaleuropeiska samäganderättens opraktiska konsekvenser i ett samhälle med många barn (fragmentering), genom att föreskriva att de först antecknade fyra samägarna har rätt att såsom *trustees* avyttra fastigheten även utan de övriga delägarnas samtycke.²⁹

5. Avslutande anmärkningar

St Lucia känner trots sin självständighet en stark samhörighet med de andra f d brittiska öarna i Västindien, vilkas rättstradition utslutande bygger på engelsk rätt. Länderna har ett icke obetydligt juridiskt samarbete. St Lucias jurister utbildas således numera normalt vid *University of the West Indies* i Barbados, vars juridiska fakultet är helt orienterat mot *common law*. Utvalda avgöranden från St Lucias domstolar kan visserligen bli publicerade i *West Indian Reports*, men domar rörande tillämpning av civilkoden publiceras nästan aldrig, helt enkelt därför att de saknar intresse för juristerna på de övriga öarna, där man inte har någon motsvarande civilrättskodifikation. Domstolarna i St Lucia

(*Magistrates' Courts* och *High Court*) är helt bemannade av *common law*-utbildade domare. Appellationsdomstolen (*Eastern Caribbean Supreme Court of Appeal*) delas för övrigt med ett antal andra öar och landets högsta domstolsinstans är *Judicial Committee of the Privy Council* i London.

Enligt en något pessimistisk åsikt är det bara en tidsfråga innan engelsk rätt kommer att sluka resterna av det kontinentaleuropeiska rättsliga tänkandet i St Lucia. Det är symptomatiskt att man i de lokala juristernas bibliotek inte längre finner böcker om fransk rätt och att man numera inte ens abonnerar på rättsfallssamlingar från Québec, moderlandet för St Lucias civilkod. Det sista kan förmodligen delvis förklaras med att civilkoden i Québec under tiden har fått vidkännas betydande ändringar.³⁰ Frågan är huruvida makthavarna och befolkningen i landet uppfattar sitt rättsliga arv som något unikt och värt att värna om.³¹ Det är bara en mycket liten andel av invånarna som kan åberopa blodsband med de ursprungliga franska kolonisatorerna. Majoriteten av befolkningen är överhuvudtaget inte särskilt benägen att driva tvisterna till domstol och uppfattar knappast frågor om rättsordningens utformning som särskilt relevanta. Antalet rättsfall är mycket litet: *West Indies Law Library* i Barbados har i fråga om en kvarts sekel efter 1957 bara lyckats samla ett sextiotal skadeståndsrättsliga och ett trettiofall kontraktsrättsliga avgöranden från St Lucia, varav samtliga är opublicerade och de flesta saknar principiellt intresse.³²

Några aktuella planer på att avskaffa civilkoden och ersätta den helt med rättsregler av engelsk härstamning finns å andra sidan inte. Koden förefaller fungera tillfredsställande, kanske beroende på att bristerna ännu inte har avslöjats av det mycket begränsade antalet domstolsavgöranden. En annan tänkbar förklaring till kodens överlevnad kan helt enkelt vara att *codified law is tough law*: det krävs viss handlingskraft för att ändra den resp ersätta den med något annat. Som det har uttryckts av en kommentator, överlever det kontinentaleuropeiska rättstänkandets rester i St Lucia "by default".³³ Även om jag som rättskomparatist naturligtvis skulle beklaga om St Lucia helt övergick till engelsk rätt och därmed förlorade sin unika juridiska särart, har jag svårt att befria mig från intrycket att befolkningens vardag mycket lite skulle påverkas av en sådan förändring.

Noter

- 1 Författaren ber att få tacka St Lucias *Solicitor-General* Ms Suzie d'Auvergne, St Lucias f d premiärminister Winston F Cenac QC samt advokaten Vincent F Floissac QC för den vänliga hjälp han fått av dem under sitt besök i St Lucia.
- 2 En presentation av de stora rättsfamiljerna finner man exempelvis i *René David & John E C Brierley*, *Major Legal Systems in the World Today*, 3 uppl, London 1985; *Konrad Zweigert & Hein Kötz*, *An Introduction to Comparative Law*, band 1, 2 uppl, Oxford 1987.
- 3 Se *Michael Bogdan*, *Komparativ rätt*, Lund 1978, s 68–75, med vidare hänvisningar.
- 4 Se *Michael Bogdan*, "Om Europas tre minst kända rättssystem", i *Svensk Juristtidning* 1988, s 155–162.
- 5 Se *Michael Bogdan*, *The Law of Mauritius and Seychelles*, Lund 1989.
- 6 Se *David Weisbrot*, *Mixed Jurisdictions of Civil and Customary Law: Vanuatu* (maskinskriven nationalrapport från Vanuatu för den tolfte kongressen av *International Academy of Comparative Law*, Sydney – Melbourne 1986).
- 7 Citeras ur *N J O Liverpool*, "The History and Development of the Saint Lucia Civil Code", i *Raymond A Landry och Ernest Caparros* (red), *Essays on the Civil Codes of Québec and St Lucia*, University of Ottawa Press, 1984, s 303–337, på sid 308.
- 8 Se *Liverpool*, a a s 312; *V F Floissac*, "The Interpretation of the Civil Code of Saint Lucia", i *Landry & Caparros* (red), a a s 339–359, på s 341.
- 9 Se *Liverpool*, a a s 314.
- 10 År 1788 var av en befolkning om 20 918 drygt tio procent, närmare bestämt 2 159, vita. År 1869 sjönk de vitas andel till drygt 2,5 procent (900 av 35 000). Se *Liverpool*, a a s 330.
- 11 Se *Liverpool*, a a s 315.
- 12 Se *Liverpool*, a a s 323.
- 13 Se *Liverpool*, a a s 326–327.
- 14 Se därom *Jacob S Siegel & John E C Brierley*, "Canada", i *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol I (National Reports), s C-23.
- 15 Närmare om deras arbete se *Liverpool*, a a s 330–337.
- 16 Se *Ronald Irving*, "St Lucia: A Unique Legal System on a Holiday Island", i *The Law Society's Gazette*, 19 december 1984, s 3598–3599, på s 3599.
- 17 Se *Kenny D Anthony*, "The Viability of the Civilist Tradition in St Lucia: A Tentative Appraisal", i *Landry & Caparros* (red), a a s 33–73, på s 46–47.
- 18 Se *Dorcas White*, "Equity in the Law of St Lucia", i *1 Comparative Law Yearbook* 153–193 (1977), på s 162.
- 19 [1869] L R 2 P C 430.
- 20 Se *Liverpool*, a a s 311–313.
- 21 Se *White*, a a s 154–155 och 165–166; *Anthony*, a a s 45.
- 22 Se *Floissac*, a a s 357.
- 23 Om St Lucias statsrätt se vidare *H H Marshall*, "Saint Lucia", i *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol I (National Reports), s S-5 och S-6 (nationalrapport författad 1983).
- 24 Se närmare *Floissac*, a a s 356–358; *Huxley*, "How Hybrid is Saint Lucian Law?", i *Landry & Caparros* (red), a a s 371–376, på s 373–376; *Dorcas White*, "Some Problems of a Hybrid Legal System: A Case Study of St Lucia", i *30 International and Comparative Law Quarterly* 862–881 (1981), på s 865–866.
- 25 "Every person capable of discerning right from wrong is responsible for damage caused either by his act, imprudence, neglect or want of skill..."

Michael Bogdan

- 26 Se *Anthony*, a a s 51–54; *Huxley*, a a s 375; *White*, a a (not 24 ovan), s 871–872.
- 27 Se *Winston F Cenac*, Coutume de Paris to 1988, utan år och ortangivelse, s 41.
- 28 Se *Cenac*, a a s 47; *Huxley*, a a s 375–376; *White*, a a (not 18 ovan) samt a a (not 24 ovan), s 877–878.
- 29 Se *Cenac*, a a s 88–130.
- 30 Se *Floissac*, a a s 347 och 355.
- 31 Se *Anthony*, a a s 58–59.
- 32 Se *Huxley*, a a s 372.
- 33 Se *Anthony*, a a s 59, som på s 72 vädjar för att man inte bör låta civilkoden dö av ren försumlighet och passivitet: "*If it is to be allowed, then by all means, do so mercifully and replace it by a coherent system.*".

Nils Arvid Bringéus

Maria med sömnaden och Josef med ljuset

En ikonografisk studie

Maria med sömnaden

Jungfru Maria, Jesu moder, möter oss inom det sydsvenska bonadsmåleriet i olika sammanhang: då ängeln Gabriel bebådar Jesu födelse, vid mötet med Elisabet, Johannes Döparens moder, i Betlehems stall, vid de vise männens uppvaktning, vid frambärandet av Jesusbarnet i templet, då ängeln under natten manar den heliga familjen att fly till Egypten, i hemmet i Nasaret, under sökandet efter den tolvårige Jesus i Jerusalems tempel, vid bröllopet i Kana och slutligen vid Jesu kors.

Flertalet av motiven är alltså knutna till Jesu barndom. Också när Maria avbildas utan samband med någon biblisk berättelse har hon Jesusbarnet i sin famn och uppträder aldrig ensam. Flera av de medeltida bildframställningarna av Maria, t ex Marie födelse, Marias sju fröjder och sju smärtor, Marie död, himmelfärd och kröning saknas däremot inom bonadsmåleriet (jfr Nilsén 1986 s 310 ff.).

Vi skall här enbart uppehålla oss vid bebådelsemotivet med utgångspunkt från en bonadsmålning som förvärvades av Örkelljunga Hembygdsförening i nordvästra Skåne i början på 1930-talet och som framställer följande scener ur Jesu liv: bebådelsen, födelsen, Jesus och lärjungarna i Getsemane, korsfästelsen, uppståndelsen och himmelfärden. Bonaden ingår i en svit om tre stycken, alla utförda 1765. De kan attribueras till Målare Nils i S Unnaryd som ansetts vara identisk med soldaten Nils Lindberg (Strömbom 1972 s 216, jfr Nodermann 1982 s 231). Maria avbildas rakt framifrån och ängeln Gabriel står bredvid med en tulpanliknande blomma i ena handen utsträckt mot henne. Den helige ande i duvans gestalt sänker sig ner mot Maria bakom en molnskärm. Marias jungfrulighet markeras genom hennes utslagna hår.

Bild 1.

Maria med sybåge. Utsnitt ur framställning av Marie bebådelse på en bonadsmålning av Nils Lindberg från 1765. Örkelljunga Hembygdsförening.

Hon håller sina händer på ett rutnät uppspant i en fyrkantig ram, bild 1. Uppenbarligen håller hon på med ett sömnadsarbete med hjälp av en sybåge (Bringéus 1982 s 181). Denna tolkning stöds av en odaterad bonad med samma signatur, NLB. Den skänktes 1957 till Halmstads museum (HM 13.980) av en privatperson och har en annan motivkombination i vilken Marie bebådelse och Jesu födelse ingår. Ängeln avbildas på ett snarlikt sätt som på örkelljungabonaden. Maria bär dock en åtsittande huva och en dräkt i ljusare färger. Sybågen har en bred ram i blått, och i tygstyckets framkanter har broderats ett par slingor med svart tråd. Mitt på det uppspända tyget ligger ett nålbrev och en liten brodersax, bild 2. Karin Landergren-Blomqvist, som jag rådfrågat, menar att det tyder på ett applikationsbroderi, vartill fordras många knappnålar att fästa broderiet i tyget med innan det sys fast.

Bild 2.

Maria sitter och broderar då ängelen kommer till henne. Utsnitt ur en odaterad bonadsmålning av Nils Lindberg. Hallands museum, Halmstad.

Jag känner till ytterligare två exempel på att Nils Målare framställt Maria vid sybågen i bebådelsescenen. En bonad är daterad 1757 och har tillhört en familj i S Unnaryd (Nordiska museet nr 248.089). Motivet är här kombinerat med Jesu födelse, de vise männen och de tio jungfrurna. Möjligen har en svårt skadad bonad av Nils Målare från 1755 haft samma motivkombination. Också den är från S Unnaryd (Nordiska museet nr 59.597).

En odaterad bonad på Kulturen i Lund (nr 39.105) återger liksom örkelljungabonaden motiv ur Jesu liv. Precis som på bonaden i Halmstads museum ser man här ett par broderade slingor och ett nålbrev på det uppspända tyget.

Bild 3.

Marie bebådelse. På bordet sax, och en korg med garnnystan. Sunnerbomålning av okänd mästare. Bonadsmuseet, S. Unnaryd.

Förutom Nils Målare tycks det bara vara en bonadsmålare som förknippat Maria med sömnad. Det är en sunnerbomålning av okänd konstnär som tillhört den märkliga samlingen i Sjö och som nu finns i bonadsmuseet i Södra Unnaryd. Maria sitter här och läser vid ett bord. Hon håller en uppslagen bok i handen och en annan ligger på bordet. Men på bordet ser man även en sax och en korg med garnnystan, bild 3. Målaren har här sammankopplat två olika motiv som jag skall återkomma till.

Sybågen avbildas ofta som försättsblad till äldre mönsterböcker, så t ex i Rosina Helena Fürsts "Model Buch" från 1689, bild 4, där en dam broderar med sybåge och en annan med hjälp av en syklump (en hårt stoppad kudde med blytyngder på undersidan). Med den sistnämnda var det lättare att brodera då man behövde komma åt från två sidor.

Eftersom sömnad är en vanlig kvinnlig sysselsättning, som vi förbinder med flit och skicklighet, kan man tänka sig att målaren försökt uttrycka evangeliets berättelse på ett sätt som tedde sig naturligt och välbekant i svensk bondemiljö. Unga kvinnor sömmade vanligen på sin hemgift och konstnären kan ha tänkt sig Maria i samma situation.

Bonadsmålarna var likväl sällan nyskapare och allraminst ifråga om bibliska motiv, som borde återges i enlighet med skriften och traditio-

Bild 4.

Sybåge avbildad på försättsblad till Rosina Helena Fürsts "Model Buch" från 1689.

nen. I bibeltexten finns emellertid inget stöd för att Maria skulle ha varit sysselsatt med sömnad då ängeln Gabriel besökte henne.

Jämsides med de godkända bibeltexterna finns emellertid apokryfiska, vilka inte stod de bibliska efter ifråga om popularitet. I Jakobs protevangelium (kap 11:1) från 100-talet omtalas att Maria tillsammans med några andra jungfrur var sysselsatt med att spinna garn till förlåten i templet, den förlåt som skulle rämna mitt itu då Jesus dog på korset (Banning 1982).

En annan källa utgör Jesu barndoms bok, en samling underberättelser om Jesu barndom, som i stor utsträckning bygger på Pseudo Matteus från 700–800-talet. Den trycktes i Norden första gången i Danmark 1508 av Gotfred af Ghemen och blev en riktig folkbok, men ansågs så papistisk att den de närmaste 200 åren efter reformationen var förbjuden. Innehållet spreds dock på andra vägar och först 1761 kom den på nytt ut i Danmark varefter den 1776 trycktes i Sverige.

Jesu barndoms bok börjar med en berättelse om Jesu morföräldrar Joakim och Anna. Nästa kapitel handlar om jungfru Maria och Josef.

Det heter här att en ängel kom till Maria en dag då hon öste vatten ur brunnen och sade: "Maria, du hafver Guds Inneboende hos dig, och det skall komma ett Ljus af himmelen och bo uti dig."

Berättelsen fortsätter: "Tre dagar derefter, då Maria gjorde ett purpurkläde, kom det en ganska skön, ung man till henne. Då hon såg honom, förfärades hon och ryste. Då sade engelen till henne: 'Hell vare dig Maria, full af nåd! förfäras icke, du hafver funnit nåd för Gud, ty du är vorden hafvande och skall föda en son, och honom skall du kalla JESUS'" (Bäckström 1848 s 168).

Här – liksom redan i Jakobs protevangelium – möter vi Maria i vardagliga sysslor: vattenhämtning och sömnad. Det stämmer förbluffande väl med Nils Målares skildring. Möjligen kan man säga att man transporterat ner framställningen ytterligare, ty det är knappast något purpurkläde den småländska Maria sömmar på.

Jungfru Marias skicklighet i sömnad återspeglas även i en av Birgittalegendederna. Som elvaåring hos sin moster Katarina, gift med lagmannen Knut Jonsson i Östergötland, sysslade Birgitta "en dag med att handarbete i silke och guldtyg tillsammans med jämnåriga flickor och mycket ängslades i sin själ, emedan hon ej kunde utföra sitt arbete efter önskan, kom hennes moster en mycket from och lofvärd fru, i vars vård hon kommit efter sin moders död, in i rummet och såg en okänd jungfru sitta bredvid Birgitta och syssla med samma arbete som hon. Vid mosterns inträde försvann denna okända jungfru. Mostern frågade henne nu, vem den flickan varit, som arbetat tillsammans med henne. Birgitta svarade, att hon icke sett någon. Mostern såg på arbetet och fann detta så fint utfört, att hon lät de betraktande förstå, att det ej kunde vara ett verk av en så späd flicka utan hade gudomligt ursprung. Därför brukade denna fru förvara handarbetet bland sina relikier såsom varande något heligt" (Den heliga Birgitta I, s 19 f.).

Denna berättelse – på latin – kom att ingå i bevisningen vid S:ta Birgittas kanoniseringsprocess (Collijn 1924-31 s 76). Underverket avbildades även i en av de tolv scener ur Birgittalegendeden som återges på ytterväggarna till ett altarskåp som uppsattes i Vadstena klosterkyrka år 1445. Altarskåpsbilderna har i sin tur givit stoff åt den muntliga traditionen (Vilkuna 1966).

Jungfru Maria har givit namn åt många blommor, som Jungfrulin och Jungfru Marie sänghalm (gulmåra), men också Marias handaskicklighet har satt sina spår i ängens örter. Kråkvicker, *Vicia cracca*, bär det fromma namnet Jungfru Marie kardor. Kardade Maria med bladen eller

med den blålila blomklasen? Jag skulle gissa att det var med bladen som är håriga på undersidan (Burman – Eriksson 1989).

I den folkliga berättartraditionen förknippas Maria inte sällan direkt eller indirekt med textilt arbete. I *Wärend och wirdarne* (1863 s 344 f.) skriver Gunnar Olof Hylltén-Cavallius: ”Jungfru Maria hade en tjufagtig kammartärna. Så stal tärnan ett rödt silke-nystan och en sax ur jungfru Marie sykorg; men nystanet gömde hon i barmen, och när jungfrun frågade henne till, så nekade hon. Då slog jungfru Maria till henne, och med detsamma förvandlades tärnan till en svala. Men svalan bär ännu det stulna silkesnystanet framman på bröstet, och saxen bär hon i stjerten, och hon är förbannad, så att hon aldrig kommer på grön qvist. Och när hon så flyger emellan himmel och jord, sjunger hon:

Jungfru Maria skylldde mig, att jag
stal en sax och ett silke-nysta.
jag svor om Gud, jag tog'et inte;
jag tog'et ilell (likväll),
jag tog'et väl ile-ll.

Efter en annan uppteckning sjunger svalan:

Jag var jungfru Marie nyckelpiga.
Jag stal ett nystan och en sax.
Gud lönte mig det visserliga.

Denna förklaringsägen är välkänd i den skandinaviska folktraditionen (Feilberg 1904–08 s 660 f.). I skånska varianter heter det:

Min sisare, min sajs o mett selkesnösta,
Ja svor pau min själ,
ja skulle inte ta det,
men ja to de liavell,
Nöstad e min kroe,
sisaren e min stärt.
(Rooth 1968 s 20)

Enligt andra traditioner kallas spindeltråden Marietråd och på de skånska ”jungfrukvällarna”, dvs aftnarna före Mariadagarna fick man inte sy (Holbek 1966 sp 370).

Om det alltså finns flera exempel på att jungfru Maria ansågs skicklig i sömnad gäller det likväl att knyta denna tradition direkt till bebådelsen.

I den äldsta ikonografiska traditionen avbildas Maria och ängeln stående framför varandra. Ängeln räcker ett band med hälsningsorden mot henne, medan Maria gör en skenbart avvärjande åtbörd. I själva verket står Maria på de äldsta bildframställningarna och spinner med en slända (Emminghaus 1972 sp 425 f.). Senare konstnärer såg inte garnet utan avbildade endast den lyfta handen, som då tolkats som en bönegest. Utan garnet har man inte heller uppfattat sländan utan tolkat denna som en bokrulle, som i sin tur bytts ut mot en codex. Under 1300-talet och 1400-talet blev det vanligt att avbilda Maria stående eller sittande med en bok i handen vid en läspulpet eller bönbank (Schiller 1966–80; KLN M IX sp 307, 314, 316). Denna framställning bär på en gång realistiska och högborgerliga drag. Det var nämligen vanligt att välborna kvinnor vid medeltidens slut och nyare tidens början var läskunniga. Samma typologi har fortlevat inom den skandinaviska kistebrevstraditionen (jfr Clausen 1961 fig 8, s 84; Jacobsson 1989 s 102).

Är det då troligt eller rentav sannolikt att bonadsmålarens sätt att skildra bebådelsen kan ha så ålderdomliga rötter? Från finkonsten finns det faktiskt en parallell till detta motiv, där just Jesu barndomsbok utgjort förlagan. Under uppehållet i Egypten heter det att Maria stic-kade en kjortel till Jesus, vilken var så sinnrikt utförd, att den förblev lång och bred nog hela hans liv. Han växte aldrig ur den och den blev aldrig smutsig eller sliten. Den var som ny ända till långfredagen, då han led sin bittra död. Kjorteln blev alltså den livklädnad som de romerska soldaterna inte skar sönder utan drog lott om vid Jesu kors. Motivet med Maria sysselsatt med att sticka Jesu livklädnad förekommer i det senmedeltida måleriet. Ett vackert exempel utgör en altartavla i konsthallen i Hamburg utförd av Meister Bertram (omkring 1390), bild 5. Med hänsyftning på Jesu kommande korsfästelse bär en av änglarna Kristi törnekrona och en annan tre spikar varmed han skulle korsfästas. En engelsk forskare har med stöd av bildmaterial sökt påvisa att den forntida främreorientiska botdräkten – och avrättningsklädnaden – just var stickad, varför det är helt i linje med denna tradition som Meister Bertram låter Maria sticka livklädnaden (Kiewe 1967).

Ytterligare ett exempel på hur skildringen i Pseudo Matteus inspire-rat en framstående konstnär är den framställning av den unga Maria med broderiarbete som den spanske målaren Francisco de Zurbarán utförde någon gång mellan 1635–1640, bild 6. Bortsett från de rent konstnärliga kvaliteterna är det ovanligt att möta en så tydlig framställ-

Bild 5.

Maria stickar på Jesu livklädnad. Målning av Meister Bertram, Hamburger Kunsthalle. Foto: Elke Walford.

ning av broderiarbetet med nålen fäst i broderiet på sypölen, saxen på bordet och sykorgen på golvet. Samme konstnärs framställning av Maria bebådelse ansluter sig däremot till den traditionella typen med Maria knäböjande framför en bönbok då ängelen uppenbarar sig (Baltice 1987 s. 283).

Senare bonadsmålare har inte avbildat Maria vid sybågen, möjligen med undantag av Allbo-Kinnevaldsmålaren med initialerna D.H.G. på

Bild 6.

Den unga Maria vid sitt broderi. Målning av Francisco Zurbarán 1635–40. The Metropolitan Museum of Art, New York. Efter Baticle 1987 s. 257.

en bonad från 1786 i Nordiska museet (nr 63.257 b). I sunnerbomåleriet ser man Maria stående eller sittande med en bok i handen liksom på kistebreven (jfr Plath 1966 s 189, 191; Hernroth 1979 fig 36). Så är även fallet hos blekingemålaren Sven Nilsson i Härnäs (Bringéus 1982 s 34).

Däremot återkommer den blomma som ängeln håller i handen regelbundet i bebådelsescenerna (jfr Bringéus 1982 s 182). I senmedeltidens och renässansens stilkonst är det en lilja som symboliserar Marias jungfrustånd, en allusion på orden i Höga Visan 2:2-3: "Jag är ett ringa blomster i Saron, en lilja i dalen." "Ja, såsom en lilja bland törnen, så är min älskade bland jungfrur."

Den lilja som förknippats med Maria är madonnaliljan, *Lilium candidum*, den vitaste av alla liljor. Eftersom Maria var barnaföderskornas beskyddare är madonnaliljan känd som kvinnoläkemedel – barnmorskans andra hand har den kallats. En salva som innehöll madonnaliljans blommor användes för att mjuka upp barnsängskvinnans förlossningsvägar. Blomman symboliserar Marias renhet och oskuld. Ibland blir den rentav en symbol för Maria. Har liljekvisten tre blomsterkalkar avser den Marias jungfrulighet: före, under och efter inkarnationen. Det religiösa symbolspråket utvecklades ständigt under medeltiden.

Vanligen bär ängeln liljan i handen men under renässansen finner man den även placerad i en urna, som på en pennteckning av Dürer 1526 (Dürer s 1039) och ett träsnitt av Virgil Solis från 1562 (Lindgren 1983 s 140). Så är fallet även på tyska, danska och svenska kistebrev (Brückner 1975 fig 79; Clausen 1961, fig 8). Men även denna detalj visar traditionsfastheten i bebådelsemotivet och stöder därmed indirekt min tolkning av Nils Målarens framställning som ett traditionsarv, som ytterst kan härledas ur Jesu barndoms bok.

Kvar står dock frågan hur Nils Målare fångat upp det ålderdomliga motivet med jungfru Marias sömnad i sin bebådelseframställning. Jesu barndoms bok utkom som vi sett först 1776 på svenska, d v s elva år efter det att han målat örkelljungabonaderna. Det är även föga troligt att han kommit över den danska upplagan från 1761. Erfarenheten säger oss att bonadsmålaren knappast heller förmått visualisera den muntliga traditionen om den sömmande Maria utan har haft en bildförлага, men vilken?

År 1630 utkom i Strassburg en bibel, vars text byggde på Luthers översättning och som illustrerats av den tyske kopparstickaren Matthaeus Merian. Den första illustrationen till nya testamentet – utöver evangelistbilderna – utgöres av Marie bebådelse, bild 7. Detta stick visar en kombination av den senmedeltida miljöskildringen och manierismens molnsky med ängeln som lyfter handen i en triumfatorisk hälsning. Maria sitter på medeltida vis vid en läspulpet men på golvet framför hennes fötter står en sykorg med sax, två nystan och ett delvis

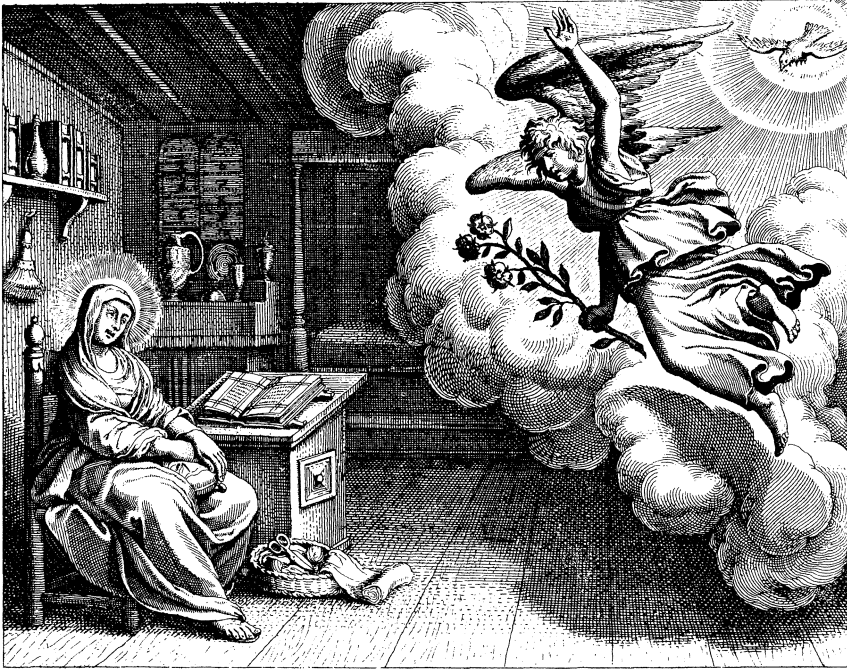

Bild 7.

Merians framställning av Marie bebådelse till Luthers bibelöversättning 1630. Efter Merian 1964 s. 196.

hoprullat tygstycke. I knäet vilar en syklump i vilken sitter nål och tråd. Maria har överraskats av ängeln och upphört med sitt handarbete. Vi möter här för första gången en grafisk bild med Maria vid sin sömnad just i bebådelsescenen (Merian 1965 s 196).

Konsthistorikern Sigrid Christie har givit många exempel på den roll Merians bibelillustrationer spelat för kyrkomålarna i Norge. Just bebådelsebilden har utgjort förlaga för en barockmålning i Klaeby kyrka och i Hadsels kyrka samt för målningen på en bröstpanel i Stiklestad kyrka. Åtminstone i de båda förstnämnda fallen återges även Marias handarbetskorg på golvet (Christie 1973 s 50 f.).

För Sveriges vidkommande saknar vi ännu ett arbete över den kyrkliga ikonografen efter 1630. Det är likväl alldeles uppenbart att Merians bibelillustrationer även brukats som förlagor av såväl finska (Mähönen 1975 s 192 ff.) som svenska kyrkomålare. Det är inte heller uteslutet att Merians framställning av bebådelsen efterapats av andra kopparstickare, något som jag dock inte haft tillfälle att undersöka. Bebådelsemotivet utgjorde ett av de vanligaste motiven i svenska kyrkor såväl under

Maria med sömnaden och Josef med ljuset

1600-talet som under 1700-talet (Lindgren 1984 s 318; Hallbäck 1947 s 317).

Som Sigrid Christie visat har kyrkomålarna ofta förenklat sina bilder genom att utesluta olika detaljmotiv. Inte ens Maria kunde studera och brodera samtidigt. Det är därför naturligt att kyrkomålarna valt endera sysselsättningen. Merian har alltså dels vidarefört den senmedeltida traditionen med Maria vid läspulpeten, dels återskapat legendtraditionen med Maria vid sömnaden.

Eftersom Målare Nils knappast haft tillgång till Merians bibelbilder torde han på indirekt väg via kyrkmålningar ha fångat upp motivet med Marias sömnad. Han själv eller hans föregångare har därvid förtydligat motivet genom att förse Maria med en sybåge, med vilken hon lättare kunde utföra sin sömnad.

Det är alltså näppeligen någon karlfeldtsk Maria av folket Nils Lindberg avbildat, utan en Maria av ädel börd. Detta stämmer väl med bonadsmålarnas sätt att umgås med sina bibliska ämnen. Sakraliseringen sker genom att transponera upp framställningen en oktav eller två på den sociala klaviaturen, inte genom att förvandla bibelns kvinnor till bondjantor. Broderikonsten hörde under medeltiden till aristokratien och när den åter blir modern under 1700- och 1800-talen i högborgerlig miljö är det medeltiden som står som förebild. Den broderande Maria lyfts på nytt fram och med henne de kvinnoideal som förebådar det viktorienska tidevarvet (Parker 1986).

Josef med ljuset

Närmast efter bebådelsemotivet på Nils Målares bonad följer framställningen av Jesu födelse, bild 8. Mitt på bilden står krubban på en fantasifull barockformad fot och i halmen ligger det lindade Jesusbar-net. På ömse sidor därom står Maria och Josef och bakom dem oxen och åsnan. I det klara ljuset avtecknar sig Betlehemsstjärnan endast blekt mitt över krubban. Ovanför den heliga familjen håller två änglar en banderoll med texten "Ährat ware Gud i högden och frid på Jorde-ne".

Jesu födelse återges av Nils Målare på samma bonader som har bebådelsemotivet antingen i kombination enbart med bebådelsen eller som inledning till serien om Jesu liv. Dessutom förekommer det tillsammans med gammaltestamentliga motiv på ytterligare en bonad på Kulturen (nr 39.103).

Bild 8.

Josef med ljuset i Betlehems stall. Utsnitt ur samma bonadsmålning som bild 1.

På örkelljungabonaden avbildas Maria liksom på bebådelsescenen i blå klänning och med utslaget hår. Hennes ungdomliga utseende kontrasterar mot Josefs gråa hår och skägg, liksom mot dennes bruna rock, som bär drag av den karolinska justaucorpsen. På huvudet har han en hatt och i ena handen ett brinnande ljus. Det är detta ljus som vi här skall stanna inför.

Medan Nils Målare synes ha varit ensam om att avbilda Maria vid sömnaden möter vi framställningen av Josef med ljuset i Betlehems stall hos praktiskt taget alla sydsvenska bonadsmålare. Vanligen håller han ljuset i handen, men det kan någon gång även vara placerat i en osynlig ljusstake i anslutning till krubban (tex på en målning av Anders Eriksson i Ås 1848 i Karlfeldtsgården i Leksand). Ännu inom det sena sunnerbomåleriet avbildas Josef med ljuset. Likväl tycks det knappast fylla någon praktisk funktion eftersom antingen Betlehemsstjärnan eller andra himmelska ljus upplyser stallet, bild 9. Också Josefs ljus måste alltså tillhöra en ikonografisk tradition.

Bild 9.

Josef med ljuset i Betlehem. Bonadsmålning från Sunnerbo. Privat ägo.

Nils Målares framställning av Betlehems stall är mycket stiliserad. Han har nöjt sig med att lyfta fram vad han ansett vara betydelsefullt. Oxen och åsnan har alltsedan de fornkryckliga bildframställningarna hört till motivet. I det apokryfiska evangelium som kallas Pseudo-Matteus från 700–800-talet berättas att Maria tre dagar efter barnets födelse i grottan begav sig till ett stall, där oxen och åsnan uppträder som de första tillbedjarna i enlighet med Jesaias profetia (1:3): "En ox känner sin ägare och en åsna sin herres krubba." Härpå syftar även ett par verser i den gamla julsången "Puer natus in Betlehem":

Cognovit bos et asinus
quod erat puer Dominus
(oxen och åsnan förstod
att barnet var Herren).

Vid förarbetena till 1695 års psalmbok ville man genom en trogen översättning återge denna vers på följande sätt:

Oxen och åsnan märkte här, märkte här,
att själver Gud det barnet är. Halle, halleluja.

Jesper Svedberg och andra teologer ansåg likväl att de oskäligen kunde förstå att Jesus var Guds son, varför strofen i 1695 års psalmbok fick följande lydelse:

Oxen och åsnan stodo när, stodo när,
det barn som Gud och Herren är. Halle, halleluja.
(Gerhardsson 1966 s 26 f.)

I Pseudo-Matteus evangelium (kap 13:2) uppträder också en änglaskara som omger Maria i födelseögonblicket och därefter tillbeder barnet och instämmer i lovsången "Gloria in excelsis Deo", vilken enligt Lukas ljöd för herdarna på marken.

Men hur förhåller det sig med Josefs brinnande ljus? Som Torkel Eriksson påpekat förekommer ett tänt ljus i en ljusstake redan på ett par gotländska 1100-talsfuntars framställning av Kristi födelse (Vall och Väskinde). Detta kan sammanhånga med den medeltida dopliturgin och har alltså inget direkt sammanhang med Josef (Eriksson 1978 s 28 ff.).

När ljuset i Betlehems krubba på nytt uppträder i det senmedeltida måleriet ligger det nära till hands att söka bakgrunden i den heliga Birgittas uppenbarelse i Betlehem 1372. Det heter här bl a: "Med henne (Maria) var en mycket hedervärd gammal man, och de hade båda en ox och en åsna med sig. När de kommit in i grottan, band åldringen oxen och åsnan vid krubban, gick ut och kom tillbaka till jungfrun med ett tänt ljus, som han fäste i muren. Sedan gick han ut igen, ty han skulle icke själv närvara vid förlossningen."

Sedan kvinnan fött sin son utgick från honom "en så outsäglig strålgång, att solen icke kunde jämföras med den. Det vaxljus, som den gamle mannen satt dit, spred icke något sken, ty den gudomliga strålgången dränkte helt vaxljusets lekamliga sken" (Den heliga Birgitta III, s 239).

Scenen med Jesu födelse präglades under medeltiden av det bysantinska mönstret, som visar Maria som barnsängskvinna, halvt liggande till sängs med barnet svept i krubban bredvid (se t ex Eriksson 1978). Under senmedeltiden, då födelsemotivet blev mycket vanligt (Nilsén 1986 s 33, 547), ersattes den liggande Maria av den tillbedjande Maria eller den s k adorationstypen (Christie 1973 s 51). Det är välbekant att just den heliga Birgittas uppenbarelse i Betlehem bidragit till att forma den ikonografiska framställningen, bild 10.

Också i vårt eget land möter vi nu det brinnande ljuset i framställ-

Bild 10.

Jesu födelse med den heliga Birgitta bakom Maria. Målning tillskriven Turino di Nanni. Pisa, Museo S. Matteo. Efter Nordenfalk 1990 s. 751.

ningarna av Jesu födelse. Ett vackert exempel lämnar en altarskåpsmålning från V Eds kyrka i Småland, bild 11. På detta arbete från Lübeck, som kan dateras till omkring 1420–30, ser vi hur Maria knäböjande

tillbeder barnet som ligger på marken. I bakgrunden syns den tomma krubban med oxen och åsnan och längst till vänster sitter Josef med sin strutmössa. Bakom Maria står en ljusstake med ett ljus.

I en av flyglarna till ett altarskåp från Törnevalla, nu i Statens historiska museum, vilket även kan ha tillverkats i Lübeck under 1400-talets sista fjärdedel, har Maria legat i tillbedjan för det nu försvunna Jesusbarnet på marken, medan krubban bakom hennes rygg varit tom, allt i enlighet med Birgittas uppenbarelse av Jesu födelse i Betlehem: "Då allt var i ordning, föll jungfrun vördnadsfullt på knä för att bedja och vände så ryggen mot krubban och lyfte huvudet mot himmelen..." (Andersson 1977 s 165). Mereth Lindgren, som senast behandlat detta birgittinska altarskåp, tillägger: "Också det ljus, som Josef enligt sin handställning har burit, var hämtat från S:ta Birgittas syn i födelsegrottan" (Lindgren 1984 s 158).

Ett ännu tydligare exempel lämnar en målning av Dürers lärjunge och medhjälpare Hans Leonard Schäufelein på insidan av en altarflygel tillverkad omkring 1506–07, nu i Hamburgs konsthall, bild 12.

Den birgittinska typologin har även påverkat flamländska manierister som på en gång vidareför den medeltida symboltraditionen och

Bild 11.
Josef med ljuset i altarskåpsmålning från omkring 1420–1430. V. Eds kyrka, Småland.

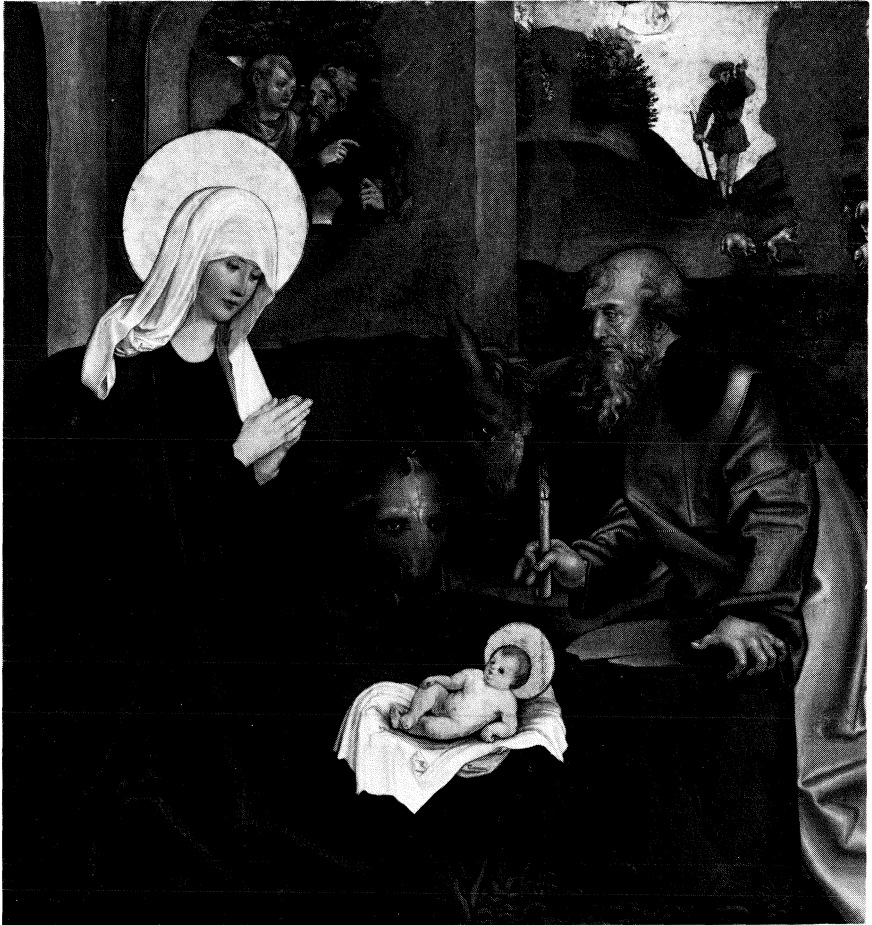

Bild 12.

Målning på altarflygel av Hans Leonard Schüpfleimn från omkring 1506–07. Hamburger Kunsthalle. Foto: Elke Walford.

utvecklar en tidigare helt okänd realism i framställningen. Ett känt exempel är en altartavla av Robert Champin (Dijon), där vi på nytt finner Josef med ljuset i handen (Sandström 1989 s 578).

En av anledningarna till att födelsemotivet blir vanligare i det melansvenska kalkmåleriet efter 1480 anser Anna Nilsén vara just Birgittas skildring, förmedlad av Maria själv på ett sätt som knappast kan ha undgått att slå an på samtiden (Nilsén 1986 s 326, s 370 not 70).

Framställningarna av Kristi födelse förändrades inte med reformationen. Ett utmärkt svenskt exempel är 1500-talsbonaderna från Alfta i

Bild 13.
Josef med ljuset i Betlehem. Utsnitt av 1500-talsbonad från Alfta, Hälsingland.
Foto: M. Nodermann.

Hälsingland. Trots att bildfältet med Jesu födelse är svårt vattenskadat och färgen avnött är dock Josefs händer som håller ljuset och skyddar lågan fullt urskiljbara, bild 13. Maj Nodermann, som ingående behandlat bonaderna, har också uppmärksammat sambandet med den birgit-

tinska ikonografien och hon har direkt pekat på detaljen med Josef och ljuset: "I Västeuropas kyrkor fick nu menigheten bevittna undret av den smärfria födelsen... och se hur den äldre Josef försöker lysa med ljuset som fördunklas i skenet som utgår från barnet. Men det har tagit halvtannat århundrade innan det svenska helgonets vision i Betlehem via flandriskt måleri och franska eller engelska träsnitt kommit birgitterljuset att lysa över det heliga barnet på en prästgårdsvägg i Alfta" (Nodermann 1986).

Nodermann lämnar grafiska exempel på liknande framställningar från tiden runt sekelskiftet 1500, men kanske man kan söka förlagorna på närmare håll än via franska och engelska träsnitt. Josef med ljuset möter nu även på de tyska bibelillustrationerna, t ex hos den berömde Virgil Solis (1514 -62) från Nürnberg (Bartsch 19, 1987 s 338). Dennes träsnitt från 1560 återgavs bl a i Fredrik II:s bibel från 1589 (Christie 1973 s 9), men de användes även i en bildbibel som utgavs av den danske boktryckaren I I Høpffner 1746 (Poulsen 1971 s 570).

Också i en sk postillabild ur Gustav Adolfsbibeln flammar Josefs ljus över det lindade barnet, bild 14. Postillabilderna har i sin tur använts i de år 1739 och 1777 tryckta sk figurbiblarna, vilka har spelat en framträdande roll som förlagor för dalmåleriet (Svärdström 1949).

Bild 14.

Josef med ljuset på postillabild ur Gustav Adolfsbibeln.

Därmed är vi tidsmässigt framme vid den tid då Nils Målare i S Unnarud var verksam.

Liksom ifråga om Maria med sömnaden har Nils Målare kraftigt stiliserat framställningen av födelsescenen och Josef med ljuset. Att utpeka en omedelbar förlaga för hans målning är därför inte möjligt. Det är rentav tänkbart att framställningen av Josef med ljuset redan hunnit internaliseras i det sydsvenska bonadsmåleriet vid denna tid.

Måhända ger de två här behandlade motiven en fingervisning rörande det sydsvenska bonadsmåleriets tidiga förebilder, nämligen i den birgittinskt präglade ikonografi som uppstod i Vadstena och som fick utlöpare på olika håll i landet. Också ett rent stilistiskt drag förtjänar att beaktas i detta sammanhang nämligen bonadsmålarnas förkärlek för att inordna sina figurframställningar i arkader. Visserligen möter vi denna tradition redan på romanska dopfuntar, men den kom under senmedeltiden att bli utmärkande bl a för den sk Vittskövlémästaren, en av de kyrkomålare som vidareförde traditionen från Vadstena. I varje fall är det en hypotes som förtjänar att prövas närmare av den fortsatta forskningen.

Källor:

- Andersson, Aron*: Boken om Birgitta. Vadstena, 1977.
Banning, Knud: Jakobs Forevangelium, og Det ueaegte Matthaesevangelium. Övers och utg av K Banning. København, 1982.
Baticle, Jeannine: Zurbarán. New York, 1987.
Bringéus, Nils-Arvid: Sydsvenska bonadsmålningar. Lund, 1982.
Brückner, Wolfgang: Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert. München, 1975.
Burman, Eva – Eriksson: Marieblomster, Stockholm, 1989.
Bäckström, P O: Svenska folkböcker. Stockholm, 1848.
Christie, Sigrid: Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800, II. Oslo, 1973.
Clausen, V E: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650–1870. København, 1961.
Collijn, Isak: Acta et processus canonizacionis beate Birgittie. Samlingar utg av Svenska Fornskrift-sällskapet Ser 2 I. Uppsala, 1924–31.
Cornell, Henrik: The Iconography of the Nativity of Christ. Uppsala universitetets årsskrift. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper. 3. 1924.
Den heliga Birgittas Himmelska uppenbarelser. Övers T Lundén. Bd I-IV Malmö, 1957–59.
Dürer, Albrecht: Albrecht Dürer 1471 bis 1528. Das gesamte graphische Werk. München, u å.

- Emminghaus, J H:* Verkündigung an Maria. Lexikon der christlichen Ikonographie, 1972.
- Eriksson, Torkel:* Det förvandlade ljuset. Ett apokryft inslag i fem gotländska framställningar av Kristi födelse. Den iconographiske Post 1978:4. 1978.
- Feilberg, H F:* Bidrag till en ordbog over jyske almuesmål, 3. København, 1904–1908.
- Fürst, Rosina Helena:* Model Buch, 1689.
- Gerhardsson, Birger:* Djuren vid krubban. Västerås stiftsbok, 1966.
- Hallbäck, Sven Axel:* Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige. Göteborg, 1947.
- Hernroth, Uno:* Sydsvenska bonadsmålare 1750–1850. Deras miljö och sociala bakgrund. Stockholm, 1979.
- Holbæk, Bengt:* Maria i folketraditionen. KLNLM (Kultur-historiskt lexikon för nordisk medeltid) XI, 1966.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof:* Wärend och wirdarne I. 1863.
- Jacobsson, Bengt:* "Kistebrev" eller tryckta bilder för folket. Kulturen, 1989.
- Kiewe, Heinz Edgard:* The Sacred History of Knitting. Oxford. KLNLM (Kultur-historiskt lexikon för nordisk medeltid) IX, 1964. 1967.
- Lindgren, Mereth:* Himmelsk änglaskara och jordisk barnaskara. Om två birgittinska träsnitt. I: Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson. Stockholm, 1984.
- Merian, Matthaeus:* Die Bilder zur Bibel. Herausgegeben und eingeleitet von Peter Meinhold. Hamburg, 1965.
- Mähönen, Reino:* Kirkkomaalari Mikael Toppelius. Helsinki, 1975.
- Nilsén, Anna:* Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri. Kyrkmålningar i Mälardalskapen och Finland 1400–1534. Stockholm, 1975.
- Nodermann, Maj:* Jesu födelse i Alfta. Iconographisk post 1986:2. 1986.
- Nodermann, Maj:* Lindberg, Nils. Svenskt biografiskt lexikon band 23, Stockholm, 1982.
- Nordenfalk, Carl:* En gåtfull Birgitta-bild. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok, 1990.
- Parker, Rozsika:* The Subversive Stitch. Embroidery and the making of the feminine. London, 1986.
- Plath, Iona:* The Decorative Arts of Sweden. New York, 1966.
- Poulsen, Hanne:* Karvesnit, kunstflid og kopisteri. Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede 1720–1790. København, 1971.
- Rooth, Helena:* Folktraditioner om svalan. Stencilerad seminarieuppsats, Folklivsarkivet, Lund, 1968.
- Sandström, Sven:* 1989.
- Schiller, G:* Ikonographie der christlichen Kunst. 1–4. Gütersloh, 1966–80.
- Strömbom, Nils:* Det sydsvenska bonadsmåleriet och dess utforskande. I: S Svensson (utg), Nordisk folkkonst. Lund, 1972.
- Svärdström, Svante:* Dalmålningarna och deras förlagor. Stockholm, 1949.
- Vilkuna Kustaa:* Den heliga Birgitta i finsk allmogetradition. Festskrift tillägnad K Rob V Wikman på hans åttioårsdag den 20 maj 1966. Åbo, 1966.

Torsten Burgman

Generalkonsul Emil Heilborn, industriledare i Ryssland

När Ryssland i slutet av 1800-talet långsamt förändrades till ett industriland, betydde västeuropeiskt kapital mycket. Svenska industriledare gjorde viktiga insatser i Ryssland.

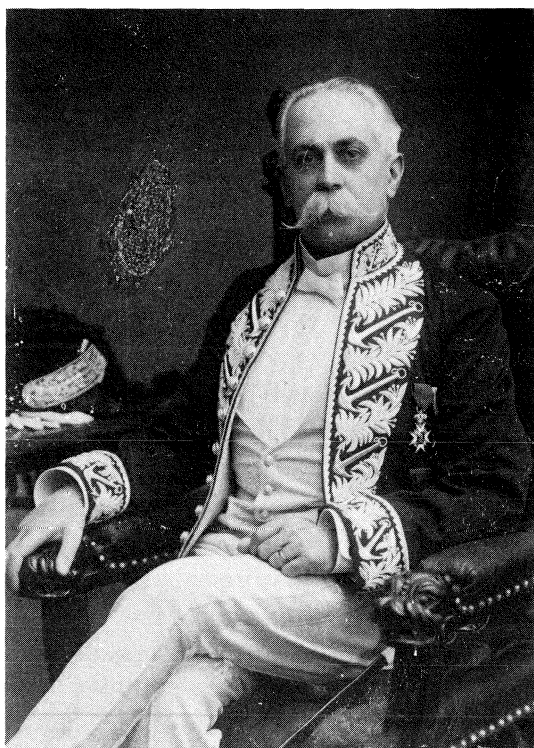
Familjen Nobels affärsverksamhet i Ryssland i slutet av 1800-talet och under 1900-talets första årtionden är väl dokumenterad.¹ Likaså har industrifamiljen Wicanders verksamhet i kork- och linoleumbranschen i Tsarryssland ingående skildrats. Hjalmar Wicander och sonen Carl August förlorade en stor del av sin förmögenhet genom ryska revolutionen 1917.²

Diplomaten Gunnar Hägglöf har i sina memoarer återgett en minnesbild, som visar, hur katastrofalt omvälvningarna i Ryssland upplevdes av Hjalmar Wicander. Hägglöf berättar hur den förtvivalade industriledaren stod och högg ved på Harpsund, och hur han utbrast till Gunnars far: "Bolsjevikerna har tagit alla mina fabriker i Ryssland. Det är slut, förstår du. Kaputt! Nu har jag bara Harpsund."

Nu var det inte så illa ställt med de Wicanderska affärerna, utan Hjalmar efterlämnade en mycket stor förmögenhet.

En annan, mindre känd industriman med verksamhet i Ryssland var Emil Heilborn. Denne skrev i en redogörelse efter första världskriget, att alla hans affärer genom kriget blev "lamlagda" och bringade mycket stora förluster.³ Heilborn fick liksom alla andra västerländska finansärer sina fabriker beslagtagna, liksom det stora huset i S:t Petersburg.

Föga är publicerat om Emil Heilborns (1857–1940) insatser för rysk trävaruproduktion och kemisk industri från 1880-talet fram till revolutionen. Den svenska grenen av släkten Heilborn har tysk-judiskt ursprung. Henrik (Heinrich) Heilborn kom till Sverige från Nordtyskland, i början av 1800-talet. Han kallades i ett uppslagsverk filantrop,

Emil Heilborn i dåtida generalkonsulsuniform.

och bakgrunden är hans verksamhet vid inrättandet av soppkokerier för fattiga och militärer. Hans verksamhet väckte uppmärksamhet i kungahuset, och kronprins Oskar stod fadder vid dopet 1825 av Henriks son Oscar 1827. Troligen var det mot denna bakgrund som Oscar Heilborns bror Daniel (1827–1880) fick möjlighet till officersutbildning, och denne blev så småningom kapten vid skärgårdsartilleriet.

Daniel Heilborn gifte sig 1855 med Emilie, en dotter till löjtnanten vid skärgårdsartilleriet, greve Otto August Cronhielm af Hakunge. Emilies far deltog i riksdagarna 1828–1830 samt 1834 som en bemärkt riksdagsledamot, blev Riddarhusdirektör 1834 och riksgäldsfullmäktige.⁴ Cronhielm hade gjort stora insatser vid bekämpandet av ett kole-rautbrott i Stockholm på 1830-talet och blev själv ett offer för farsoten år 1834. Han hade varit fadder vid Daniel Heilborns dop 1827. Kapten Daniel Heilborn hade i sitt äktenskap med Emilie Cronhielm två söner, som blev verksamma i affärsvärlden. Den äldste, Otto (1856–1909), mexikansk generalkonsul, var köpman, kolimportör och skeppsredare, medlem i Enskilda bankens styrelse och likaså i Asea. Han var gift

med hovmålaren Carl Staaffs dotter Emma och var bosatt i slottsliknande villa i Djursholm.

Brodern Emil Oscar föddes i Stockholm 1857. Han fick teknisk utbildning vid Motala verkstad och vid Filipstads bergsskola 1877–1878, varpå han kompletterade med handelsskoleutbildning.

Emil Heilborn begav sig 1878 till Ryssland, som sedan i flera decennier blev hans verksamhetsområde. Han anställdes vid Ludvig Nobels (1831–1888) verkstad i S:t Petersburg men efter några år övergick den unge ingenjören till egen affärsverksamhet.⁵

Emil Heilborn anlade i Ryssland en mindre filialfabrik för tillverkning av Barnängens bläck och amykos, ett på den tiden mycket använt munvatten. Fabriken blev mycket lönande och övertogs efter 25 år av Barnängens Tekniska Fabriker AB. Detta företag hade grundats av grosshandlare V Holmström. Denne hade en egen djurpark med björnar, och en av dessa sändes till honom av Emil Heilborn. En björn ingår i Barnängens fabriksmärke, inregistrerat 1885. Emil Heilborns son, Emil Heilborn jr, har berättat om faderns björnjakter. En honbjörn med två ungar återfinns uppstoppade i Biologiska museet på Djurgården i Stockholm, och de har skjutits i Ryssland av generalkonsuln.⁶

Heilborn inledde också med en kompanjon en exportverksamhet av aspvirke till skandinaviska och engelska tändsticksfabriker. Företaget fick trots motgångar första året på grund av virkesbrist, stora framgångar i sin verksamhet.⁷ Exporten av aspvirke, som rikligt förekom i Ryssland, kom snart upp i en miljon kubikfot om året, och firman drevs i 30 år. När affärerna var som mest framgångsrika, avsändes ett femtiotal stora ångfartyg årligen, tills första världskriget gjorde slut på verksamheten.

Emil Heilborn utvidgade också sin verksamhet till att omfatta en pappersfabrik, som han anlade vid Onegasjön. Vid floden Vytegra i guvernementet Olonets inköpte Heilborn egendomen Bjelorutschi. Fabriken byggdes, belägen där ån Bjelorutschi ("Vita floden") rann ut i floden Vytegra. Vattenkraft utnyttjades och dessutom ångkraft, dels genom en s k compoundmaskin med kondensering, dels genom en encylindrig ångmaskin, från vilken avloppsångan användes till torkning. Fabriken utrustades med s k rundsibiemaskiner för tillverkning av kartong och bokbinderipapper, vartill användes dels trämassa från eget träsliperi, dels pappersspån och sulfitmassa.

Bjelorutschifabriken var belägen i nära anslutning till den stora trafikled, som genom kanalsystemet Marinskaja Systema förband Volga

med Finska viken. Därigenom fick man god tillförsel av råmaterial från de skogrika områdena i guvernementen Archangelsk, Novgorod och Olonets, då många floder och flottleder utmynnade i nämnda kanalsystem.

De första tre åren uppgick produktionen till 1 000 ton per år men ökades till det dubbla genom att ytterligare ett träsliperi anlades. Det var beläget vid en av de dammar, som uppförts för att reglera vattenflödet i Vytegra. Dammen var belägen vid slussen Nadeschada, 14 km från Bjelorutschi. Sliperiet kompletterades 1905 med en turbin om 220 HK, vilken kopplades till en mekanisk slipstol, och sorterverk, raffinörer och urvattningsmaskiner. Två år senare utvidgades sliperiet med ett aggregat om 330 HK, med hydrauliska slipar. Fabriken kompletterades med torkinrättning, glättverk m m för självständig tillverkning av papp.

En tredje fabrik påbörjades vid Michaila (S:t Michael)-dammen i floden Vitegra, 2 km från Bjelorutschi men den hann aldrig komma i bruk på grund av revolutionen med påföljande socialisering. Herman Rasch var chef för alla fabriker och hans bror Carl för fabriken vid Nadeschada. Den maskinella utrustningen till denna anläggning levererades av Karlstads mekaniska verkstad och dess turbinverkstäder i Kristinehamn. Vid fabriken i Bjelorutschi insattes i samband med detta en sk långsiebmaskin för tillverkning av omslagspapper och tryckpapper. Efter dessa utvidgningar av verksamheten uppgick produktionen till 4 000 ton papp och papper per år. Emil Heilborn uppgav, att fabrikerens produktion relativt lätt fick avsättning i Petrograd och Moskva. Den huvudsakliga konkurrensen utgjordes av finska varor.

Kommunikationerna i Ryssland vid tiden mellan sekelskiftet 1900 och krigsutbrottet 1914 respektive revolutionen 1917 var ett svårt problem för en fabriksägare. Transporterna var som redan nämnts byggda på vattenlederna, och vintertid var hästskjuts den enda möjligheten att färdas från huvudstaden S:t Petersburg till områdena vid Onega. Under vinterhalvåret lagrades produkterna. Nackdelarna uppvägdes av den billiga arbetskraften och de billiga råvarorna samt de låga kostnaderna för pråmfrakt. Heilborn uppger, att åren före krigsutbrottet kostade en kubikmeter pappersved motsvarande två kronor i svenska pengar och arbetslönerna per dag uppgick till 2 kr för en manlig arbetare och för en kvinnlig till 1 kr. De första åren betalades en manlig arbetare 18 rubel (35 kr) och en kvinnlig 8 rubel (15 kr) i månaden, samt för hästdagsverke 1 rubel (1,92 kr). Heilborn har i sina

Björnen, som finns på Nordiska museet, är skjuten av Emil Heilborn i Ryssland.

anteckningar framhållit, att den ryska arbetslagstiftningen inte var så primitiv som man ofta menat i utlandet. En lag från 1902 reglerade förhållandena, så att varje arbetare var tillförsäkrad ersättning för sig och sina efterkommande för skada uppkommen genom olycksfall. Sjuk-kassor och försäkring var obligatoriskt. Avtal reglerade förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. Fabriksinspektörer anställda av Ministeriet för Handel och industri för varje guvernement eller större industridistrikt övervakade noga fullföljandet av träffade avtal och iakttagande av gällande förordningar för arbetarskydd. Fabrikens ägare eller den han förordnat i sitt ställe stod personligen i ansvar för alla olycksfall eller övergrepp mot arbetaren.

Så gott som alla förmansbefattningar var besatta med svenska eller tyska fackmän, medan arbetarstammen var uteslutande rysk och rekryterad från trakten, där fabriker låg.

Emil Heilborn framhåller i sina 1922 gjorda anteckningar, med vemod och beklagan, att 15 års trägna och målmedvetna strävanden,

Generalkonsul Emil Heilborn, industriledare i Ryssland

med stora ekonomiska upppoffringar, kullkastades genom den ryska revolutionen 1917. Verksamheten vid fabriker, som försörjde många ryska familjer, upphörde, och ryska guldreserver användes under åren efter 1917 till inköp av papper i utlandet.⁸

Emil Heilborn Jr, född 1900, har berättat, att fadern vid krigsutbrottet 1914 sände hem sin familj, medan han själv stannade kvar i Ryssland. Sonen har ännu starka minnesbilder av resorna till fabriksområdet vid Onega sommartid, en lång men omväxlande färd. Man åkte först hjulångare från S:t Petersburg uppför Neva till Schlüsselburg, det gamla Nöteborg, där man ofta tog ombord fotkedjade fångar. Färden gick sedan över Ladoga och fortsatte på floden Svir till Vosnesenja vid Onegasjön, där man bytte till kanalbåt, vilken förde till Vytegra. Där väntade hästskjuts, med vars hjälp man slutligen anlände till Bjeloruschi. Förhållandena vid resor vintertid från den ryska huvudstaden till Bjeloruschi framgår av ett brev från Emil Heilborn hem till Sverige i mars 1886, vilket brev bifogas som bilaga.⁹

Som redan nämnts blev redan befraktade båtar med aspvirke för export stoppade vid krigsutbrottet 1914, vilket kostade Emil Heilborn en stor del av hans förmögenhet. När fabriker vid Vytegra konfiskerades blev detta ruinerande för Emil Heilborn.

Generalkonsuln kom emellertid att stanna i den ryska huvudstaden en tid. Han hade i ett tjugotal år varit mexikansk generalkonsul, och under sin tid i S:t Petersburg var han en av Rysslandssvenskarnas förgundsgestalter och en tid ordförande i svenska föreningen där. I hemmet umgicks både svenskar och ryssar. Den svenske ministern general Edvard Brändström var en ofta sedd gäst hos Emil Heilborn och hans hustru Marie, f Heriot. Brändström var envoyé i S:t Petersburg – Petrograd 1906–1921. Margit Lombard, dotter till den kejsarlige hovskräddaren Edvard Lidvall, berättade i september 1990 i Dagens nyheter om svenskkolonien i S:t Petersburg. Där står: "Det var Nobels, Lidvalls, Herlitz, Heilborns. Ett 50-tal svenska familjer levde högres-tåndsliv i S:t Petersburg fram till ryska revolutionen."¹⁰

I april 1918 erbjöds Heilborn anställning vid Svenska beskickningens i Petrograd B-avdelning. Sverige hade efter USA:s inträde i kriget mot centralmakterna från USA övertagit uppgiften att tillvarata tyska och turkiska krigsfångars intressen. Heilborn blev ordförande i den kommission, som under namn av "Kaufmännischer Beirath" hade att bestämma över inköp av kläder och livsmedel för de tyska krigs- och civilfångarna. Därefter blev Heilborn av chefen för B-avdelningen, mi-

nisterresidenten E Stenfelt, utsedd till överrevisor och sänd till Moskva för att revidera B-avdelningens kassor och böcker.

I maj 1918 reste Stenfelt hem till Sverige, och Heilborn utnämndes till chef för B-avdelningen, som vid denna tid omfattade över 250 tjänstemän, samt till t f generalkonsul i Moskva. Efter freden i Brest-Litowsk i februari 1918 överlämnades avdelningens registratur till tyskarnas krigsfångekommission, men ändå återstod ett femtiotal stora trälårar med arkivmaterial. Dessa kvarlämnades, då den svenska beskickningspersonalen, och även Emil Heilborn, evakuerades från den ryska huvudstaden, i början av december 1918.¹¹

Heilborn kom att ganska snart återvända till revolutionens Ryssland, ty i slutet av januari 1919 fick han i uppdrag av den svenske utrikesministern Johannes Hellner att ledsaga Sovjetstatens officielle representant i Sverige ingenjör Vatslav Vorovskij och hans tjänstemän till Ryssland. Svenska regeringen hade i december 1918 upphävt Vorovskijs diplomatiska rättigheter, då denne anklagades för att sprida bolsjevikpropaganda. Att Heilborn fick åtfölja Vorovskijs delegation, som även bestod av personal från Norge, Danmark och Storbritannien, berodde på att ryssarna förklarat sig inte vilja resa genom Finland utan att en representant för svenska utrikesdepartementet medföljde.

Under resan inträffade en för Heilborn oförglömlig episod. Vid passerandet av gränsen mellan Finland och Ryssland stoppades resenärerna av en bondesoldat. Denne krävde, att Vorovskij skulle öppna sitt bagage, trots att han förklarade sig vara kommissarie. Bonden svarade, att även om han var Lenin, så skulle han öppna sitt bagage. Svensken Heilborns bagage brydde han sig inte om, ty det var plomberat. Saken löstes genom att Vorovskij skaffade sig ett stearinljus och i soldatens närvaro sigillerade alla ryssarnas koffertar, varefter resan kunde fortsätta.¹²

Heilborn lyckades i Leningrad utverka, att han från Petrograd fick medtaga beskickningens och utrikesdepartementets B-avdelnings arkiv.¹³

I november 1919 kom den ryske sovjetkommissarien Litvinov till Köpenhamn för att där med en engelsk regeringsrepresentant underhandla om tillåtelse för den engelska regeringen att sända kläder och livsmedel till engelska undersåtar i Ryssland samt för tillstånd för sådana att lämna landet. Heilborn föreslog utrikesminister Hellner att han skulle få tillstånd att likaså förhandla i samma angelägenhet för svenska medborgare. Tillsammans med major Torsten Wennerström,

Även Emil Heilborns hustru var björnjägare.

som tidigare varit Svenska Röda korsets representant i Ryssland, sändes Heilborn till Köpenhamn. Sverige fick tillstånd att sända ett ton livsmedel till svenskarna i Ryssland. Litvinov fick en lista över svenska medborgare som befann sig i Ryssland och utlovade, att så snart en annan nations undersåtar fick tillstånd att lämna Ryssland, skulle också svenskarna få göra det.

Då generalkonsul Claes Asker avlidit på våren 1919, fick Heilborn förutom sin tjänst som chef för Svenska beskickningens i Petrograd B-avdelning som t f generalkonsul handlägga ärenden för generalkonsulatet i Moskva. Man arbetade med att likvidera B-avdelningens arbete för tyska krigs- och civilfångar. I mars 1921 insjuknade chefen för utrikesdepartementets B-avdelning generalkonsul Silfverhjelm och Heilborn förordnades som vikarie. När Silfverhjelm 1922 tillfrisknat och förordnats som generalkonsul i Calcutta, blev Heilborn förordnad som chef för UD:s B-avdelning. När avvecklingen av denna avdelning skedde 1924, erhöll Emil Heilborn generalkonsuls namn.¹⁴ Heilborn var i sex år i UD:s tjänst och uppbar lön av tyska statsmedel. Framför allt var Heilborn sysselsatt med redovisning till den tyska regeringen för krigs- och civilfångemedel. Räkenskaperna rörde sig om cirka 160 miljoner kronor.¹⁵

Emil Heilborn fick som tack för sitt arbete ett brev och en stor

plakett från den tyske rikspresidenten Ebert samt turkiska och österrikiska ordnar.¹⁶

Heilborn hade hoppats att bli utnämnd till svensk generalkonsul i Sovjetunionen, ett förhållande som framgår av bevarad korrespondens med en släkting och medarbetare i Ryssland 1917–1919 Sixten Wiggardt.¹⁷ I april 1924 skriver Heilborn, att man på grund av hans ålder – han var då 67 år – inte kunde utnämna honom. Statsminister Hjalmar Branting hade vid ett personligt samtal beklagat, att man inte kunde gå mot reglerna. Branting framhöll, berättar Heilborn, att det gjorde honom mycket ont om Heilborn. Heilborn berättade i samma brev, att han avsåg att resa till Ryssland i affärer och för att söka återfå något av sin egendom.¹⁸

Resan till Ryssland blev av, och Heilborn berättar i ett brev, att den blev intressant. Utom att han inledde affär om aspvirke, lyckades han få ut en del tavlor och mattor från sitt hem. Övriga saker såsom möbler och bibliotek lovade myndigheterna söka reda på och återkomma. ”Derpå har jag dock ingen förhoppning”, skrev Heilborn. Han konstaterade avslutningsvis i sitt brev, att han inte lyckats få någon anställning och fortsätter, att hans lilla provaffär med Norge i aspvirke ”har ej mycket att säga”, fast han måste resa till Ryssland både detta år, 1924, och följande år.¹⁹ Heilborn fortsatte sin affärsverksamhet. Han dog i Stockholm 1940.²⁰

Heilborns dödsruna i Dagens Nyheter var signerad av ingenjör Herman Rasch, som varit i hans tjänst i Ryssland. Rasch framhöll Heilborns nobla och älskvärda väsen och hans flödande entusiasm som hans främsta egenskaper.²¹

Noter

- 1 Om internationella investeringar i Tsarryssland finns ett vetenskapligt arbete, Guroff, G – Carstensen, F, *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union*. N Y 1983. – Av svenska företagare nämns endast Alfred Nobel, och bara i en fotnot. Betr Nobels affärsverksamhet i Ryssland hänvisas bl a till Marta Nobel-Oleinikoff, Ludvig Nobel och hans verk. *En släkt och en storindustris historia 1*. H-fors 1965. – Se även Brandell G m fl, *Nobel och hans tid. Fem essayer*. Där skriver Tore Browald om Nobel som multinationell företagare. Stockholm 1983.
- 2 Carl-August Wicander, känd för sina donationer, bl a Harpsund till statsministerresidens, utgav 1950–1952 en redogörelse för familjens affärsverksamhet; Wicanders. *Industriidkare och affärsmän i tre generationer*. I–III.

Generalkonsul Emil Heilborn, industriledare i Ryssland

- 3 Framställningen om Emil Heilborn och hans verksamhet bygger på material som vänligen ställts till förfogande av sonen Emil Heilborn jr (f 1900). Där återfinns egna anteckningar av Emil H sr (kallas i noterna Ant E H sr), PM av densamme, utarbetat på förfrågan av kand B Wollert vid Handelsdepartementet (PM E H sr), Emil jr:s Personliga anteckningar (från hans barndom i Ryssland m m) (Ant E H jr). Kortfattad beskrivning av generalkonsul Emil Heilborns verksamhet i Ryssland av E H jr (Beskrivn EH jr), korrespondens mellan E H jr och förf samt muntliga upplysningar av E H jr. Fotografier har likaså ställts till förfogande av E H jr. Om släkten Heilborn finns ett par mindre skrifter: 1) Släkten Heilborn. Några anteckningar om släktens äldre medlemmar jämte släktförteckning. Sthlm 1959, 2) Förteckning över släkten Heilborn, Sthlm–Nyköping 1979, samt supplement till förteckning över släkten Heilborn. Sthlm Nyköping 1985. En förteckning (ej tryckt) över ättlingar till Emilia och Ottiliana Cronhielm har uppgjorts av advokat Hans Oehme 1988.
- 4 Otto August Cronhielm af Hakunge, liberal men rojalist (1800–1834), begravdes på Flottans kyrkogård på Djurgården i Stockholm, där ett minneskors uppfördes med bl a bidrag från kronprins Oskar, med inskription "Åt representanten och medborgaren av svenska medborgare". Löjtnanten efterlämnade i sitt äktenskap med Sofia Wilhelmina (von) Waldau tre oförsörjda döttrar. De utlovades personlig kunglig pension så länge de levde ogifta, och den äldsta, Augusta (1830–1918) uppbar hela sitt liv, som ogift, kunglig pension (från fem Bernadottar), år 1883 uppgående till 225 kr. Den yngsta, Ottiliana (1834–1884) gifte sig 1858 med apotekaren Tage Silfverskiöld (1830–1908).
- 5 Ant E H sr.
- 6 Uppgifter av Emil Heilborn jr brev 1990-05-11.
- 7 Födelsedagsintervju D N 1937-09-28.
- 8 Ant E H sr. – Herman Rasch (f 1879) blev senare känd som konstsamlare. Sv Uppsl b 2:a uppl.
- 9 Brevet av den 8 mars 1886 skrivet av E H sr till en vän i Sthlm. Kopia överlämnad till förf av E H jr.
- 10 Kortf beskrivn av E H jr. Denne har även berättat en episod från en resa, som H Rasch gjorde i den trakt, där EH:s fabriker låg. Rasch glömde en tandborste i toalettrummet på den kanalbåt han färdades med. När han återvände för att hämta tandborsten, befanns en främling använda den, sägandes, att han trodde den tillhörde båten. Brev fr E H jr 86-04-19.
– E H jr har från tiden i S:t Petersburg bl a berättat, hur han väl minns det tillfälle, då general Brändström var på besök i hemmet och en liten bronsstatyett föll ned från en hylla och träffade Brändströms kala hjässa. Ant E H jr. – D N 23.9.90.
- 11 PM E H sr.
- 12 Ant E H sr. – Vorovskij (1871–1923), var elektroingenjör och politisk skriftställare, från 1900 bolsjevik och anhängare till Lenin. Efter det Vorovskij blivit utvisad från Sverige utsågs han till sovjetrysk representant i Italien. Han mördades 1923 i Lausanne. – Den svenske utrikesministern Johannes Hellner (1866–1947) kallade Vorovskij personligen sympatisk. (Hellners Minnen och dagböcker. Sthlm 1960). Emil Heilborn jr har betecknat Vorovskij som en trevlig och urban man, inte särskilt "röd". En dotter var däremot enligt Heilborn jr mycket "rödare". Brev fr E H jr 1983-01-13. – Om Vorovskij, se Sv Uppsl b 2:a uppl, samt Den svenska utrikespolitikens historia IV, skriven av Torsten Gihl, s 345 ff.
- 13 PM E H sr.
- 14 PM E H sr. I ett brev till sin släkting Sixten Wigardt (svensk regeringsdelegat i

- Ryssland 1917–1919,) berättade Heilborn 1922, att B-avdelningen hade flyttats till två små rum vid Gustav Adolfs Torg. Tyska staten hade endast råd att betala Heilborns lån och Svenska staten betalade Heilborns skrivhjälp, en fröken Wallbom, som i lön hade 225 kr i månaden. Brev. 1922-10-22. Om Sixten Wigardt, EH sr:s kusinbarn, se T Burgman, I Ryssland 1917–1919. Lund 1982 (eget förlag).
- 15 DN 1937-0-28.
  - 16 Kortf beskrivning E H jr.
  - 17 Korrespondensen mellan E H sr och S Wigardt och hans hustru Asta Wigardt, f Nielsen, består av tio brev från E H sr och två från S W. Det äldsta av EH:s är skrivet i Berlin 23 maj 1922 under en tjänsteresa och det yngsta 1 augusti 1930. Sixten Wigardts brev berör bl a dennes önskan att få anställning vid svenska generalkonsulatet i Leningrad, och han framhåller, att detta nog inte är möjligt utan förbindelser i UD. Brevet 1924-04-24. S W blev senare läroverksadjunkt i Stockholm. Brevet dat Sthlm 1924-04-12.
  - 18 Som framgår av bevarade fotografier var generalkonsul Emil Heilborn en välklädd och elegant man. När han på äldre dagar vintertid promenerade på Strandvägen i Stockholm iförd sin sobelpäls sade släktingarna: "Där går Emil Danilovitj." Uppgift av systerdottern Märta Heilborn (1897–1980).
  - 19 Brev daterat Sthlm 1924-09-12.
  - 20 Svenska män och kvinnor 3, (1946).
  - 21 DN 1940-04-05.

Exkurs 1

Dagligt liv i Petrograd

Minnesbilder från den ryska huvudstaden 1917, nedtecknade av generalkonsul Emil Heilborn och publicerade i Sibiriakminnen 1937 (stencilrad skrift).

Under revolutionstiden bodde jag i min kontors- och konsulatslokal och besökte dagligen Svenska föreningen, som hade sin våning i Tyska Petrikyrkans hus vid Newsky. Min familj var i Stockholm, men mina svärföräldrar voro inkvarterade hos mig för att åtnjuta skyddet av konsulatsflaggan, som vajade från det hus vid Konnogwardejski boulevard, där jag bodde. En dag telefonerade min svärfar till mig på Svenska föreningen och bad mig genast komma hem, ty gatan var full av skrämmande folkhopar, som hotade att demolera huset, emedan enligt deras åsikt någon skjutit från husets vind eller tak. Jag skyndade mig hem och fann gatan i fullt uppror. När jag äntligen fick tag i den s k

ledaren, ehuru alla skreko om varandra, och av honom fick veta, att huset skulle förstöras, därför att någon skjutit på dem därifrån, frågade jag honom, hur han kunnat fastställa detta, ty åtminstone jag kunde ej avgöra, varifrån man sköt. Oupphörligt föllo ju skott, som lika väl kunde komma från huset bredvid som från närmaste gata, och ekot var bedrägligt. Jag föreslog därför att man först skulle sända upp några män på vinden och se efter, om där finnes någon, man kunde försäkra sig om. Efter långt bråk gick han med på mitt förslag. Naturligtvis kommo männen tomhänta tillbaka. – I detta ögonblick körde en lastvagn, fullsatt med beväpnade män, förbi, och därifrån ropades det, att man skulle begiva sig till Mariateatern, där full batalj var i gång. Folkhoparna störtade i väg, och huset var räddat.

Följande morgon fick jag se äldste dvorniken stå och undersöka en stor maupistol, som han hittat i snön på gården. I samma hus bodde åt Galernajasidan ett par poliser från gamla regimen, och säkerligen var det dessa, som skjutit.

En annan gång kom, sedan vi ätit middag på Svenska föreningen, hushållerskan inrusande och bad mig komma ut, ty en militärpatrull hade kommit in köksvägen och ville företaga husundersökning. När jag kom ut, fann jag en officer med revolver i hand och fyra soldater med gevär. Officeren frågade, om vi hade vapen. Då jag försäkrade, att vi som svensk förening och således politiskt neutrala icke innehade några sådana, såg han först med sin framsträckta revolver mycket hotande ut men sade till sist: "Vi tro Eder" och gjorde helt om marsch. – Jag hade strängeligen förbjudit hushållerskan att taga emot något vapen av vem det vara månne, och kunde därför med gott samvete svara officeren, som jag gjorde. Men när patrullen gått, kom hushållerskan likblek och dödligt förskräckt fram och sade, att "i går afton kom en ingenjör och bad mig gömma en revolver, som han nödgade mig att taga emot, och jag gömde den bakom badkaret".

Jag kan föreställa mig, vad som skulle hänt oss alla, om patrullen gjort undersökning och funnit revolvren, sedan jag försäkrat att vi ej hade några vapen.

Slutligen ännu en händelse.

Det var förbjudet att efter kl 7 på aftonen visa sig på gatorna, och dessa voro ej upplysta. En dag hade vi stannat något längre än vanligt på Föreningen, och det var väl vid 8-tiden, som en ingenjör och jag begåvo oss hemåt. Han bodde på ett hotell i närheten av Isakskatedralen, varifrån Konnogwardejski boulevard utgår. Vi förlitade oss på

Torsten Burgman

mörkret och höllo oss intill husraderna på Newski. Plötsligt kommer en automobil, fullproppad med soldater och med en officer på fotbrädan. Bilens strålkastare belyste husraderna och upptäckte därvid oss. Jag hörde kommandoordet Skjut! och störtade med uppräckt händer mot automobilen, som stannat. Officeren gav soldaterna tecken att vänta med skjutandet och frågade oss, vilka vi voro, om vi hade vapen, och om vi ej visste om förbudet att gå ut efter kl 7. Sedan jag besvarat alla hans frågor och förklarat, att vi kommo från Svenska föreningen och skulle hem till vår bostad, lät han oss gå under hotelse att en annan gång ej låta nåd gå före rätt.

Ens liv var under denna tid ej mycket värt och sattes varje dag på spel.

Emil Heilborn

Exkurs 2

Brev från generalkonsul Emil Heilborn till Sverige från S:t Petersburg den 8 mars 1886

... Som jag i förra brevet nämnde, så sökte jag få igång min träaffär – d v s få en kapitalist till kompanjon. Det lyckades mig även slutligen finna personer, som mycket intresserade sig för saken och i princip var densamma avgjord, samt sade de mig, att jag inom några dagar skulle hava de nödiga penningarna, men av några dagar blevo veckor och då jag slutligen, efter att i sex veckors tid blivit narrad och uppehållen, fordrade räkenskap för deras handlingssätt, så visade det sig att de ej hade några penningar och måste avsäga sig saken. Jag ansåg då affären förlorad, emedan Kronan, af vilken jag köper virket, ej tillåter fällning och utförning av detsamma längre än till 15/27 Mars; Sedan jag likväl i ministeriet lyckades utverka förlängning av fällningstiden, satte jag alla järn i elden för att skaffa kompanjon och fann inom en vecka tre, vilka alla telegraferade mig, att de önskade deltaga i affären. Jag antog

naturligtvis första anbudet från en sjöofficer, som bor där på platsen och har därigenom den stora fördelen ej mer behöva resa dit. Det gällde således, att per släde tillryggalägga 500–600 werst = 50–60 svenska mil.

Jag hyrde därför här för dit och återfart en liten "kibitka" – halvöppen bondsläde utan säten, så man måste sitta eller ligga på hö. Släden var lagom för mig och mina saker d v s två mindre kappsäckar, 2 filter och 2 kuddar. Kl halv ett på natten for jag härifrån efter tre hästar spända i bredd s k "trojka". Som jag hade bråttom, måste jag resa dag och natt utan uppehåll. Det var endast 6–8 grader Celsius, men vägen var så dålig, att jag redan inom de första 50 wersten stjälpit ett par gånger. På poststationerna, usla bondstugor, där hästombyte sker, kan man ej erhålla något att äta, utan endast "Samovar" thekök och måste man således hava med sig proviant. Första natten förflöt, undantagandes stjälpningar och att jag, vid ihopkörning med en annan bondsläde, höll på få ena ögat utstucket och på grund av den dåliga vägen ej kunde sova en blund, tämligen bra i det härligaste månsken, ehuru kölden tilltog. Sedan jag på morgonen druckit the på en station for jag vidare i det grannaste väder. Kölden var omkring 15, men mildrades genom solen. Jag roade mig hela dagen med att sitta uppe och betrakta landskapet och njöt av anblicken av dessa väldiga vinterklädda skogar, mellan vilka den smala vägen slingrade sig backe upp, backe ned. Vägen var genom den myckna snön så smal att jag endast kunde åka med två hästar och dessa spända efter varandra. Mot aftonen och på natten tog kölden till och gick upp till 30 grader, så jag beslöt vid 3-tiden på morgonen, utfrusen som jag var, rasta ett par timmar. Ett bevis på vilken köld det var, är, att vinet, som jag hade i en jaktflaska hängande omkring halsen, var fruset till is. Jag steg således ur vid station och öppnade dörren till stugan, men höll på att falla över en gendarm, som låg utsträckt framför dörren. En annan gendarm satt inne i stugan och en fånge låg på träsoffan. Det "behagliga" sällskapet och den angenäma atmosfären föranledde mig att genast beställa hästar och fara vidare, oaktat den skarpa kölden.

Äntligen efter ytterligare stjälpningar och tre dygns natt- och dagresa ankom jag till Wosnesenie, en större by, där sjöofficeraren är chef för en navigationsskola. Efter att hava vilat i några timmar, började affärsunderhandlingarna, vilka ändades med ett kontrakt på 5 år till ömsesidig belåtenhet. Redan efter två dagar arbetade 300 man med 150 hästar i skogarna och kunde jag på femte dagen resa dit och

besiktiga det redan utförda virket. Cirka 25 grader köld var det hela tiden men lugnt och vackert väder. Efter 8 dagars uppehåll på stället, var jag färdig till återresan, men då anmälde ett par arbetare, att de fått sikte på en björn, som låg i ide, och frågade om jag hade lust jaga densamma. Jag emottog budskapet med glädje och var genast beredd, ehuru jag över huvudtaget ej är jägare och för första gången gick på sådan jakt.

Första sommaren, då jag låg i skogarna, hade jag första gången i mitt liv tillfälle skjuta och då änder, men som jag i allmänhet ej är rädd utav mig och utom dess har den åsikten, att man i vår blaserade tid bör tacksamt mottaga och nyttja varje tillfälle, som uppväcker ur den alldagliga slummern och likgiltigheten oaktat vad mig speciellt beträffar, mitt rörliga liv och arbete ej låter mig inslumra, så omfattade jag med intresse jakten och bestämde följande dag, en söndag därtill. I det härligaste väder, om även 22 graders köld foro vi, sjöofficeren och jag, ett par skogvaktare och de karlar, som skulle visa vägen i trenne slädar till stället, ungefär 2 sv mil därifrån.

Ortens jägmästare ville ej deltaga i jakten, emedan han kort förut varit med om en mycket farlig sådan. Jag och officeren voro beväpnade med bössa och revolverar, de andra hade dels bössor, dels korta spjut – de senare ifall björnen kommer dem inpå livet. Efter ankomsten till den beträffande skogen, hade vi ytterligare att gå cirka 1 werst till stället där björnen låg. På grund av den djupa snön i vilken man stod till axlarna, måste denna sista sträcka tillryggaläggas och hela jakten företagas på skidor och som jag aldrig gått på sådana, var det mig ytterst svårt gå och med dem komma fram mellan träden, varför jag även flera gånger föll omkull i snön. Framkommen till en tämligen öppen buskklädd plats, gick jag vidare framåt, oaktat de sade mig att björnen låg i närheten, men som jag föreställt mig, att där han låg, skulle vara en slags kulle eller upphöjning och jag ingen sådan såg, trodde jag mig ej vara så nära.

Plötsligt tillropar mig en av folket: "För Guds skull stanna. Ni är ju ända inpå björnen" och då upptäckte jag även honom, liggande i en fördjupning i snön endast ungefär en famn från mig. Jag ville ej skjuta, men sade man mig att jag då var förlorad, emedan björnen i ett språng vore över mig. Endast hunnen ungefär en halv famn tillbaka, gled foten ur skidremmen och jag föll omkull just i samma ögonblick, som björnen, ett stort och vackert exemplar, rusade upp och med vidöppet gap, stående på bakfötterna vände sig mot mig; dock i samma sekund sköt

en av deltagarna och björnen kastade sig ursinnig åt sidan, så jag fick tid komma upp, varefter han inom några minuter var dödad. Som alla sköt, kunde ingen eller alla, huru man ville, berömma sig av hava fällt honom. Björnen bands fast i sittande ställning på min släde och återfärden anträdde, varvid folket i de byar vi foro igenom tackade oss hava befriat dem från besten. Som ingen tid var att preparera honom medtog jag den hel, som den var till Petersburg.

Så slutade denna intressanta jakt i allo lyckligt, vilket sällan är fallet. Andra dagen anträdde återresan, men om ditresan var ansträngande och oangenäm, finns ej ord att bedömma denna. Sjöofficeren hade nämligen bett mig, emedan han för vår affär ej själv kunde vara ifrån, medtaga hans sjukliga hustru jämte treåriga dottern till Petersburg för vidare befordran till Kronstadt, där hans mor bor och hade för detta ändamål skaffat en stor och bekväm täcksläde, men som jag måste återföra min "kibitka" fanns ej annan råd än placera oss alla med saker, björn och allt i densamma, vilken som jag redan nämnt, endast var lagom för en. Jägmästaren, en välvillig man, som fullkomligt uppfattade situationen, ansåg mig behöva några tröstens ord på resan och yttrade därför vid avskedet, "Ja, Emil Danilowitj, den fördelen har Ni åtminstone af denna resa, att Ni kanske aldrig, men åtminstone ej så brått kommer att gifta Er".

Han hade, ledsamt nog, själv en xantippa till fru. Jag försäkrar Eder, att jag ej kunde röra en led, så inklämd var jag och under hela resan ej sov en blund. Vid stationerna måste två karlar med förenade krafter draga mig ur släden. Till de första två milen, använde vi en hel natt, emedan troligen vid en stjälpning, vilket under resan förekom väl ett tjog gånger, en stor lår, som var fastbunden på kuskbocken förlorades och vi foro fram och tillbaka att söka den, ledsamt nog utan resultat. Under resan fick jag öva mig barnpige- och amma-tjänster i det att den lilla flickan oupphörligt skulle hava mjölk, som jag för varje gång fick smälta och värma på en ljusbit. Ni kan tänka Er med vilken svårighet så inklämd som jag var och i denna oerhörda köld, under hela resan var mellan 25 och 30. Frun var genom slingringarna sjösjuk och kan jag ej annat än beklaga henne, som var tvungen i denna köld och i ett sådant tillstånd göra en så svår resa. Vad mig själv beträffar hoppas jag aldrig få göra en dylik och kan Ni tänka Er med vilken glädje jag återsåg Petersburg efter dessa överståndna tre dygn, de svåraste i mitt liv.

Där har Ni nu hela denna resa, vilken kanske genom sin långrandiga

Torsten Burgman

beskrivning satt Edert tålamod på prov och tagit Er tid i anspråk. Sedan återkomsten har jag varit med på åtskilliga middagar, supéer och baler, men därvid ej synnerligen roat mig. Affärssorger och kanske den ansträngande resan hava bidragit därtill.

Emotseende snara vänliga meddelanden tecknar jag med sann vänskap

Eder tillgivne
Emil Heilborn

Lars Larsson

Kökkenmödding Välkänd fornlämning i ny belysning

Inledning

Kökkenmödding är en term som under mer än ett århundrade använts som beteckning för en av människor åstadkommen ansamling av mus- och snäckskal. Termen som ursprungligen skrevs kjøkkenmødding är av danskt ursprung men har med varierande stavning fått en mycket internationell spridning. Detta beror på att danska forskare redan på 1840-talet inledde en debatt huruvida dessa skalanhopningar hade ett naturligt bildningsförlopp eller verkligen var ansamlingar av mänskligt avfall. En tvärvetenskaplig grupp tillsattes för att genom utgrävningar kunna fastställa hur skalhögar uppstått. Arkeologen i gruppen var den välkände forskaren J. J. A. Worsaae. Vid utgrävningar konstaterade man att det bland skalen också förekom avfall avsatt av människa i form av ben, horn och flinta.¹ Detta innebar dock inte att kökkenmöddingarna avfärdades ur den arkeologiska debatten. Dessa boplatslämningars ålder, speciellt deras relation till megalitgravarna, var länge ett debattämne. Genom s k kökkenmöddingkommissioner kom man därför att studera dessa fornlämningar, främst med avsikten att tidsbestämma dem. Genom omfattande undersökningar under 1890-talet av kökkenmöddingen vid Ertebølle på Jylland fastställde en tvärvetenskaplig grupp att möddingen innehöll lämningar som var äldre än fynden från megalitgravarna.²

Även om det finns kökkenmöddingar från nästan hela den danska forntiden, är det likväl de från en senare del av äldre stenålder (senmesolitisk tid, ca 5 000–4 000 f Kr kalibrerad ålder) som är talrikast och störst. Kökkenmöddingen vid Ertebølle har ursprungligen varit 140 m lång, 20 m bred och på vissa ställen varit upp till 2 m tjock. Det finns rester efter kökkenmöddingar på Jylland som tyder på att det funnits skalanhopningar som varit ända upp till 700 m långa!³

Fenomenet kökkenmödding är mycket vida spritt i världen – de uppträder under högst olika tider inom samtliga världsdelar, exempel-

vis Östafrika, Japan, Australien och Sydamerika.⁴ Trots en mycket varierande ålder har flertalet tillhört samhällen som har betydande likheter med det under senmesolitisk tid i Nordeuropa. De äldsta kända av människa åstadkomna skalanhopningarna finns i Sydafrika och beräknas vara ungefär 125 000 år gamla.⁵ I ett internationellt perspektiv är kökkenmöddingen vid Ertebølle inte uppseendeväckande stor.⁶

Av naturliga skäl påträffas de flesta kökkenmöddingar vid kusten men de förekommer också i inlandet där flod- och dammusslor insamlats. I Sverige har endast två kökkenmöddingar från senmesolitisk tid undersökts, Roteskärrslid och Röe belägna i södra Bohuslän.⁷ Kökkenmöddingarna i Sydskandinavien är för övrigt spridda inom östra Jylland, norra Fyn och Nordsjälland. Detta är främst betingat av att havet som omger dessa landområden hade en så hög salthalt att molluskerna kunnat växa, till för människorna attraktiv storlek. Den låga salthalten i Östersjön har däremot hämmat molluskernas tillväxt och därför är inte några kökkenmöddingar utmed Östersjöns stränder belagda.

I Västeuropa förekommer kökkenmöddingar förutom i Danmark också runt Brittiska öarna, utmed Bretagnes, norra Spaniens samt Portugals kuster.⁸ Kökkenmöddingar finns också utmed Medelhavets stränder.⁹

Riktigt vid vilken tidpunkt som mollusker i större omfattning började insamlas utmed Västeuropas kuster är ännu oklart. Främst beror detta på att strandlinjen under senaste istiden och några årtusenden därefter låg på en betydligt lägre nivå än dagens med åtföljande svårigheter att uppspåra och undersöka kustnära bebyggelse lämningar som nu är dränkta. De äldsta mera omfattande spåren av molluskinsamling dateras till en avancerad del av äldsta stenåldern (solutréen, ca 15 000 f Kr).¹⁰ Enstaka fynd föreligger från preboreal och boreal tid (9 000–7 000 f Kr)¹¹ men det är kökkenmöddingarna från atlantisk tid (7 000–4 000 f Kr) som tilldragit sig det största intresset. Dessa bildades då havsnivån var flera meter högre än idag. Deras antal är betydande och läget ovanför dagens havsnivå medför att de uppmärksammas i terrängen och därtill är lättillgängliga för arkeologiska undersökningar.

Nya undersökningar i Portugal, Storbritannien och Danmark

Trots att kökkenmöddingar varit kända under en lång tid har kunskapen om dessa, speciellt i ett internationellt perspektiv, varit begränsad.

Kökkenmödding – välkänd fornlämning i ny belysning

Likväl har ett betydande antal undersökts. Informationen har vanligtvis omfattat korta grävningsrapporter där den mycket generella strukturen behandlats. Därav kan man lätt få uppfattningen att kökkenmöddingarna utgör en homogen fornlämningsgrupp. Att så inte är fallet framgår av nya undersökningar.

Erfarenheterna från en nyligen företagen undersökning av en kökkenmödding i södra Portugal har bidragit till artikelförfattarens intresse för denna fornlämning i ett internationellt perspektiv.¹² Undersökningsområdet är beläget ca 100 km sydöst om Lissabon invid floden Sados dalgång. Denna flods nedre lopp består av ett omfattande deltaområde samt en genom erosion kraftigt profilerad dalgång (Fig 1). Här finns det en ansamling av kökkenmöddingar vilka idag framstår som inlandsboplatser då de är belägna ca 30 km uppför floden.¹³ Genom världshavens högre nivå under senmesolitisk tid utgjorde den nuvarande floddalen en mycket djup och smal havsvik. Tidvattnet påverkar fortfarande flodströmmens förlopp mer än 30 km från mynningen och

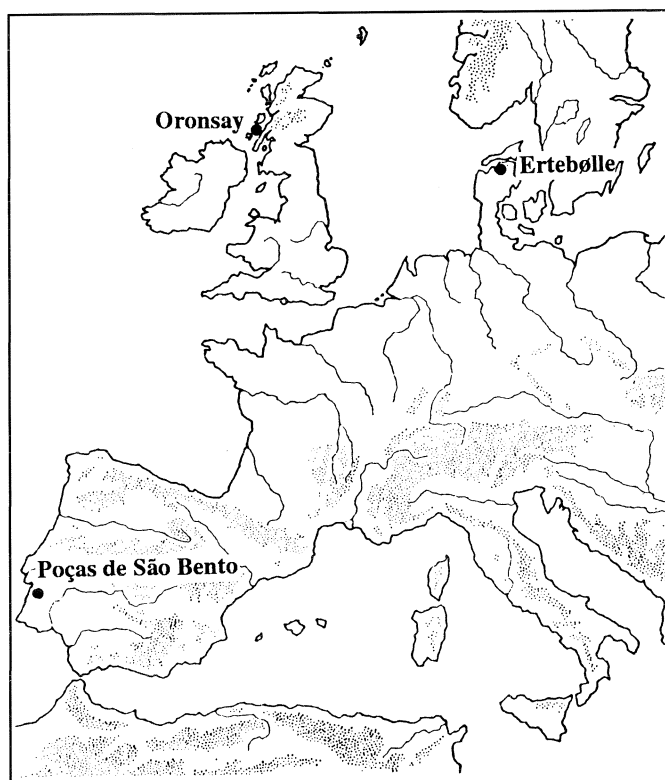

Fig 1. Läget för de tre omnämnda undersökningsplatserna.

detta förhållande bör i hög grad ha påverkat havsvikens utformning under den aktuella perioden. Tillförseln av sötvatten kombinerad med en förändring av saltvattentillförseln genom tidvattnet två gånger per dygn har medfört att förhållandena för olika vattenlevande arter har varit exceptionellt gynnsamma med god syresättning och kontinuerlig tillförsel av näringsämnen. Förekomsten av mollusker i stor mängd samt fiskben och skaldjursrester på fyndplatserna anger att vattnet haft en salthalt som var i paritet med den nuvarande i Sadoflodens mynning. Detta är sannolikt den viktigaste orsaken till ansamlingen av kökkenmöddingar. Då havets nivå sänktes återstod en meandrande flod som inte rymde samma rika djurliv varför kökkenmöddingarna övergavs.

Undersökningsområdet omfattar en ca 10 km lång sträcka av floddalen. Här är dalen mellan 500 m och 800 m bred och med dalsluttningar som uppvisar varierande relief från svagt markerad profil till verkliga branter. Nivåskillnaden mellan dalbotten och omgivande terräng är mellan 10 och 50 m. I området är ett tiotal kökkenmöddingar kända (fig 2) varav flera tidigare varit föremål för undersökningar av varierande omfattning. Samtliga, med ett undantag, är belägna på kanten av floddalen. Kökkenmöddingarna är av varierande storlek från ca 200 till drygt 4 000 kvadratmeter.

En kökkenmödding – Poças de São Bento – har en lokalisering som avviker markant från de övrigas eftersom den ligger ca 3 km från floddalen. Likväl har lager med ett kraftigt inslag av skal, huvudsakli-

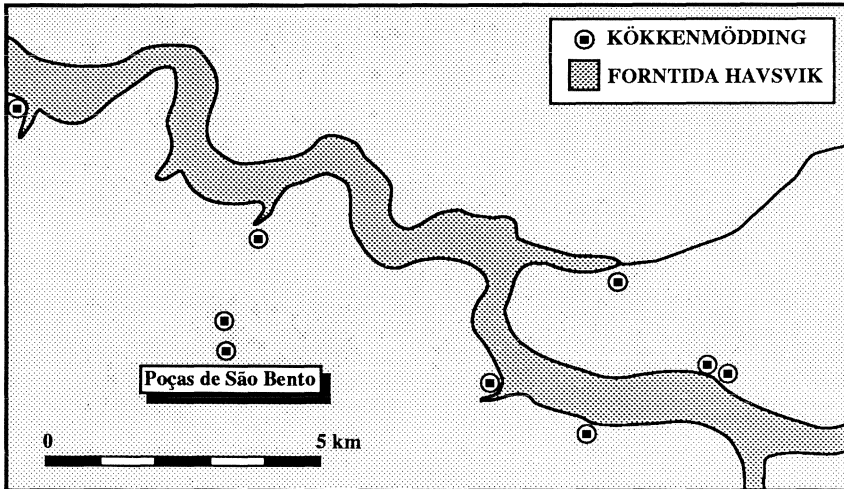

Fig 2. Läget för kökkenmöddingen vid Poças de São Bento i relation till de andra kökkenmöddingarna utmed den forna havsviken.

gen hjärt- och vadelandsmusslor men också vissa snäckor, dokumenterats. Fyndplatsen är därtill av en betydande omfattning – ca 4 000 kvadratmeter. Poças de São Bento är belägen inom ett sanddynsområde invid ett mindre vattendrag. Endast en mindre utgrävning av denna fyndplats hade tidigare företagits. Därvid påträffades totalt elva gravar under skallagret. Fyndplatsens läge och tidigare intressanta om än mycket begränsade undersökningsresultat var anledningen till förnyad utgrävning på denna plats. Därvid upptogs ytor i direkt anslutning till det tidigare undersökta området (fig 3). Endast en grav påträffades vid den förnyade undersökningen. Spridningsområdet för gravarna kunde därvid avgränsas. Däremot kunde flera andra anläggningsformer registreras.¹⁴

Under de senaste åren har omfattande undersökningar av kökkenmöddingar företagits utmed Västeuropas kust vilka fått en omfattande publicering. Det rör sig om nya utgrävningar inom redan kända kökkenmöddingar men med förnyade frågeställningar och därtill med användande av ny grävningsteknik.

Två större rapporter ger ett utmärkt underlag för att få en vidgad bild av vad fenomenet kökkenmödding egentligen omfattar. Den ena behandlar den i skandinavisk forskning välkända kökkenmöddingen vid Ertebølle invid Limfjorden i norra Jylland,¹⁵ som också givit namn

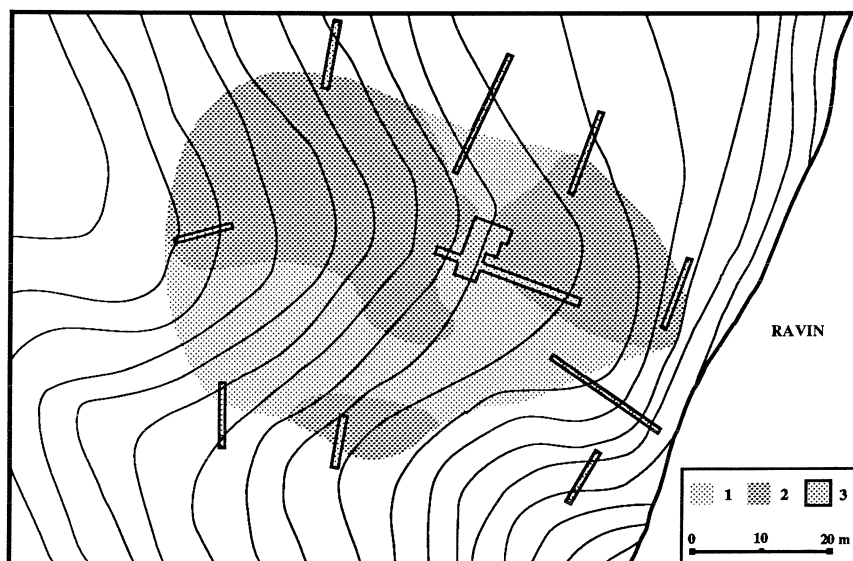

Fig 3. Plan över kökkenmöddingen vid Poças de São Bento. 1: den totala utsträckningen för bopplatsen, 2: skalförande lager samt 3: undersökta ytor. Den yta som undersökts under 1980-talet är belägen i bopplatsens centrala del.

åt den senmesolitiska kulturyttringen i Sydsandinavien – Ertebøllekultur. Den andra större redovisningen behandlar ett komplex av kökkenmöddingar på ön Oronsay i ögruppen Inre Hebriderna (fig 1) strax utanför Skottlands västkust.¹⁶

Målsättningarna som framläggs för utgrävningarna är både samstämmiga och skilda. Detta beror delvis på de faktiska förhållandena. Kökkenmöddingen vid Ertebølle är belägen på stranden men med ett betydande omland med många olika resurser. På den lilla ön Oronsay finns sammanlagt fem mindre kökkenmöddingar. I båda fallen har avsikten varit att genom detaljerade grävningar försöka nå fram till vad objekten representerar samt när och varför de började att avsättas respektive upphörde. Av stor betydelse har också varit att fastställa kökkenmöddingarnas funktion i det samhälle som utnyttjade dem och under vilka tider på året de beboddes.

När det gäller den jylländska undersökningen har den utförts på så sätt att ett smalt undersökningsschakt upptogs tvärs genom själva möddingen, kombinerat med yttäckande utgrävningar av mindre omfattning bakom skalanhopningen.

Vid undersökning av kökkenmöddingen vid Ertebølle kunde man belägga att en begränsad accumulation av skal har inletts omkring 5 000 f Kr medan en mera omfattande ansamling av avfall startade ca 4 800 f Kr och avslutades omkring 4 200 f Kr. Flera lager kunde dokumenteras i vilka man urskilde separata anhopningar av skal och annat avfall. Lagrens tjocklek kan uppgå till en halv meter och ha en utsträckning av 2 till 7 m. I skallagren förekom asklager och härdar. De senare är den enda anläggningsform som registrerades. Trots en avsevärd avlagringstid synes samma område ha rymt en liknande funktion under betydande delar av platsens användningstid. Detta tolkas som indikation för ett stabilt bosättningsystem.¹⁷ Trots boplatsens marina näringsorientering, markerad genom molluskerna, visar det sig att flertalet fiskben härrör från fiskarter som fångats i närbelägna insjöar!¹⁸ Saltvattensfisk, som kunde fångas i vattnen utanför boplatsen, var således av mindre betydelse. Detta är ett av flera exempel på att ekonomin under senmesolitikum kan vara betydligt mer komplex än vad som framgår av boplatsläget.

Oronsay är en vindpinad ö på mindre än fyra kvadratkilometer. Inom denna utförde man mindre utgrävningar i fyra kökkenmöddingar medan en grävdes till ungefär två tredjedelar av dess omfattning, vilket motsvarar ca 250 kvm. Här kunde tre olika faser i ansamlingen av

avfall konstateras, där också en viss förskjutning av kökkenmöddingens centralparti belades. Bosättningsfasen omfattar tiden 5 000–4 300 f Kr. Ett femtiotal härdar, markerade med begränsning av stenar, var den helt dominerande anläggningsformen. Som kunde förväntas var kosten mycket marint inriktad. Gråsäl hade jagats i stor omfattning. Ben från kronhjort och vildsvin, som inte har levt på ön, förekom och sammansättningen av dessa angav att köttet tillförts lägret i styckat skick. Oronsay kan inte ha uppburit någon permanent bebyggelse. Ett smalt sund avskiljer den från en betydligt större ö. Tyvärr har bebyggelseämningarna på denna grannö inte varit föremål för bearbetning inom projektet.

Skalen och dess betydelse

En viktig utgångspunkt för studiet av kökkenmöddingar är att skalavfallet, genom den förhöjda halten av kalk, skapat en för organiskt material ovanligt gynnsam bevaringsmiljö. Flertalet av Västeuropas kökkenmöddingar är belägna i miljöer som i vanliga fall inte är skon samma mot material av detta slag. Detta medför att kökkenmöddingarna är sannskyldiga oaser med en rik provkarta på variation av mänskliga bebyggelseämningar, speciellt i form av ben, som motsvaras av få andra fornlämningar. När det gäller tvärvetenskapligt arbete kan därför de tidiga kökkenmöddingundersökningarna betecknas som initiativstadiet för sådana. En publikation från år 1900 som behandlar undersökningen av de danska kökkenmöddingarna¹⁹ redovisar goda exempel på ett samarbete mellan arkeologer, osteologer och geologer som många yngre arkeologer tror endast har förekommit under de allra senaste decennierna.

Det speciella intresset för undersökningar av kökkenmöddingar har medfört att man gärna beskrivit den materiella kulturen som existerat och de resurser som utnyttjats utifrån undersökningsresultaten med giltighet för de mänskliga lämningarna i ett större geografiskt perspektiv. Detta arbetssätt kan ifrågasättas ur ett källkritiskt perspektiv. Förhåller det sig verkligen så att dessa undersökningsresultat är representativa för bebyggelsen i ett större område? Avfallsmaterialet i sig avspeglar anknäring till en alldeles speciell miljö som kan ha kombinerats med helt specifika aktiviteter som i sin tur omfattade en snäv del av den materiella kultur som framställts och använts. Undersökningar från främst Danmark med dess överlag gynnsamma bevarings-

miljö antyder dock att kökkenmöddingarna avspeglar en betydande del av de aktiviteter och den materiella kultur som utförts och utnyttjats under senmesolitisk tid.²⁰

En annan viktig taphonomisk aspekt på kökkenmöddingarna är att bevaringsgraden för en komponent – skalen – på ett så påtagligt sätt dominerar bilden. Knappast något av organiskt material har en sådan motståndskraft som just snäckor och musslor vilket bidrar till att studiet av dessa avfallsansamlingar i själva verket tilldrar sig ett oberättigat stort intresse. Deras förekomst står inte på något sätt i relation till deras betydelse i basalekonomi. Den näring molluskerna i en kökkenmödding av Ertebølles storlek representerar skulle inte ha försörjt mer än en enda person under hans livstid, medan däggdjurslämningarna har omfattat fem gånger så stort näringsvärde som molluskerna.²¹ Mera ingående analyser visar att det är de små men rikligt förekommande fiskbenen som anger den viktigare näringskällan. Fiskets roll i mesolitikum har ofta gravt undervärderats.

Det har föreslagits att molluskerna skulle ha varit en viktig del av kosten i samband med att de var tillgängliga under exempelvis förvåren då många andra resurser var begränsade. Som en begränsad men lättåtkomlig näringsresurs under en kort del av året skulle molluskerna ha intagit en mycket viktig position i näringstillförseln inom en årscykel. Men denna hypotes har inte kunnat verifieras genom studier av när skaltillväxten avbrutits vilket kan ange när på året molluskerna insamlades. Av en analys framgår att molluskinsamling företagits under sommaren då det fanns flera andra resurser att utnyttja.²² Detta gör det sannolikt att mollusker haft betydelse som en kulinariskt attraktiv föda utan någon större betydelse för basalekonomin. Trots att molluskernas näringsvärde varit av begränsad betydelse kan de likväl ha haft en betydande inverkan på samhällsstrukturen. Det finns många exempel på sentida jägar-samlar-samhällen som ägnat liknande "lyxkonsumtion" ett mycket stort intresse.²³ Denna kan ibland ha större inverkan på såväl gruppammansättning som förflyttningsmönster än föda av mångfalt större betydelse ur näringsvärde. Detta kan exemplifieras genom resultaten från en studie av Anbarrastammen i norra Australien. Molluskernas andel av näringsintaget varierade mellan 6 och 17%, beroende på årstid. Däremot ägnade man sig åt molluskinsamling under 58% av de observerade dagarna.

Mest känt bland de mollusker som förekommer är ostronet. Men flera andra musslor och även snäckor samt sniglar finns belagda i kök-

kenmöddingar. I vissa är det en enda art som totalt dominerar medan det i andra förekommer en rik artvariation. Det är dock vanligt att en och samma art uppträder i ansamlingar. Detta tyder på att man vid varje insamlingstillfälle inriktat sig på en bestämd art beroende på årstid och insamlingsområde. De många härdarna och sotlagren i kökkenmöddingar antyder att man tillagat molluskerna genom att lägga dem på glöd. Detta var också det enklaste sättet att öppna musslorna. Man kan både ha rökt och i vissa fall torkat musselkött för senare förbrukning.

Molluskernas funktion som människoföda är inte alltid given. Det är främst då det finns mycket små musslor som man kan ifrågasätta dess värde som föda. I vissa fall kan de istället ha fungerat som agn vid krokfiske.²⁴

En viktig aspekt vad avser utbildandet av kökkenmöddingar gäller dess relation till bebyggelsen på platsen. Nyare utgrävningar har belagt att kökkenmöddingar på Jylland har ett förstadium då det på platsen avsatts avfall efter aktivitet. I detta förekommer däremot inte mollusk-lämningar eller så är de av mycket begränsad omfattning. Det kan knappast förklaras med en förändrad miljö då fyndplatserna redan i detta förstadium hade ett kustläge. Däremot kan en förändring av salthalten ha spelat en avgörande roll.

Vi kan se hur accumulationen av mollusker på Ertebølle inleddes omkring 4 800 f Kr medan det finns spår under kökkenmöddingen av bosättning några århundraden tidigare. Vid äldre undersökning har intresset och därför utgrävningen begränsats till enbart skallagren. Om det är ett generellt drag för kökkenmöddingarna med ett mollusklost förstadium kan knappast besvaras i nuvarande forskningsläge, men det är inte en helt unik företeelse.

Lika viktig som frågan om varför molluskinsamling inleddes är varför den upphörde. De betingelser som bidrar till en förändring av jägarsam-lar-samhället till ett boskapsskötande och åkerbrukande kan på olika sätt appliceras på kökkenmöddingavlagringarna. Ett viktigt exempel är de iakttagelser som bl a gjorts på den jylländska kökkenmöddingen Norslund.²⁵ Här markeras övergången av en helt förändrad samman-sättning av mollusker. Ostron som helt dominerat lagren, vilka innehåller mesolitiska artefakter, försvinner och ersätts av hjärtmusslor i de lager där neolitiska artefakter uppträder. En sådan observation har uppfattats som en avspeglning av ekologiska förändringar. Havsnivåför-ändringar har medfört förändringar av salthalten, bottentopografin

samt vattnets genomsiktighet och sammansättningen av näringsämnen. En förändring vilken medfört att en art av mollusker försvann kan ha gynnat tillväxten för en annan.

Ett annat exempel redovisas genom fyndplatsen Poças de São Bento där det översta lagret innehåller rikligt med tidigneolitiska artefakter medan mollusker saknas (fig 4). En sänkning av havsnivån medförde att havsviken förändrades till en floddal. Därvid försvann molluskerna och flertalet fiskarter. Andra urvalsfaktorer än tidigare kan därvid ha styrt valet av boplats.

Man bör definitivt undvika att dra alltför stora slutsatser av dessa iakttagelser men i ett regionalt perspektiv kan de ha betydelse vid tolkning av samhällsförändringen.

Anläggningar i kökkenmöddingar

En annan viktig aspekt vad avser kökkenmöddingar är deras betydelse i samhällssystemet. I detta fall framgår klart att vi inte kan dra kökkenmöddingar "över en kam".

En klar skillnad i detta fall är närvaro eller frånvaro av gravanläggningar och huskonstruktioner. Gravfält även av omfattande karaktär är

Fig 4. Lagerföljden inom ett ca två meter långt tvärsnitt genom boplatsen vid Poças de São Bento. Överst markytan med ett humöst skikt (1), därunder ett ljus sandlager med neolitiska artefakter (2). Därefter följer ett mesolitiskt kulturlager (3). Överytan för det ljusare, skalförande lagret (4), under kulturlagret, är mycket ojämn. Längst till höger en grop med skalrik fyllning (5).

en företeelse vilken uppträder över hela Västeuropa som ett viktigt inslag i det senmesolitiska samhället.²⁶ Agglomereringen av gravar har säkerligen haft flera olika orsaker men en sådan kan vara dess betydelse som en form av revirmarkering i ett samhälle av närmast stationär karaktär. Under Ertebøllekultur föreligger både i Östdanmark och Skåne stora komplex av boplatlager kombinerade med gravfält med flera tiotal gravar.²⁷ Dessa uppträder däremot i områden där skalavfall saknas eller är mycket begränsat. Det förekommer senmesolitiska gravanläggningar i västdanska kökkenmöddingar men dessa uppträder enstaka eller med få exemplar på varje fyndplats.²⁸ De har därför inte ansetts ha samma omfattning som längre österut. Möjligen håller detta forskningsläge på att förändras då ett gravfält nyligen påträffats inom kökkenmöddingen Nederst på östra Jylland.²⁹

I de undersökningar som nyligen företogs på den ovan omtalade ön Oronsay i Inre Hebriderna förekom inte gravar men väl ett betydande antal ben av människa.³⁰ I en kökkenmödding framkom människoben från minst fyra individer spridda i skallagren. Fyndspridningen anger dock att det inte rör sig om lämningar efter gravar som utsatts för en sekundär förstöring vilket resulterat i en utspridning av skelettdelar. Här synes människoben ha haft en speciell betydelse vars natur vi inte har någon närmre uppfattning om.

Människoben uppträder inom senmesolitiska boplatlager runt om i Västeuropa. Det intressanta är att det är vissa kroppsdelar som är väl företrädade medan delar från bälgen nästan helt saknas.³¹ Fördelningen av människoben just på den observerade kökkenmöddingen på Oronsay uppvisar däremot en mot andra fyndplatser delvis avvikande sammansättning av kroppsdelar. Materialet är fortfarande av begränsad omfattning men de nya undersökningsresultaten ger likväl fog för vidare studier av hur människolämningar behandlats samt deras betydelse för det senmesolitiska samhällets ideologiska framtoning.

Kommer vi längre söderut är det mer regel än undantag att gravfält kombineras med kökkenmöddingar. Av de portugisiska kökkenmöddingarna rymmer flertalet gravanläggningar, flera i form av mer än tiotalet gravar.³² Deras stratigrafiska relation till de faktiska lämningarna efter bebyggelse har dock varit något osäker. Även om människoskelett påträffats under kökkenmöddingen kan gravläggningen vara samtidig med molluskaccumulationen då gravar grävts ned genom skallagren.

Ytterligare en iakttagelse har betydelse i sammanhanget, nämligen

Fig 5. Detaljbild av skallager inom boplatsen vid Poças de São Bento. Nederst framstår en färgning som utgöres av en konkretion av upphettade skal.

spår efter huskonstruktioner. Vid undersökningarna i Ertebølle blev inte bara kökkenmöddingen utan också området innanför denna föremål för undersökning. Man hade vissa förhoppningar om att här finna lämningar efter en större bosättning. Men med undantag för en mindre

Kökkenmödding – välkänd fornlämning i ny belysning

flintslagningsplats framkom inte några belägg för mera omfattande bebyggelse. Inom kökkenmöddingen vid Ertebølle är härdar mellan skallagren en vanlig anläggningsform. Spridningen av fynd anger att härden fungerat som centralpunkt för flera olika aktiviteter som avsatt avfallsprodukter och redskap. Aktiviteten har således ägt rum uppe på skallagren. Detta överensstämmer också med resultaten från undersökningarna av kökkenmöddingarna på Oronsay. Här framkom dock spår efter en anläggningsform vilken tolkats som en klenare hyddkonstruktion i form av färgningar efter käppar satta i en halvcirkel som omfattat en cirka 3 meter stor yta.

Vid Poças de São Bento var beläggen för härdanläggningar inlagrade i skallagret fåtaliga (fig 5). Här förekom istället fyndrika kulturlager mellan de ansamlingar av skal som upptog fyndplatsen. I detta kulturlager kunde resterna efter härdar, i form av skörbrända stenar och bränd lera, dokumenteras.

Vad som här framstår som speciellt intressant är belägg för gedigna stolpkonstruktioner. Dessa uppträdde i skikten under skallagren (fig 6). Färgningarna visade sig ha en diameter mellan 10 och 30 cm och

Fig 6. Undersökningsytan som den framstår under de skalförande lagren inom boplat- sen vid Poças de São Bento. Mörkfärgningarna i fotografiets mitt är spår efter stolpar.

ett djup som maximalt uppgick till 50 cm. Detta tyder på att vissa färgningar rymt bastanta stolpar. Den yta som undersökts är tyvärr alltför begränsad för att något entydigt mönster för dessa stolpfärgningar kan urskiljas. Deras spridning antyder dock att omfattningen på konstruktionen var i paritet med stolparna, således en omfattande huskonstruktion. Vi kan således se betydande skillnader mellan olika kökkenmöddingar. Om detta avspeglar regionala olikheter är dock inte möjligt att fastställa i dagsläget.

Kökkenmöddingarnas utformning, läge och användningstid

Formen på kökkenmöddingarna kan också uppvisa betydande variationer. De topografiska förhållandena påverkar naturligtvis också formen. Flertalet, såsom fyndplatsen vid Ertebølle, är långsträckta med längdaxeln parallell med kustlinjen. Andra såsom Poças de São Bento är mer eller mindre runda till formen (fig 3). I Japan uppträder exempel på kökkenmöddingar som omfattar ett cirkulärt eller hästskeformat bälte med ett fyndtomt område i centrum.³³

Medan skallagren i kökkenmöddingarna på Jylland och på Oronsay synes ha ackumulerats på så sätt att de olika skikten följer en välvd men likväl plan yta uppvisar lagren i Poças de São Bento en ojämn överyta (fig 7). På de danska och skottska kökkenmöddingarna har

Fig 7. Undersökningsyta inom Poças de São Bento. Skalanhopningarnas profilerade ovansida framstår tydligt. I bildens mitt skymtar delar av ett människoskelett.

aktivitet ovanpå skallagret bidragit till en utjämning av skallagren. Förskjutningar av aktivitetsytorna kan beläggas men dessa har skett etappvis med en långsam utvidgning av kökkenmöddingen.

Skalen i Poças de São Bento har däremot avsatts vid flera små och enskilda deponeringar av skal. Skalhögarna kan vara upp till en knapp meter i höjd samt två till fyra meter i längd. Här har skallagrens överyta inte jämnats ut. Istället har ytorna mellan skalanhopningarna fyllts med kulturlager. En sandflykt har därtill bidragit till att accelerera utbildningen av lager. Här har man till synes inte koncentrerat aktiviteterna ovanpå skalanhopningarna utan uppehållit sig mellan dessa. Den tydliga ansamlingen av redskap och avfallsprodukter till kulturlagren mellan skalanhopningarna stödjer denna tolkning.

Läget för kökkenmöddingarna kan också variera betydligt. Flertalet av de som innehåller marina mollusker är av förklarliga skäl belägna utmed kusten. Men även här finns undantag. Kökkenmöddingarna vid Sadofloden i Portugal var anlagda ovanför den forna havsvikens branta sidor. Fyndplatsen Poças de São Bento var däremot belägen ca 3 km från havsviken (fig 2) och därtill på en nivå ca 80 meter ovanför lagunen. Varför har boplatsen givits ett sådant läge? Det framgick klart att det fiske som bedrivits av bosättarna hade samma tydliga marina inriktning som skalinsamlingen. Olika arter av haj och rocka samt flera andra saltvattensfiskar³⁴ har förtärts på boplatsen och ger därvid belägg för att omfattande transporter till och från lagunen har ägt rum.

En förklaring kan vara att andra tillgångar än de från havsviken har varit av större betydelse vid valet av boplats. Benen från fyndplatsen anger att man jagat stora skogsdjur såsom uroxe, kronhjort, häst, vildsvin och rådjur men att också hare och kanin stod för ett betydande födotillskott.³⁵ Den glea skogen av pinjetall och ek med en rik buskvegetation³⁶ har haft betydelse för sammansättningen av jaktviltet. Dock finns det inte något som påtagligt särskiljer detta område som speciellt attraktivt för viltet.

Att det finns källor med ett kallt, friskt vatten i närheten kan däremot ha haft betydelse. Det kan också ha varit andra nu helt försvunna resurser, exempelvis vegetabilier, som lockat. Sammansättningen av avfallet tyder på att boplatsen varit utnyttjad under sommaren. Under denna tid torde lagunen ha varit en optimal miljö för en mängd insekter som inte bara var irriterande för människorna utan därtill orsakat sjukdomar. Ända in på 1970-talet förekom malaria just i detta område. Kan detta ha medfört att man föredrog att stanna så kort tid

som möjligt vid lagunen och istället tog med sig födan in i landet för att där, på en plats förskonad från flygfån, bereda den?

Naturligtvis skall vi inte heller glömma andra för oss moderna människor mera svårförståeliga urvalsregler som ingått i den dåtida föreställningsvärlden. I vissa samhällen är det personer som anses ha kontakt med andevärlden som avgör var man skall slå ner sina bopålar. Att detta resulterar i omfattande merarbeten för samhällets medlemmar är av mindre betydelse.

Medan vissa kökkenmöddingar är homogena i sammansättningen med en ytterst begränsad mängd artefakter är andra ytterst komplexa lämningar. I några fall, där större undersökningar bedrivits, har det framgått att sammansättningen mellan skallager kan uppvisa stora skillnader. Inom en del av kökkenmöddingen förekommer begränsade mängder av annat matavfall än skal medan det i andra delar finns ett mycket rikt benmaterial. Detta försvårar naturligtvis tolkningen av platsens funktion. Det visar också på faran av att dra alltför vidlyftiga slutsatser som baseras på resultaten från en undersökning av en begränsad yta inom en stor kökkenmödding.

Den heterogena sammansättningen inom kökkenmöddingen kan ha flera förklaringar. Olika fyndsammansättning kan ange att avfallet tillkommit vid olika tider på året med varierande inriktning av jakt, fiske och insamling. Det kan också förhålla sig så att det förekommit en klar uppdelning av aktiviteterna inom boplaten. Inom vissa delar har matberedningen och redskapstillverkning ägt rum medan merparten av avfallet accumulerats inom en annan del av boplaten.³⁷

Vid undersökningen i Poças de São Bento påvisades att gravläggningen såväl föregått som varit samtidig med avlagring av mollusker. Det kan mycket väl förhålla sig så att accumulation av skal, samtidig med gravläggningarna, förekommit inom en annan yta av fyndplatsen. Detta kan också gälla för den faktiska bosättningsytan. Funktionen för en och samma yta kan således förändras flera gånger under en boplatens användningstid vilket naturligtvis försvårar tolkningen.

Det finns dock belägg från andra fyndplatser för att funktionen för samma yta upprätthållits under flera århundraden såsom är fallet i kökkenmöddingen vid Ertebølle.

För att lösa problemen vad avser den kronologiska relationen mellan olika aktiviteter inom en boplaten krävs inte bara ingående studie av de statigrafiska och ytmässiga förhållandena utan också ett betydande antal radiometriska dateringar. Den nära rumsliga relationen mellan kökken-

mödding och gravar antyder dock ett medvetet samband mellan dessa båda fenomen. På några fyndplatser har gravläggningen ägt rum inom en central del av kökkenmöddingen vilket bör tagas som ett indicium för en nära relation.

Accumulations- och därvid användningstiden för kökkenmöddingarna är högst varierande. Kökkenmöddingen vid Ertebølle synes ha utnyttjats under en tid som motsvarar intervallet 4 800–4 200 f Kr – således mer än ett halvt årtusende. Dateringen av Poças de São Bento, 5 900–5 700 f Kr, tyder på en användningstid som är mindre än hälften av den för Ertebølle. Om man utgår ifrån gravarnas roll som markering av ett stationärt samhälle skulle det vid Poças de São Bento ha varit av mer permanent natur än det vid Ertebølle. Detta kan avspegla det verkliga förhållandet men seden att koppla samman gravläggning och kökkenmödding kan också ha klara regionella förtecken.

De minsta kökkenmöddingarna omfattar endast några få hundratal skal. Denna begränsade skalmängd kombinerad med ett ringa antal andra fynd anger att platsen endast har utgjort uppehåll under en kort tid. Flertalet är dock betydligt mera omfattande och för dessa kan flera olika alternativa bildningsförlopp föreslås. Det kan röra sig om en permanent bosättning eller om säsongsbegränsade med upprepade uppehåll på platsen. Omfattningen av de urskiljbara anhopningarna av skal, som kan beläggas inom flertalet kökkenmöddingar, ger således inte alltid någon klarhet i hur de varit utnyttjade. Senare landskapsförändringar kan också ha medfört att stora kökkenmöddingar genom erosion idag framstår som kortvariga accumulationer.

Denna situation kan tydligt påvisas inom den aktuella sträckan av Sadoflodens dalgång. Vid utgrävningen av kökkenmöddingen vid Poças de São Bento gjorde lokalbefolkningen oss uppmärksamma på en fyndplats i närheten där spridda skalrester och ett fåtal redskap angav att det existerat ett kortvarigt utnyttjat läger. Fynd av skal på vissa platser utmed dalslutningen antyder att antalet kökkenmöddingar kan ha varit större än de idag registrerade. Överbetning av dalsidorna under de senaste århundradena har resulterat i jordflytning vilken kan ha förstört fyndförande lager. Att några boplatser inte belagts nedanför dalslutningarna kan bero på att de idag ligger övertäckta av tjocka sand- och lerlager.

Förändringar av samhället eller miljön kan också ha medfört att samma fyndplats bytt funktion. Under viss tid kan platsen ha fungerat som basläger medan den på grund av exempelvis havsnivåförändringar

minskar i betydelse och därefter endast användes under korta delar av året.

Det måste också betonas att det finns ett stort antal skalansamlingar som är resultatet av naturliga skalansamlingar. Naturligt uppkomna skalavlagringar och kökkenmöddingar förekommer vanligtvis inom samma område vilket kan medföra problem med identifieringen, speciellt som havsnivån under senmesolitisk tid uppvisar betydande nivåförändringar. I några fall har det därtill konstaterats att det kan förekomma naturlig pålagring av skal i en kökkenmödding.

Avslutning

Som ovan anförts uppvisar kökkenmöddingarna vad avser läge, storlek, innehåll m m en omfattande spännvidd. Detta gäller interregionalt men ibland också lokalt. Trots att denna fornlämning i flera västeuropeiska länder varit föremål för arkeologiska undersökningar under mer än etthundra år är det förvånansvärt lite som vi vet om dem. Tyvärr har tidigare utgrävningar och andra destruktiva insatser medfört att antalet kökkenmöddingar som är opåverkade, och därför lämpligast att undersöka, bildligt och bokstavigt talat är försvinnande få. De undersökningar som utförts under de senaste åren har dock givit värdefulla resultat som klart markerar variationen och komplexiteten i fångstsamhällets kustbebyggelse.

Noter

- 1 Worsaae 1859. Gräslund 1987, s 34 ff.
- 2 Madsen *et al* 1900. Undersökningarna inskränktes inte bara till Ertebølle utan flera andra kökkenmöddingar undersöktes.
- 3 Andersen 1988.
- 4 En omfattande litteratur behandlar kökkenmöddingar såsom Vanderwal & Horton 1984; Akazawa & Aikens 1986; Bailey & Parkington 1988; Inom flera områden är de därtill, i likhet med de danska kökkenmöddingarna, bland de första fornlämningar som blev föremål för undersökning, såsom i Japan och nordöstra USA.
- 5 Singer & Wymer 1982. Det finns fynd av skal i boplatssammanhang som är betydligt äldre. I lager från den mellantyska fyndlokalen Bilzingsleben, bebodd av Homo erectus och ungefär 300 000 år gammal, förekommer fynd av dammusslor som troligen ingått i kosten (Mania 1983, s 186). Det äldsta beläggen för en helt marininriktad bosättning med skalavlagring – 33 000 år gammal – har undersökts i en grotta på Nya Irland som ligger nordöst om Nya Guinea (Allan *et al* 1988).
- 6 På Tasmaniens östsida finns skalanhopningar som är ett par kilometer långa (dr Rhys Jones, Canberra, muntligt meddelande). Andra kökkenmöddingar består i accumulationer på höjden. Fyndplatsen Gidden på Mains kust i nordöstra USA är

Kökkenmödding – välkänd fornlämning i ny belysning

- endast 150 m lång men har en tjocklek av ungefär 10 m (Sanger & Sanger 1986, s 71).
- 7 Allin 1935; Schaller Åhrberg & Kindgren 1990.
  - 8 Pequart *et al* 1937; Pequart & Pequart 1954; Jarman *et al* 1982; Clark 1989; Woodman 1989.
  - 9 Jarman *et al* 1982.
  - 10 Straus & Clark 1986, s 354 f.
  - 11 Straus & Clark 1986, s 359; Morais Arnaud 1989.
  - 12 Larsson 1989a.
  - 13 Morais Arnaud 1989.
  - 14 Undersökningen av Poças de São Bento sker i samarbete med dr José Morais Arnaud, Instituto de Arqueologia, Universidade de Lisboa. Dr Arnaud genomför därtill en bearbetning av de undersökningsresultat som erhållits vid tidigare undersökning på tre av fyndplatserna, kombinerat med kompletterande utgrävningar på en av dessa.
  - 15 Andersen & Johansen 1987.
  - 16 Mellars 1987; Larsson 1988a.
  - 17 Andersen 1987, s 59.
  - 18 Bødker Enghoff 1987.
  - 19 Madsen *et al* 1900.
  - 20 Andersen 1988, s 33.
  - 21 Troels-Smith 1960, s 112 f.
  - 22 Skalborg Jensen 1982.
  - 23 Meehan 1982, s 141 ff.
  - 24 En annan aspekt som inte här skall närmre beaktas är skalens betydelse som smycken. Som sådana har de spridits över stora avstånd. Snäckor och musselskal från Medelhavet förekommer i mellantyska boplatser daterade till en sen del av istiden (Strach & Tembrock 1978, s 231 f) medan skalsmycken från Svarta havet vid samma tid spridits mer än 700 kilometer norrut på den ryska steppen (Soffer 1985, s 440 f).
  - 25 Andersen 1988.
  - 26 Larsson 1984; 1989b.
  - 27 Albrethsen & Brinch Petersen 1975; Larsson 1984; 1988b.
  - 28 Andersen 1975; Andersen *et al* 1986; Hougaard Rasmussen 1990.
  - 29 Brinch Petersen 1988; 1989.
  - 30 Meiklejohn & Denston 1987.
  - 31 Larsson *et al* 1981.
  - 32 Roche 1972; 1989; Morais Arnaud 1989.
  - 33 Kidder 1977, s 29; Sugihara 1985.
  - 34 Bestämningarna utförda av Johannes Lepiksaar.
  - 35 Bestämningarna utförda av Peter Rowley-Conwy.
  - 36 Mateus 1985.
  - 37 Roch 1989, fig 2.

Referenser

- Akazawa, T & Aikens, C M (eds). *Prehistoric Hunter-Gatherers in Japan*. New Research Methods. The University Museum, The University of Tokyo, Bulletin No 27. Tokyo 1986.

- Albrehtsen, S E & Brinch Petersen, E. Excavation of a Mesolithic cemetery at Vedbæk, Denmark. *Acta Archaeologica* 47 1977.
- Alin, J. En bohussländsk kökkenmödding på Rotekärrslid. *Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift* 1935.
- Allan, J & Gosden, C & Jones, R & White, J P. Pleistocene dates of the human occupation of New Ireland, northern Melanesia. *Nature*, Vol 331, No 6158 1988.
- Andersen, S H. Ertebølleboplads ved Vængesø/Helgenæs, *hikuin* 2 1975.
- ”Køkkenmöddinger” – en truet fundgruppe. *Arkæologiske udgravninger i Danmark*. København 1987.
- Andersen, S H & Constandse-Westermann, T S & Newell, R R & Gillespie, J A J & Hedges, R E M. New radiocarbon dates from two Mesolithic burials in Denmark. Ingår i Gowlett, J A J & Hedges, R E M (eds) *Archaeological Results from Accelerator Dating*. Oxford University Committee for Archaeology Monograph 11. Oxford 1986.
- Andersen, S H & Johansen, E. Ertebølle Revisited. *Journal of Danish Archaeology*, Vol 5 1987.
- Bailey, G N. Problems of Site Formation and the Interpretation of Spatial and Temporal Discontinuities in the Distribution of Coastal Middens. Ingår i Masters, P M & Flemming, N C (eds) *Quaternary Coastlines and Marine Archaeology*. New York 1983.
- Bailey, G & Parkington, J (eds). *The archaeology of prehistoric coastlines*. Cambridge 1988.
- Brinch Petersen, E. Senpaleolitikum og mesolitikum. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1987. København 1988.
- Senpaleolitikum og mesolitikum. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1988. København 1989.
- Bødker Enghoff, I. Freshwater Fishing from a Sea-Coast Settlement – the Ertebølle *locus classicus* Revisited. *Journal of Danish Archaeology* 5 1987.
- Cark, G A. Site Functional Complementarity in the Mesolithic of Northern Spain. Ingår i Bonsall, C (ed) *The Mesolithic in Europe: Proceedings of the Third International Symposium, Edinburg* 1985. Edinburgh 1989.
- Gräslund, B. *The Birth of Prehistoric Chronology*. Dating methods and dating systems in nineteenth century Scandinavian archaeology. Cambridge 1987.
- Hougaard Rasmussen, G. Okkergrav 1990. *Skalk* 1990:1.
- Jarman, M R & Bailey, G N & Jarman, H N (eds). *Early European Agriculture. Its foundation and development*. Cambridge 1982.
- Kidder, E. *Ancient Japan*. Amsterdam 1977.
- Larsson, L. The Skateholm Project. A Late Mesolithic Settlement and Cemetery Complex at a South Swedish Bay. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1983–1984.
- 1988a. Review on Paul Mellars; Oronsay: prehistoric human ecology on a small island. *Antiquity* vol 62, No 236.
- 1988b. The Skateholm Project. Late Mesolithic Settlement at a South Swedish Lagoon. Ingår i Larsson, L (ed) *The Skateholm Project I. Man and environment*. Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis LXXIX.
- 1989a. En kökkenmödding långt från havets strand. *Populär arkeologi* 1989:4.
- 1989b. Ethnicity and traditions in Mesolithic mortuary practices of southern Scandinavia. Ingår i Shennan, S J (ed) *Archaeological Approaches to Cultural Identity*. London.
- Larsson, L & Meiklejohn, C & Newell, R R. Human Skeletal Material from the Mesolithic Site of Ageröd I:HC, Scania, Southern Sweden. *Fornvännen* 1981:4.
- Madsen, A P & Müller, S & Neergaard, C & Petersen, C G J & Rostrup, E & Steenstrup, K J V & Winge, H. *Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark*. Undersøgte for Nationalmuseet. Kjøbenhavn 1900.

Kökkenmødding – vælkænd fornl mning i ny belysning

- Mania, D. Die nat rliche Umwelt des Homo erectus von Bilzingsleben. Ing r i Mai, D H & Mania, D & N tzold, T & Toepfer V & Vlcek, E & Heinrich, W D (Red) *Bilzingsleben II. Homo erectus – seine Kultur und seine Umwelt. Ver ffentlichungen des Landesmuseums f r Vorgeschichte in Halle, Band 36* 1983.
- Mateus, J E. The coastal lagoon region near Carvalhal during the holocene; some geomorphological aspects derived from a palaeoecological study at Lagoa Travessa. *Actas da I Reuni o do Quaternario Iberico, Lisboa* 1985, vol 2 1985.
- Meehan, B. *Shell Bed to Shell Midden*. Canberra 1982.
- Meiklejohn, C & Denston, C B. The human Skeletal Material. Ing r i Mellars, P 1987. *Excavations on Oronsay. Prehistoric Human Ecology on a Small Island*. Edinburgh 1987.
- Morais Arnaud, J E. The Mesolithic Communities of the Sado Valley, Portugal, in their Ecological Setting. Ing r i Bonsall, C (ed) *The Mesolithic in Europe: Proceedings of the Third International Symposium, Edinburgh* 1985. Edinburgh 1989.
- P quart, M & P quart, S-J & Boule, M & Vallois, H V. T viec station-n cropole m solithique du Morbihan. *Memoires des Archives de l'Institut de Pal ontologie Humaine* 18 1937.
- P quart, M & P quart, S-J. *Ho dic*. Deuxi me station-n cropole du m solithique c tier armorican. Anvers 1954.
- Roch, A. *Le gisement m solithique de Moita do Sebasti o*. Muge. Portugal. I Arch ologie. Lisboa 1972.
- Spatial Organization in the Mesolithic Sites of Muge, Portugal. Ing r i Bonsall, C (ed) *The Mesolithic in Europe: Proceedings of the Third International Symposium, Edinburgh* 1985. Edinburgh 1989.
- Sanger, D & Sanger (Elson), M J. Boom and burst on the river: the story of the Damariscotta oyster shell heaps. *Archaeology of Eastern North America* Vol 14 1986.
- Schaller  hrberg, E & Kindgren, H. K kkenm ddingen l g mitt i v gen. *Popul r arkeologi* 1990:1.
- Singer, R & Wymer, J. *The Middle Stone Age at Klasies River Mouth in South Africa*. Chicago 1982.
- Soffer, O. *The Upper Paleolithic of the Central Russian Plain*. New York 1985.
- Skalborg Jensen, H. Skaldyrss son. *Skalk* 1982:3.
- Strauch, F & Tembrock, M-L 1978. Marine Molluskenreste. Ing r i Brunnacker, K (Red) *Geowissenschaftliche Untersuchungen in G nnersdorf*. Der Magdal nien-Fundplatz G nnersdorf, Band 4.
- Straus L G & Clark, G A. *La Riera Cave. Stone Age Hunter-Gatherer in Northern Spain*. Arizona State University, Anthropological Research Papers No 36 1986.
- Sugihara, S. *Shell-mounds in Ichikawa city, Chiba pref, Japan*. Ichikawa 1983.
- Troels-Smith, J. Erteb lletidens Fangstfolk og B nder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1960.
- Vanderwal, R & Horton, D. *Coastal Southwest Tasmania*. Terra Australis 9. Canberra 1984.
- Woodman, P. The Mesolithic of Munster: a Preliminary Assessment. Ing r i Bonsall, C (ed) *The Mesolithic in Europe: Proceedings of the Third International Symposium, Edinburgh* 1985. Edinburgh 1989.
- Worsaae, J J A. Bem rkninger om en ny Inddeling af Sten- og Broncealderen. *Oversigten over Videnskabernes Selskab Forhandlinger* 93 1859.

Gisslan i antiken

– en problemöversikt

1. Inledning och forskningshistorik

Gisslan i antiken är ett tämligen försummat ämnesområde – till för några årtionden sedan förbluffande försummat. Först på de senaste årtiondena tycks man överhuvudtaget ha börjat ägna det någon större uppmärksamhet. Att man nu har börjat göra det hänger sannolikt samman med den moderna världens tagande av gisslan i samband med bankrån och flygplanskapningar. Sådant har för den moderna människan blivit en nära nog alldaglig händelse och ett ständigt aktuellt problem och därför också ett aktuellt begrepp. När ordet inte ingick i den aktuella begreppsvärlden tycks man inte heller ha ägnat det något intresse i forskningen. Dock är det förbluffande att upptäcka hur bortglömt ordet är i forskningen ända till nyligen. Det saknas t ex helt som uppslagsord i de stora uppslagsverken Daremberg-Saglio och Pauly-Wissowas Realenzyklopedie, och det saknas också i de mindre och modernare som *Der kleine Pauly*, *Artemis' Lexikon der antiken Welt* och *Oxford Classical dictionary*. Det saknas också i index i ett stort antal arbeten av handbokskaraktär om grekisk eller romersk historia, statsskick eller rätt, och antik krigföring.¹ Det vore lätt att producera en omfattande bibliografi över verk där man kunde vänta sig ett omnämnande av gisslan men söker förgäves. För att nämna ett av de remarkablaste exemplen är det en gåta för mig hur man kan skriva en 300-sidorsvolym om romersk imperialism under republiken utan att ens nämna ordet gisslan trots att tagandet av gisslan var en av hörnstenarna i den romerska imperialismen.²

För att i korthet nämna den litteratur som behandlar den antika gisslan finns det ett antal artiklar om enskilda fall, så t. ex. om karthagernas lämnande av gisslan till romarna efter de puniska krigen och aetolernas till romarna år 189, Philip II som gisslan i Thebe, eller aegineternas till athenarna, företrädesvis av forskarna Aymard och Moscovich under 1950- resp 1970-talen (se bibliografin). Några kortare artiklar om gisslan i allmänhet har också producerats, och från 70-talet

framåt finns även tre avhandlingar av Panagopoulos, Moscovich och Walker, men den förstnämndes om krigsfångar och gisslan under det peloponnesiska kriget sysslar mest med krigsfångar – gisslan omnämns under den tiden i ytterst liten utsträckning. En och annan notis finns givetvis också med i arbeten om angränsande problem såsom krigföring och relationer till vasallfurstar,³ men i mindre utsträckning än väntat. Slutligen skall också nämnas att ett verk som Lutteroth, *Der Geisel im Rechtsleben*, som behandlar gisslan i allmänhet men har en hel del material från antiken tydligen helt har missats av antikforskarna.

2. Antikt källmaterial

Det antika källmaterialet om gisslan är förvisso inte litet. Det litterära material som jag hittills har gått igenom – ett hundratal antika författare – har gett ca 600 omnämningen. De flesta finns givetvis i de historiska verken (Livius, Caesar, Diodoros Siculus) och i biografiska verk (Plutarchos). Även i övrigt när gisslan nämns, är det oftast frågan om ett berättande, historiskt sammanhang, t ex hos talare eller filosofer. Omnämningen av gisslan saknas tyvärr nästan helt i statsvetenskapliga sammanhang, där man skulle ha önskat sig en diskussion om principerna för tagande av eller behandling av gisslan, och hos filosofer som kunde tänkas plädera för eller emot tagande av gisslan och diskutera dess behandling. En smula optimistiskt hade man också kunnat vänta sig fiktiva fall av gisslan i retorernas "case studies", men så är tyvärr inte fallet. Några liknelser med gisslan som jämförelsematerial finns knappast, men Cicero använder termen bildligt som när han säger att han sitter i Rom såsom gisslan för republiken inför det väntande inbördeskriget.⁴ Hos poeterna nämns gisslan sällan, och när det sker kan det vara i ett mytologiskt sammanhang som i Ovidius' metamorfoser.⁵

Kronologiskt sett råder också en stor diskrepans (jf kap 4). Den romerska historien översvämmas av berättelser om tagande av gisslan, medan de är sällsynta i den grekiska historien i klassisk tid och tidigare. Betecknande är att i Panagopoulos' stora avhandling om krigsfångar och gisslan under det peloponnesiska kriget finns bara åtta fall av gisslan – allt annat gäller krigsfångar. Dessa åtta fall fördelar sig på sju omnämningen hos Thukydides och ett i en inskrift – i det avsnitt av kriget som behandlas i Xenophons Hellenika finns alltså inte ett enda, trots att Xenophon annars nämner gisslan, även i Hellenika.⁶

Beträffande det litterära materialet måste man givetvis ställa sig

frågan hur pass man kan lita på det. För det mesta får man väl godtaga författarnas uppgifter, men när det gäller uppgifter om Roms äldsta historia hos t ex Livius får man väl använda en viss skepsis. Det gäller inte bara Roms kungatid då man kan vara skeptisk mot personers existens överhuvudtaget utan även senare när både personerna och krigen i och för sig kan vara trovärdiga: för Livius var tagandet av gisslan ett självklart inslag i krigshändelserna, och det måste ha känts naturligt för honom att antaga att det alltid hade varit så. Så när han berättar om bundsförvanter under den tidiga republikens tid som gjorde uppror och därigenom förlorade sin gisslan, utan att tidigare ha berättat att de lämnade gisslan, kan det mycket väl vara så att han tar för givet att de hade lämnat gisslan och därför förlorade den, utan att reflektera över om gisslan förekom så tidigt i den romerska historien.⁷

Det epigrafiska materialet har jag knappt hunnit börja studera än, och sannolikt är det mycket mindre än det bevarade litterära. Texter av berättande karaktär, som ju är den vanligaste fyndplatsen för omnämningen om gisslan, är ju inte vanliga i det epigrafiska materialet. Dock förekommer omnämningen av gisslan i fredsfördrag, och sådana finns epigrafiskt belagda lika väl som refererade hos de antika författarna.⁸ Vidare finns det gravinskrifter där den avlidne nämns som kejsarens gisslan.⁹

3. Terminologi

I princip har begreppet gisslan en klart avgränsad term både på grekiska och latin, homeros resp obses. I praktiken kan gränserna flyta eftersom man mycket väl kan tala om gisslan utan att använda just det ordet utan ta till mindre avgränsade synonymer såsom pant, säkerhet eller annat, enechyros resp pignus. Omnämningen av gisslan är därför inte lätta att behandla som exakt statistiskt material.

3.1. Grekiska

Det grekiska ordet för gisslan är homeros, alltså samma som författarnamnet. Det är ju något förbryllande, eftersom termen gisslan inte förekommer så tidigt som på Homeros' tid – är det en slump att namnet har samma lydelse eller har ordet någon annan betydelse? I en anonym dikt sägs att några säger att diktaren kallades Homeros på grund av att hans far gavs som gisslan till perserna av cypriotererna, andra för att han var blind, ty hos aiolerna kallas blinda så.¹⁰ Om detta är att säga

att det är ytterst märkligt att antyda tänkbarheten av gisslan till perserna från cypriotererna på ett så tidigt stadium som Homeros' far kan tänkas representera. Lukianos låter Homeros berätta i dödsriket att han egentligen var babylonier och hette något annat men lämnades som gisslan till grekerna och därefter kallade sig Homeros.¹¹

Homeros kan förekomma med många olika verb men betydelseerna kräva, ta, ge, hålla, befria, återlämna etc. För termen vara gisslan användes vanligen verbet *homereuein*. Substantivet *homereia*, gisslanskap, förekommer också, t ex *eis homereian* med verb som skicka, ge eller kräva, och befria *tes homereias*. Vidare kan man använda en *homeron logo* med olika verb. Gisslan för någon kan uttryckas med prepositionerna *anti* eller *hyper* eller postpositionen *charin*.

En kuriositet är att ordet kan stå i neutrum, alltså *homera* i pluralis. Så är det genomgående hos Appianos och förekommer även hos Polybios, Dionysios och Plutarchos. Eftersom gisslan ofta var av båda könen är kanske inte neutrum pluralis så märkligt, men man väntar sig ju knappast att neutraliteten skall markeras i sådana fall.

En intresseväckande fundering är om *homeros* alltid är en person. När en talare ca 400 f Kr (då faktiska exempel på gisslan i samband med fred är ganska sällsynta) talar om en fred utan gisslan (*mete homera dous*), måste han mena människor som gisslan, eller kan det också betyda pant eller säkerhet av annat slag?¹² Att *homera* i senare tid alltid är människor innebär ju inte att det redan från början alltid måste vara det.

3.2. *Latin*

Det latinska ordet för gisslan är *obses*, som ju betyder någon som sitter bredvid. Det kan likaså vara objekt till ett stort antal verb. Vara gisslan kan heta *esse obses* men också *esse pro obside*. Konstruktioner som *obsidium numero* eller *obsidium loco* förekommer också, men något verb med betydelsen vara gisslan finns inte. *Obsidium nomine*, under namn av gisslan, förekommer framföra allt med verb med betydelsen bortföra, antydande att det inte är frågan om en helt legal hantering (se kap 5.1.5).

4. *Historik*

Tagande och givande av gisslan är ju något som inte enbart berör antiken utan har ansetts som en normal procedur både tidigare och

senare. Givetvis har jag inte haft tid att sätta mig in i omfattningen av gisslan hos egypter, assyrier och babylonier men vet att begreppet förekom hos hettiterna, vars imperium ju hade stora likheter med det romerska riket i funktion. I Gamla Testamentet talas inte om gisslan, men betecknande är att både Josephus och Philon använder termen gisslan för fall omnämnda i Gamla Testamentet, t ex Josefs tagande av Simeon som gisslan medan bröderna skulle hämta Benjamin till Egypten.¹³

För den äldsta tiden i Grekland nämns inte gisslan (om man undantar några fall i mytisk tid hos diktare).¹⁴ Hos Homeros finns inte termen, och inte heller någon annan författare nämner gisslan i samband med trojanska kriget ens när en gisslan skulle kunna vara på sin plats (som t ex fall omnämnda i kap 5.1.3). De tidigaste fallen i den grekiska historien har vi från Herodotos och gäller flera olika typer, dock inte ett enda fall av lämnande av gisslan i samband med slutande av fred. Det gäller fall som Peisistratos' tagande av sina motståndares barn som gisslan, persernas tagande av gisslan från öborna och siciliska tyranners givande av gisslan till karthagerna.¹⁵ Även hos Thukydidés är gisslan i regel något som krigförande parter tar under kriget av motståndare och presumptiva bundsförvanter, men i något enstaka fall gäller det gisslan i samband med slutande av ett fördrag, såsom athenarnas tagande av gisslan från Samos år 439 eller ett stillestånd mellan akarnanier och amfilochier å ena sidan och ambrakioter å den andra år 426/5, där de senare förbinder sig att återlämna de fasta platser och den gisslan de tagit.¹⁶

För den romerska historiens del är tagandet av gisslan ett mycket viktigt inslag i expansionspolitiken, och allteftersom det romerska väldet utökades fick allt avlägsnare grannfolk släppa till sina barn i samband med fredsslut (några andra fall än gisslan efter krigshandlingar var sällsynta). Romarna själva lämnade i princip inte gisslan, men ett av de tidigaste exemplen på gisslan i den romerska historien är dock gisslan som romarna ger till en främmande makt. Det gäller gisslan till den etruskiske kungen Lars Porsenna som belägrar Rom, en mytisk händelse som finns omnämnd hos många antika författare.¹⁷ Nästa fall är samniternas tagande av gisslan sedan romarna blivit instängda i det caudinska passet år 323, ett likaledes ofta omnämnt fall insvept i mytbildning.¹⁸ Ett tredje men enbart antytt fall är när helvetier under Caesars tid antyder att de brukade mottaga gisslan och inte ge, vilket romarna själva skulle kunna intyga.¹⁹ Detta kan väl knappast vara en

hänsyftning på något annat än cimbrernas och teutonernas infall i det romerska riket under Marius' tid ett halvsekel tidigare. Tyvärr har vi inget belägg hos bevarade författare för att dessa skulle ha fått gisslan av romarna, men orimligt är det ju inte.

I övrigt gäller den romerska historiens gisslan tagande av dylik från omgivande folk, och de första helt trovärdiga skildringarna finner vi från samniterkrigen och framåt, efter det att romarna har gett gisslan åt samniterna.²⁰

Vad kejsartiden beträffar fungerar gisslaninstitutionen liksom under republikens tid, t ex ända fram till krigen med vandaler och goter på 500-talet. Den fungerar även under medeltiden under langobarder, franker och andra långt in i modern tid, och det påpekas att det sista fredsslut där givande av gisslan föreskrivs är så långt fram i tiden som 1748, i freden i Aix-la-Chapelle som avslutade det österrikiska tronföljdskriget.²¹

5. Typer av gisslan. Funktion och urval

Man skulle kanske inte vänta sig att gisslan var något att göra typologi på, men i själva verket kan gisslan uppvisa en stor provkarta i fråga om betydelse, funktion, urval och behandling. Och dessutom är ju som sagt gisslan inte en klart avgränsad kategori, utan gränsen till krigsfångar och andra kategorier kan vara tämligen flytande. Vårt moderna samhälle har ju vant sig vid gisslan, oskyldiga människor som råkar befinna sig på platsen och blir tagna som fångar under vapenhot av bankrånare, flygplanskapare och husockupanter. Men det är ganska betecknande att sådana knappast skulle ha betraktats som gisslan av antika författare. Gisslan är nämligen inte bara något som tas utan som ges i enlighet med ett ömsesidigt avtal, och även om det är frågan om en överlägsen part och en underlägsen som finner sig, överlämnas gisslan som en följd av ett ömsesidigt avtal. Våra gisslan är snarare att betrakta som våldsoffer. Intressant är att i gengäld en forskare av en generation som har vuxit upp i flygplanskapningarnas tidevarv och vant sig vid denna syn på gisslan kan ha svårt att acceptera den antika gisslan som gisslan. En bok som Braund, *Rome and the friendly king. The character of friendly kingship*, konstaterar i ett kapitel att söner till "vänkskapligt sinnade" kungar och vasallkungar skickades till Rom för att uppfostras och att de där åtnjöt stor frihet. Besegrade kungar avkrävdes vid fredsslutet en son som gisslan, att skickas till Rom. En sådan kunglig gisslan

uppfostrades på i stort sett samma sätt och åtnjöt tydligen samma personliga frihet som de som skickats frivilligt. Den som är van vid flygplanskapares mordhotade gisslan har naturligtvis svårt att använda termen gisslan för kungasöner som förbereder sig för sin roll som blivande vasallfurstar, rör sig fritt, äger hus, deltar i jakter och ger parties.²²

5.1. Hållhake och förlammingsgisslan

5.1.1.

Den främsta avsikten med att ta gisslan borde rimligen vara att få en hållhake på den givande personen eller stammen eller staten. Man väljer därför en kungason (sällan ensam utan som en i en större grupp) eller "de förnämstas barn" som det brukar stå i antika texter, för att kunna ha en hållhake på agerandet hos dem som bestämmer i staten. I monarkier bör det ju ha varit lätt, medan andra statsformer bör ha kunnat erbjuda betydande svårigheter, även om de antika författarna inte säger något om det. Vem tog man som gisslan i en grekisk stat av Athens typ med årligen växlande ämbetsmän? Den som var den ledande i staten ett år och vars son man hemfört i triumf för att ha som hållhake, kunde nästa år vara en obetydlig privatman eller t o m sänd i landsflykt eller avrättad (t ex just för nederlagets skull). Vad hade man då för nytta av att ha honom som gisslan? Men inte heller med kungabarn kunde man ju vara säker på gisslans värde – ett tronskifte kunde ju leda till att gisslan var den nye regentens främste konkurrent om tronen och följaktligen inte alls en hållhake vars välfärd låg regenten särskilt varmt om hjärtat, snarare tvärtom. Att hållhaken inte fungerade särskilt väl kan man se av åtskilliga fall. Caesar tog under sina krigsår i Gallien tusentals gisslan, och det har påpekats att det inte i ett enda fall nämns att det faktum att en stam hade gett honom gisslan hindrade den från att delta när det drog ihop sig till allmänt uppror. Däremot tycks det ha betytt mer för de galliska stammarna att de hade gett varandra gisslan inbördes när det gällde deltagande i upproren.²³ Ett synnerligen belysande exempel på den lättvindighet med vilken man kunde betrakta den omständigheten att man hade lämnat sina barn som gisslan uppvisar maurerna i Afrika på 500-talet e Kr. När kejsarens befälhavare förebrår dem för deras svek trots eder och trots att de lämnat sina barn som gisslan, svarar de helt cyniskt: vad barnen beträffar är det ett problem, ni som bara får ha en hustru; men vi som kan ha upp till

femtio hustrur var, har ingen brist på barn.²⁴ Tala om kulturkrock! Ett intressant exempel ges också av en militärtaktisk författare redan ca 370 f Kr, som säger att när man blir anfallen och belägrad efter att ha lämnat gisslan, skall de vars barn lämnats som gisslan inte delta i försvarandet av murarna (för att inte bli påverkade av om man för fram deras barn för att tortera dem).²⁵ Vems svek det förväntas vara att man blir angripen efter att ha lämnat gisslan, den givandes eller den tagandes, framgår tyvärr inte. Men att även mottagaren kunde vara svekfull visas av att Dionysios d ä (som ju inte precis är den rättrådigaste person vi känner under antiken) en gång lämnade tillbaka gisslan till en stad han tänkte angripa, för att kunna angripa den med gott samvete.²⁶

5.1.2.

Ett annat alternativ än att som gisslan ta de förnämstas barn är att ta de förnämsta själv. Det är ovisst vilken aspekt den som tar en sådan gisslan lägger på valet – det är ju en beklaglig brist i det antika källmaterialet att de antika författarna aldrig diskuterar tagandet av gisslan, dess mening och principer. Avser man att ha en hållhake på staten genom att hålla dess främsta medborgare som gisslan, avser man att lamslå staten genom att beröva den dess främsta medborgare, eller avser man att straffa de medborgare som kan förväntas vara ansvariga för den belägenhet som staten har hamnat i? Något entydigt svar kan man väl inte ge, men jag vill kalla typen för förlamningstypen. Det finns några intressanta notiser i samband med problemet. Den ena är en anekdot om Alexander den Store förmedlad av Arrianos, enligt vilken Alexander hade utsett en styresman för en avlägsen plats i Indien och krävt 100 av de bästa i samhället som gisslan. Den föreslagne styresmannen skrattade och sade att det skulle bli lättare för honom att styra staten om Alexander i stället för 100 av de bästa ville ta 200 av de sämsta i samhället.²⁷ Enligt berättelsen avstod Alexander f ö från de 100 men tog i stället mannens son och dotterson – den första typen av gisslan alltså. Den andra notisen är den välbekanta historien om hur romarna efter besegradet av makedonerkungen Perseus år 168 förde ett stort antal av det akajiska förbundets ledande män, däribland den blivande historieskrivaren Polybios, till Rom. Eftersom vi inte har några närmare uppgifter om sammansättningen av gruppen och Polybios var son till en av de främste i förbundet, Lykortas, skulle gruppen lika väl ha kunnat utgöras av söner till framstående akajer (alltså håll-

hake) som framstående akajer själv (alltså för att lamslå förbundet). I allmänhet betraktar man väl Polybios' vistelse i Rom som att han var gisslan där, men faktum är att ingen antik författare, så vitt jag vet, använder termen gisslan om honom eller de andra, varken när de fördes till Rom eller när man 17 år senare diskuterade om de skulle få återvända eller inte. Om de inte var gisslan (naturligtvis kan de ha varit det även om termen inte används av någon av de bevarade författarna), i vilken egenskap fördes de då till Rom? Krigsfångar var det ju inte frågan om, eftersom akajiska förbundet inte hade deltagit i kriget mot romarna. En utförlig skildring av händelserna får vi hos Pausanias, som berättar att romvänliga greker utlovade att utpeka ett stort antal av akajerna som romfientliga för romarna, och efter att ha beretts tillfälle utpekade inte mindre än 1 000 personer.²⁸ Dessa blev alltså anklagade för romfientlighet och fördes till Rom för att ställas inför rätta. Väl framme i Rom behandlades de emellertid som om de redan var dömda och internerades i olika orter, såsom man brukade göra med gisslan (se kap 6). Trots påstötningar togs aldrig något upp till behandling förrän efter 17 år när majoriteten var avlidna, och då gällde det alltså om de skulle få återvända eller inte.²⁹ Hur betraktade romarna egentligen dessa akajer? Det borde inte ha varit lätt att hålla isär olika kategorier, när det utöver gisslan och krigsfångar också fanns udda kategorier som denna.

Ett annat specialfall utgörs av gisslan från Karthago i samband med det tredje puniska kriget. Romarna hade utkrävt 300 av de förnämstas barn för uppfyllande av villkor utan att precisera dessa, och när dessa sedan preciserades befanns de oacceptabla för karthagerna och det blev krig, med Karthagos förstörelse år 146 som följd. Någon karthagisk gisslan fanns det ju därefter ingen anledning att hålla eftersom det inte fanns någon stat att ha hållhake på, men enligt uppgift fick de tillbringa resten av sina liv i Italien som gisslan.³⁰ Skilde sig deras belägenhet från krigsfångars och andras?

5.1.3.

Några intressanta "udda" kategorier av gisslan kan också nämnas, alla att betrakta som typen hållhake, och ofta för kortare perioder. Ett användningsområde är vid förhandlingar på icke-neutral mark, där t ex en befälhavare eller förhandlare som skall bege sig till fiendens område, exempelvis in i eller ut ur en belägrad stad, först kräver att ett antal

gisslan lämnas för att garantera att det inte händer honom något.³¹ Gisslan kan också lämnas i samband med en kapitulation inför själva fredsförhandlingarna, gisslan som sedan kan ersättas eller konfirmeras.³² Ytterligare ett fall är när en vägvisare måste lämna gisslan för att inte föra dem han visar vägen på avvägar eller i bakhåll. Det kan gälla tvingade vägvisare som byhövdingen i Xenophons *Anabasis* som får lämna en son som gisslan,³³ eller frivilliga som de bröder som under samniterkrigen vill överlämna sin stad till romarna och erbjuder dessa att visa en tunnel som de har grävt från sitt hus vid stadsmuren – där får en bli gisslan och den andra vägvisare.³⁴ Ett exempel, som dessutom visar hur svår gränsdragningen mellan gisslan och andra kategorier kan vara är ett fall som väl även förekommer i modern tid, fastän vi inte använder ordet gisslan utan pant eller något liknande – även i latin och grekiska ersätts ordet ibland (men inte alltid) med andra ord. Det gäller när någon får sitta som pant för en penningssumma, antingen under lagliga omständigheter som hos domstol eller motpart, eller under olagliga som hos pirater eller rövare, alltså medan lösensumma anskaffas. Ett intressant exempel på det sistnämnda är att i en rättsvist om ett arv den ena parten vill belysa sitt goda förhållande till sin styvfar med att han satt som gisslan för denne som hade råkat i krigsfångenskap, medan denne samlade ihop en lösensumma.³⁵

5.1.4.

En intressant variant är också den gisslan som utkrävs i förväg i förebyggande syfte. Det gäller fall under pågående eller väntat inbördeskrig, då den sida som har makten vill försäkra sig om att städer inte kommer att avfalla när motståndaren närmar sig. Vi har exempel på detta från de romerska inbördeskrigen, men det tycks sällan ha fått några faktiska följder. Sålunda ville pompeiussidans kommandant på den grekiska västkusten ta gisslan av staden Apollonia inför Caesars planerade överfart för att den inte skulle gå över till Caesars sida men fick ingen, och staden anslöt sig mycket riktigt till Caesar.³⁶ Likaså tog Caesars motståndare i Afrika gisslan av befolkningen inför hans landstigning där, men detta fick inte heller några resultat.³⁷ Inför Sullas återkomst till inbördeskriget ville Carbo låta ta gisslan av de italiska städerna som garanti för att de inte anslöt sig till denne, men förslaget hindrades av senaten.³⁸ Samma sak har dock tydligen ägt rum långt tidigare. Under peloponnesiska kriget tog athenarna gisslan av Poteidaia och sparta-

nera av Chios, när de misstänkte att dessa städer tänkte avfalla,³⁹ och karthagerna gjorde samma sak med Tyndaris på Sicilien under första puniska kriget.⁴⁰

5.1.5.

Jag nämnde tidigare att antikens författare nog inte skulle ha godtagit de gisslan vi i allmänhet betraktar som gisslan. Stämmer det verkligen – förekom det aldrig under antiken att man tog gisslan så som våra flygplanskapare gör, alltså med våld för att använda dem i utpressnings-syfte? Jo, nog inträffade det ibland, men det är inte säkert att termen gisslan nämns i samband med det. Det förekommer vid flera tillfällen före och under andra puniska kriget att städer eller stammar som har lämnat gisslan till romarna bemäktigar sig romerska sändebud eller ämbetsmän för att försöka utväxla dem mot sin gisslan.⁴¹ Karthagerna grep romarnas bundsförvant Masinissas mor för att kunna utväxla henne mot en karthagisk fältherre som romarna hade gripit (eller omvänt – olika författare ger olika uppgifter om vilket som skedde först).⁴² Under Octavianus' marsch mot Rom ville romarna gripa hans mor och syster som gisslan för att använda dem mot honom, men eftersom de hade gömt sig fick romarna inte tag i dem,⁴³ Brutus skulle hålla C Antonius som gisslan inför uppgörelsen som slutade vid Filippi,⁴⁴ etc. Enstaka fall förekommer också i den grekiska historien, t ex tänkte thebanerna efter det misslyckade försöket att intaga Plataiai i det peloponnesiska krigets inledning tillfångataga de stadsbor de lyckades hitta ute på fälten för att kunna använda dem som gisslan för att återfå de thebaner som hade tillfångatagits vid det misslyckade försöket.⁴⁵ Men tydligen ledde sådana planer sällan till det de var avsedda för.

5.2. *Urval*

Vem blev gisslan? I några av de ovan relaterade fallen kan det knappt ha varit något problem, men i de flesta fall måste frågeställningen ju ha gällt både hur många gisslan som skulle tagas/givas och hur de skulle väljas och vem som skulle göra urvalet. När det gäller antalet kunde detta givetvis variera från en enda till tresiffriga tal, och det är viktigt att poängtera att det ofta rör sig om stora tal. Efter kriget mot aetolerna tog romarna 40 av aetolerna och 20 från varje stad på ön Kephallenia (det fanns fyra städer) och säkert många från andra områden.⁴⁶ År 176 samlade romarna 230 gisslan från Sardinien.⁴⁷ Efter

andra puniska kriget tog de 100 av karthagerna och inför det tredje hela 300 av dem.⁴⁸ Caesar måste ha samlat enorma skaror av gisslan i Gallien; som mest läser vi om 600 från en enda stam. En forskare påpekar att han måste ha haft fler gisslan än soldater.⁴⁹ Ibland finner han sig föranlåten att dubbla antalet gisslan som ges av stammar för ohörsamhet.⁵⁰ Hur många hade han egentligen som mest? Och vad gjorde han av dem (jfr kap 6)? En intressant notis har vi från Scipios fälttåg i Spanien under andra puniska kriget. Som bas valde han Cartago Nova (det nuvarande Carthage), en stad som var i karthagernas händer och hade stora förråd och många dyrbarheter och all den gisslan som karthagerna hade samlat av lokalbefolkningen men få trupper. Denna stad intog han raskt och kunde därmed befria gisslan och därigenom skaffa sig en omfattande goodwill i landet. Hur många gisslan var finns det varierande uppgifter om. Livius, som ju skriver 200 år senare, klagar över hur divergerande uppgifterna är hos olika författare: någon säger 300, en annan 3 724.⁵¹ Visserligen är siffror för antalet personer av det slaget ofta olika, vare sig det rör antalet stupade eller fiendens numerär, men i det här fallet kan man ju faktiskt räkna med förekomsten av olika beräkningar, en netto- och en bruttoberäkning. En kungason eller -dotter som är gisslan vistas naturligtvis inte ensam i ett främmande land utan har säkert fått med sig ett ståndsmässigt antal tjänare (se kap 6). Kanske verkar 11 medföljande i medeltal per gisslan i överkant, men en del av diskrepansen mellan siffrorna kan kanske förklaras på detta sätt.

För att återgå till urvalet av gisslan fick väl ofta den som skulle ge gisslan och hade fått ett visst antal förskrivet, själv välja individer. Även om det ofta talas om de förnämstas barn, hade väl segerherren i regel inte tillräckligt mycket personkunskaper för att veta vad det fanns för personer att välja på. Det förekommer emellertid faktiskt fall där den segrande romerske fältherren föreskriver inte endast antalet utan tillfogar "efter mitt val", men uppgifter om sådant tillhör undantagen.⁵² Hade man att göra med en monarki tog man givetvis ofta ett av regentens barn, och då kan det heta: ett visst antal gisslan, av vilka en skall vara en son till kungen.⁵³

Ibland fanns det mer speciella föreskrifter för dem som skulle bli gisslan, framför allt sådana som utkrävdes av romarna under republikens sista århundraden. Inte ovanligt är att det föreskrevs en viss ålder för gisslan, t ex lägst 14 och högst 30 år som för karthagerna efter andra puniska kriget.⁵⁴ Aetolernas gisslan skulle vara mellan 12 och

40 år,⁵⁵ Anticohos' däremot mellan 18 och 45 år.⁵⁶ Att man föreskrev en viss ålder är ju förståeligt; däremot är det svårare att förstå varför gränserna varierade så mellan de olika fallen. Det rör sig ju dock om en tidsmarginal på endast några få årtionden i historien. Andra märkliga föreskrifter kunde också förekomma, som att gisslan inte fick vara ämbetsman.⁵⁷ En märklig unik föreskrift förekommer i freden med aetolerna 189 (tillsammans med åldersföreskrift och föreskrift om att ämbetsmän skall vara uteslutna): personerna får inte ha varit gisslan tidigare. Vi har inga uppgifter om att några aetoler överhuvudtaget har varit gisslan hos romarna tidigare; men våra källuppgifter är ju inte fullständiga, och det finns ett par tillfällen de närmast föregående åren då det kan ha varit aktuellt med aetolisk gisslan. Varför tidigare gisslan skulle uteslutas har diskuterats av forskarna. Ett förslag är att romarna ville ge så många presumptiva ledare i vasallstaterna som möjligt den kontakt med romersk kultur som det innebar att vara gisslan (men varför förekommer då denna bestämmelse aldrig i andra fall?); ett annat är att gisslan vid det föregående, av våra källor ej namngivna tillfället, tillhörde ett visst politiskt parti, som man denna gång ville undvika.⁵⁸

En bestämmelse som det sällan talas om är könsfördelningen bland gisslan. När det står "de förnämstas barn" kan givetvis som ofta under antiken det neutrala ordet betyda maskulinum, så att barnen alltid var pojkar. Både när det gäller att gisslan skall insupa romersk kultur för sin kommande karriär i hemlandet och när ämbetsmän är uteslutna måste man ha tänkt sig gisslan manlig. Men det framgår klart att det inte alltid var så. Den romerska gisslan till Lars Porsenna bestod av barn av båda könen. Skildringen av romarnas erövring av den spanska befolkningens gisslan till karthagerna visar att kvinnor ingick i den, och Tacitus berättar att man i Germanien ansåg det som en bättre hållhake att ha någons dotter än son som gisslan⁵⁹ – tydligen ansågs tanken på vad ens dotter kunde råka ut för om man bröt avtalet vara mer avskräckande än tanken på vad ens son kunde råka ut för. Men när spartanen Kleonymos tog 200 förnäma och vackra kvinnor av metapontinerna som gisslan ansågs det tydligen som ett fall av att vilja tillfredsställa sina lustar snarare än att vilja ha en hållhake (alltså ytterligare en kategori av gisslan, som jag inte har nämnt).⁶⁰

6. Hur hade gisslan det?

Under denna rubrik kan vi sammanfatta ett antal problemställningar som gisslans placering, personlig frihet och rättigheter, juridisk ställning etc. Det är detta område där jag mest saknar det antika källmaterialet – de upplysningar vi får är givna i förbigående och ofta i andra avsikter.

6.1. Placering

Var placerade man gisslan? I princip får man väl räkna med att gisslan fördes hem, romarnas till Rom, karthagernas till Karthago etc. Men vi ser exempel på undantag, framför allt när kriget fortfarande pågår och det är frågan om stora avstånd. Caesars omfattande gisslan från de galliska stammarna är placerad i Noviodunum och Samarobriva⁶¹ (fördes överhuvudtaget någon av hans gisslan till Rom, och i så fall när?), karthagernas gisslan från Spanien i andra puniska kriget i Saguntum och Carthago Nova⁶² etc. Den gisslan som samniterna tog av romarna i det caudinska passet placerades i Luceria i Apulien.⁶³ Från 400-talets Grekland kan vi se att gisslan i stället flyttas bort till avlägsnare platser. Athenarna placerade samisk gisslan på Lemnos år 440 och argiver på öarna år 416.⁶⁴ Spartanerna placerade lokrisk gisslan i Douris år 426, arkadisk i Orchomenos före 418 och akajisk i Korint år 413.⁶⁵ Från 100-talet kan vi se att makedonerkingen Perseus tänkte placera gisslan från kung Eumenes av Pergamon i Knossos.⁶⁶

Men även om romarnas gisslan fördes till Rom är det inte säkert att den blev kvar där. Hur skulle det ha sett ut i Rom, om all gisslan hade varit där – det främmande inslaget var säkert stort nog ändå. De flyttades ut till mindre städer, och vi har en del uppgifter om sådana placeringar. Vi hittar karthagisk gisslan i Norba, Setia, Signia och Ferentinum, och trakisk i Carseoli.⁶⁷ På samma sätt var en del krigsfångar av förnäm börd utplacerade, Perseus i Alba Fucens, Gentius i Spoleetium.⁶⁸ Förnämare gisslan brukade dock ofta få stanna i Rom – de kungasöner vi har som exempel tycks ha varit i Rom, i den mån vi känner till deras placering.⁶⁹ Polybios och hans olyckskamrater från det akajiska förbundet skulle också placeras ut i olika städer, men på begäran av Aemilius Paullus' söner Scipio och Fabius fick Polybios stanna kvar i Rom.⁷⁰ Det hände också att gisslan fick flytta på egen begäran. Karthagisk gisslan i Norba klagade över att den inte hade det bra där och fick flytta till Signia och Ferentinum.⁷¹

6.2. *Levnadsvillkor*

Varför gisslan inte hade det bra i Norba vet vi tyvärr inte. Men hur hade den det egentligen? Tydligt var den utplacerad i privathus, men det är sällan vi har några uppgifter om hos vem.⁷² En modern skönlitterär skildring av en gisslan har vi i Sinkiewicz' *Quo vadis*, där vi ser en gisslan, den trakiska furstedottern Lygia, utplacerad i Aulus Plotius' hus, åtföljd av sin slav Ursus, och vi läser också om att i och med att hon är gisslan, är det kejsaren som bestämmer över henne. Huruvida Sinkiewicz har försökt forska i gisslans belägenhet och villkor eller bara tagit detta för givet är mig obekant, men det är inget i hans skildring som inte är plausibelt. Vi kan räkna med att de hade tjänstefolk, och åtminstone kungasöner hade det tydligt gott ställt och stor personlig frihet. Detta visas av historien om seleukiderprinsen Demetrios, som lyckades fly hem efter det att den romerska senaten hade avvisat hans begäran om att bli utsedd till kung efter sin farbrors död i stället för sin yngre kusin. Demetrios hade två bostäder, en i Rom och en på landet och gav sig iväg medan man på båda hållen antog att han var på det andra stället.⁷³ Att den personliga friheten var stor ser vi av ett remarkabelt fall i Setia år 198.⁷⁴ Där hade ett antal förnäma karthagiska gisslan sina slavar hos sig, och eftersom det dessutom fanns en mängd karthagiska slavar hos stadsbefolkningen, köpta bland fångarna efter kriget, funderade dessa på ett kupp försök under en fest. Den romerske praetorn fick emellertid reda på kupplanerna och avvärjde dem. Ett antal personer blev avrättade, dock ingen bland gisslan. Men gisslan fick husarrest, ett faktum som visar att de hade rört sig fritt tidigare. Däremot hölls tydligt den tarentinska gisslan i Rom fången (i Atrium Libertatis), vilket vi ser av att den man som lät befria dem, fick muta vakterna (jfr kap 7).⁷⁵

6.3. *Repressalier mot gisslan*

Att gisslan inte straffades leder till en intressant notis. Om gisslan är en garanti för givarens trohet eller underkastelse, kan man vänta sig att ett brott mot denna skall leda till repressalier mot gisslan. I själva verket är det emellertid inte alls så. Visserligen förekommer hot om att döda gisslan, och givaren erbjuder att låta döda gisslan om han inte håller ord, och givaren begråter sin gisslan efter sitt svek, men i praktiken hör vi nästan aldrig talas om repressalier mot gisslan. I den grekiska historien inträffar få fall. I den romerska historien har vi ett korrupt

fall från republikens början,⁷⁶ och inte heller romarnas gisslan till samniterna straffades efter det att romarna vägrat ratificera fördraget, vilket vi ser av att romarna lyckas befria den senare. Caesar, som ju har tagit ett otal gisslan i Gallien till ingen nytta (att ha lämnat gisslan avhåller tydligen aldrig stammarna från nya uppror) utkräver bara nya och fler – det talas aldrig om repressalier. Det antas t o m att gisslan inte fick dödas utan var sakrosankt på samma sätt som ett sändebud.⁷⁷ Att överlämna gisslan var alltså snarare ett mentalt band än ett juridiskt. Dödandet av den tarentinska gisslan var ju inte repressalier för något som Tarent hade gjort sig skyldigt till utan straff för att gisslan flydde.⁷⁸

6.4. Juridisk ställning

Men det finns mycket man skulle vilja veta om hur gisslans tillvaro fungerade. Vem bekostade egentligen gisslans uppehälle? Var det staten eller den vars hus gisslan bodde i, och hur utsågs egentligen denne? Ty det fungerade väl inte som för forna tiders studenter, att de fick mat eller pengar hemifrån? Det uppges att för kungasöner som vistades i Rom för att insupa romersk kultur (alltså utan att vara gisslan) senaten ställde en bostad till förfogande,⁷⁹ men kan samma ha gällt gisslan? Hur gick det när gisslan dog? I ett fall, det med den aetoliska gisslan år 189 som ju har flera punkter som saknas i andra sammanhang, stadgas att om någon i gisslan avlider skall han ersättas med en ny.⁸⁰ Polybios' olyckskamrater avled ju med tiden, men de var ju egentligen inte gisslan. Vi känner nog bara till ett fall av gisslan som avled, nämligen den spartanske tyrannen Nabis' son Armenas i Rom år 191–90 (när övrig spartansk gisslan och den makedonska skickades tillbaka).⁸¹ Men vem ärvde en avliden gisslan, staten, husägaren, eller skickades kvarlåtenskapen till hans hemland? Ärvde gisslan sin far i vanlig ordning? I den romerska lagstiftningen finns bestämmelser för vad som händer när romare i fångenskap avlider resp får ära, men den romerska lagstiftningen räknade väl inte med att romare kunde bli gisslan, och andra staters lagstiftning för problemet känner vi inte till.

Inte heller finns det väl någon romersk lagstiftning om främmande gisslans angelägenheter. Det är ju inte bara dödsfall som kan inträffa, rättegångar måste ju också ha varit aktuella någon gång. Så fritt som gisslan levde, måste det ju ha inträffat att den köpte eller sålde ägodelar. Vad hände om det blev process i samband med köpet – betraktades gisslan som utlänning så att fallet behandlades av praetor peregrinus,

eller lydde han under husfadern i huset där han bodde, på samma sätt som om han hade varit en föräldralös släkting? Vad gjorde det för skillnad om gisslan var myndig eller inte – föreskrifterna för gisslans ålder visar ju att både gisslan över och under myndighetsåldersgränsen är tänkbara. Hur går det för en gisslan som gör sig skyldig till ett brott (jag tänker då inte på upprorsförsök eller flyktförsök utan brott av typen stöld, misshandel och våldtäkt)? Vad händer om en gisslan blir utsatt för liknande brott – kan han föra talan, eller kan någon annan göra det för hans räkning? Kan gisslan gifta sig – inbördes eller med romare? Vem företräder gisslan i så fall, om det är en kvinna eller minderårig? Kan en myndig man som gisslan själv fatta ett sådant beslut?

7. Hur länge hölls gisslan kvar?

Hur länge gisslan hölls kvar kan givetvis variera avsevärt. Gisslan som togs för en vägvisning eller liknande, medan avtalsförhandlingar pågick eller medan en lösensumma samlades in var naturligtvis avsedd att återlämnas så fort ärendet var avklarat och återlämnades väl i regel också. För gisslan överlämnade till segraren i samband med fredsslut kan det finnas stora variationer. Även då kunde en del återlämnas ganska snabbt, t ex när fredsvillkoren stadgade betalande av krigsskadestånd, utlämnande av flotta eller krigselefanter, eller nedrivande av murar. Detta kunde ju inte alltid effektueras genast, och gisslan var då en garanti för att det verkligen blev utfört och kunde då återlämnas. När det gällde den makedonske kungen Philip V som utlovade krigsskadestånd och lämnade gisslan till romarna efter att ha blivit besegrad år 197, fick han tillbaka gisslan och resten av krigsskadeståndet efterskänkt efter att ha deltagit på romarnas sida i kriget mot Antiochos sex år senare.⁸² Men eftersom en fred ofta innebar underkastelse för all framtid, upphörde ju inte underlaget för gisslan, om inte samhällets status ändrades. Om en besegrad stat blivit vasallstat och lämnat gisslan och några årtionden senare helt införlivades med romarriket, försvann ju underlaget för gisslan. Därmed inte sagt att gisslan alltid lämnades tillbaka i sådana fall, vilket exemplet från tredje puniska kriget visar (se kap 5.1). Där försvann ju underlaget för hållande av gisslan, men den kvarhölls ändå under hela sin livstid trots att den inte hade något att vara gisslan för. Tyvärr talar källorna sällan om återlämnande av

gisslan. Man skulle gärna vilja veta, hur länge de städer som lämnade gisslan till Rom i republikens början fortfarande hade sådana hos romarna mot slutet av republiken. Sannolikt har städerna efter hand upphört att vara ”gisslanskyldiga”, tyvärr utan att vi får veta det. En intressant notis får vi från andra puniska krigets tid, när någon befriar gisslan från Tarent i Rom i avsikt att föra den till hemstaden (jfr kap 6.4).⁸³ Tyvärr blir de upphunna och infångade i Terracina och avrättade, vilket bidrog till att Tarent gick med i kriget på Hannibals sida. Nu skulle man ju gärna vilja veta sedan när denna gisslan fanns i Rom. Var det gisslan från pyrrhuskriget sextio år tidigare, då Tarent och de andra grekiska städerna i Syditalien fick bekväma sig att sluta fred med romarna (och sannolikt också lämna gisslan, även om vi inte har belägg för det)? Eller var det gisslan i förebyggande syfte som romarna hade utkrävt vid krigsutbrottet (se kap 5.1.4). Något sådant har vi emellertid inte heller belägg för från denna tid.⁸⁴

Naturligtvis var det inte samma gisslan hela tiden, framför allt inte om den satt i sextio år. Gisslan byttes nämligen ut ibland. Det enda tillfället när vi har belägg för att detta bestämdes redan på förhand är i romarnas fred med Antiochos år 189, där det stadgas att gisslan skall bytas ut vart tredje år (med undantag för kungens son, som inte byts ut),⁸⁵ men säkert inträffade det också i många andra fall.⁸⁶

8. *Avslutning*

Detta var något av vad vi vet om gisslan i antiken – och nästan lika mycket om vad vi inte vet. Jag har inga större förhoppningar om att en genomgång av den antika litteratur jag fortfarande har kvar skall kunna fylla ut särskilt många luckor. Det inskriftliga materialet torde vara mycket mindre än det litterära, men med tanke på att det delvis är av annan art kan det bli ett värdefullt kompliment.

Noter

- 1 Att ordet inte står i indexet innebär givetvis inte att det inte finns omnämnt i texten, och även detta kan ses som ett typiskt exempel på försummelse: att man anser begreppet vara för oväsentligt att tas med i indexet även när man verkligen behandlar det i boken. I många utgåvor av antika verk är gisslan inte med bland de begrepp som står upptagna i index trots att begreppet är nämnt i texten.
- 2 Jag tänker framför allt på böckerna av Badian och Harris (se bibliografen).

- 3 Se verken av Ducrey och Braund.
- 4 Cic ad Att I 19.
- 5 Ovid Metam I 226–7, VIII 45–48.
- 6 Det finns tre fall i böckerna III och VI (III 1.20–21; III 2.18–19; VI 1.18 och 4.34).
- 7 Det gäller den latinska staden Pometia som hade avfallit till aurunkerna i kriget 505–3, Liv II 16.8–9. Pometierna avhölls inte från avfall av tanken på sina 300 gisslan som de hade lämnat (ett lämnande som inte finns omnämnt). Hela berättelsen om Pometia verkar något korrupt; bl a förstörs staden i Liv II 17.6 år 502 och intages i kap 25.5.
- 8 Se exempel refererade hos Bengtson.
- 9 Sitalces Divi Augusti opses Thracum, CIL VI.4 26608 från Rom.
- 10 Striden mellan Homeros och Hesiodos 314.
- 11 Lukianos Alethon Diegematon II 20.
- 12 Lysias XII 68.
- 13 Josephus Ant Jud II 110; Philon Joseph 169, 201, 209.
- 14 Se n 5.
- 15 Herod I 64; VI 99; VII 165.
- 16 Athenarnas gisslan från Samos Thuk I 117.3; fördraget med ambrakioterna III 114.3.
17. T ex Liv II 13; Plut Popl 18–19; Plin NH XXXIV 13; Florus I 4, Sil Ital 488–97.
- 18 Liv IX kap 5–15 *passim*.
- 19 Caes B G I 14.6–7. Se Moscovich 1979–80, s 128.
- 20 Liv IX 16.1 och 20.3–4.
- 21 Se Moscovich 1983, s 297 n 2.
- 22 Braund s 12–14.
- 23 Se Moscovich 1979–80, s 123.
- 24 Prokop Bell Vand 11.4–13.
- 25 Aen Tact X 23–24.
- 26 Rhegion år 388, Diod Sic XIV 108.2–3.
- 27 Arr Anab V 2.2–4.
- 28 Paus VII 10.7–11.
- 29 Polyb XXXV 6; Plut Cato 9.2–3; Paus VII 10.12.
- 30 Cass Dio XXI enl Zonaras 9.30.
- 31 Eumenes fick gisslan för att komma ned från det belägrade Nora och förhandla med Antigonos Monoftalmos, Plut Eum 10.1–3. Andra liknande fall skildras i Xen Hell III 1.20–21; App Civ I 10.85; Plut Mor 197 A. Obs att M Antonius och Lepidus fick lämna sina barn till caesarmördarna som gisslan för att dessa skulle våga sig ned från Capitolium för förhandlingar, Liv Periocha till bok CXVI; Cic Philipp I 13.31, II 36.90; Cass Dio XLIV 34.6–7; Plut Brut 19.2; Plut Anton 14.1 etc. En gisslan av detta slag skulle man kanske ha kunnat vänta sig i homerisk tid.
- 32 Caesar fick Afranius' son som gisslan inför underhandlingar, Caes B C I 84.1–3.
- 33 Xen Anab IV 6.3. Ett liknande fall från Alexander den Stores tåg, Curt Ruf VIII 10.3–4.
- 34 När Nequinum överlämnades till romarna år 299, Liv X 10.3.
- 35 Isaios Apollod (64) 8. Incidenten torde ha inträffat i slutet av peloponnesiska kriget. Lösensummer till pirater och rövare är tämligen vanliga exempel hos talare som Quintilianus.
- 36 Caes B C III 12.1–2.

- 37 Caes Bell Afr 26.
- 38 Liv Periocha till bok LXXXIV.
- 39 Thuk I 56.2 och 57.6; Thuk VIII 24.6 och 31.1.
- 40 Diod Sic XXIII 5.1.
- 41 Se t ex Liv XXII 25.3–8; Frontin Strateg I 8.6.
- 42 Cass Dio XVII 66–67 resp App VIII (Pun) 3.14.
- 43 App Civ III 13.81.
- 44 Cic ad Brut II 4.3.
- 45 Thuk II 5.4.
- 46 Liv XXXVIII 11.6–7, 28.5–9.
- 47 Liv XLI 17.1–3.
- 48 Liv XXX 37.6; Polyb XV 18.8; Liv Periocha till bok XLIX; Polyb XXXVI 4.6; Diod Sic XXXII 6.1; App VIII (Pun) 11.76. Det är något skumt med den första siffran; när 100 av gisslan återlämnats år 199, finns fortfarande en del kvar, Liv XXXII 2.3–4.
- 49 600 från belllovakerna B G II 15.1–2, 600 från senonernas stad Vellaunodunum B G VII 11.2–3. Se Moscovich 1979–80, s 122.
- 50 Caes B G IV 36.1–2.
- 51 Liv XXVI 49.1.
- 52 Liv XXX 37.6; Liv XXXIV 35.11; Liv XXXVII 45.16; Liv XXXVIII 11.6; Polyb XXI 32.10; Diod Sic XX 99.3.
- 53 Liv XXXIII 13.4 (Philips son Demetrios); Liv XXXIV 35.11 (Nabis' son Armenas).
- 54 Liv XXX 37.6; Polyb XV 18.8.
- 55 Liv XXXVIII 11.6–7; Polyb XXI 32.10.
- 56 Liv XXXVIII 38.15; Polyb XXI 42.22.
- 57 Se n 55, freden med aetolerna 189. Likaså Diod Sic XX 99.3, rhodiernas gisslan till Demetrios Poliorketes år 304.
- 58 Se Moscovich 1974, passim.
- 59 Tac Germ 8. Suet Aug 21.2 nämner att Augustus började ta kvinnor som gisslan eftersom barbarerna negligerade den manliga; tydligen var detta något nytt.
- 60 Athen Deipn XIII 605 *de*.
- 61 Caes B G V 47.2; Caes B G VII 55. 1–6; Cass Dio XL 48.2.
- 62 Polyb X 8.3 och 18.2–15; Liv XXII 22.4–20; Liv XXVI 42.4 och 43.4 etc; App VI (Span) 4.19–23.
- 63 Liv IX 12.9, 14.14 och 15.7.
- 64 Thuk I 115.3–5 och 117.3; Plut Perikl 25.1–2; Thuk V 84.1; Thuk VI 61.3.
- 65 Thuk III 101–102; Thuk V 63.1–5; Thuk VIII 3.1.
- 66 Liv XLIV 25.6–8; Polyb XXIX 8.5–7.
- 67 Liv XXXII 26.5–7 och 16–18; Liv XLV 42.4–12.
- 68 Liv XLIV 43.9; XLV 42.4–12.
- 69 Liv XLII 6.6–10; Polyb XXXI 2.1–6 och 11.6–11 etc.
- 70 Polyb XXXI 23.4–7.
- 71 Liv XXXII 2.3–4. Även Fregellae enligt Corn Nep Hannibal 7.2–3.
- 72 Den armeniske prinsen Tigranes, som Pompeius hade fört till Rom, var placerad i L Flaccus' hus, Cass Dio XXXVI 53.3–4; Cass Dio XXXVIII 30.1–2. Men det är ovisst om han kan betraktas som gisslan, Cic De domo sua XXV 66; Plut Pomp 48.6. På samma sätt bodde Herodes' söner Alexander och Aristoboulos i Rom i Pollios och senare Augustus' hus, Josephus Ant Jud XV 342–3. Men de var knappast heller gisslan. För Filip som gisslan i Thebe har vi tre olika uppgifter om husägare, Diod Sic XVI 2.2–3; Plut Pelop 26.3–5; Plut Mor 178 C.

- 73 Polyb XXXI 12–14.
74 Liv XXXII 26.5–7.
75 Liv XXV 7.11–13.
76 Se n 7.
77 Dion Halic V 34.1. Se Moscovich 1979–80, s 127 n 38.
78 Se n 75.
79 Se Braund s 12–16.
80 Polyb XXI 32.10–11.
81 Polyb XXI frg 3.
82 Polyb XXI frg 3; Liv XXXVI 35.13; Cass Dio enl Zonaras 9.19.
83 Se ovan n 75.
84 Några år senare utkrävde däremot romarna gisslan från Arretium, Liv XXVII 24.1. Varför?
85 Liv XXXVIII 38.15; Polyb XXI 42.22; App XI (Syr) 7.39.
86 Fallet med aetolernas gisslan innehåller också den klausulen att gisslan lämnas för sex år, Polyb XXI 32.10–11. Tyvärr nämns ingenstans vad som skall hända sedan – skall den återlämnas eller bytas ut? För en diskussion om tänkbbara fall av utbyte av gisslan se Garlan s 332–8.

Litteraturförteckning

Uppptar huvudsakligen citerade och antydda verk

- Aymard, A, Philippe de Macédoine otage à Thèbes, *REA* 66, 1954, s 15–36.
Aymard, A, Les otages barbares au debut de l'empire, *JRS* 51, 1961, s 136–42.
Badian, E, *Roman Imperialism in the Late Republic*. Pretoria 1967.
Bengtson, H, *Die Staatsverträge des Altertums*. 2. München-Berlin 1962.
Braund, D C, *Rome and the friendly King. The character of Client Kingship*. Beckenham-Fyshwick 1984.
Ducrey, P, *Guerre et guerriers dans la Grèce antique*. Fribourg 1985.
Garlan, Y, Études d'histoire militaire et diplomatique, *BCH* 89, 1965, s 332–48.
Harris, W V, *War and Imperialism in Republican Rome 327–70 B C*. Oxford 1979.
Lutteroth, H, *Der Geisel im Rechtsleben*. Gütersloh 1922.
Moscovich, M J, *The role of hostages in Roman Foreign Policy*. Ph Diss Mc Master University 1972. (Non vidi)
Moscovich, M J, A Note on the Aetolian Treaty of 189 B C, *Studies in Honour of E T Salmon*, Toronto 1974, s 139–43. (Moscovich 1974)
Moscovich, M J, Obsidibus traditis: Hostages in Caesar's De Bello Gallico, *CIJ* 75, 1979–80, s 122–8. (Moscovich 1979–80)
Moscovich, M J, Hostage Princes and Roman Imperialism in the second Century B C, *Echo du monde classique* 27, 1983, s 297–309. (Moscovich 1983)
Panagopoulos, A, *Captives and hostages in the Peloponnesian War*, Athen 1978.
Walter, C L, *Hostages in Republican Rome*, Diss Univ of North Carolina, Chapel Hill 1980. (Non vidi)

Ingrid Söderhamn

Gustavianism

Kring Lectorerummet på Haga

Gustav III:s Haga

Närheten till naturen och tillfredsställelsen av att njuta lantlig stilla ro, började för Gustav III som ett tillfälligt svärmeri, men blev med åren en väsentlig åstundan.¹

Det var för att tillgodose dessa behov, som kungen 1771 skaffade besittningsrätten till Haga gård eller "Hagen" omfattande en huvudbyggnad, två fristående flyglar, samt uthus.² Den timrade bostaden innehöll endast sju små rum.³

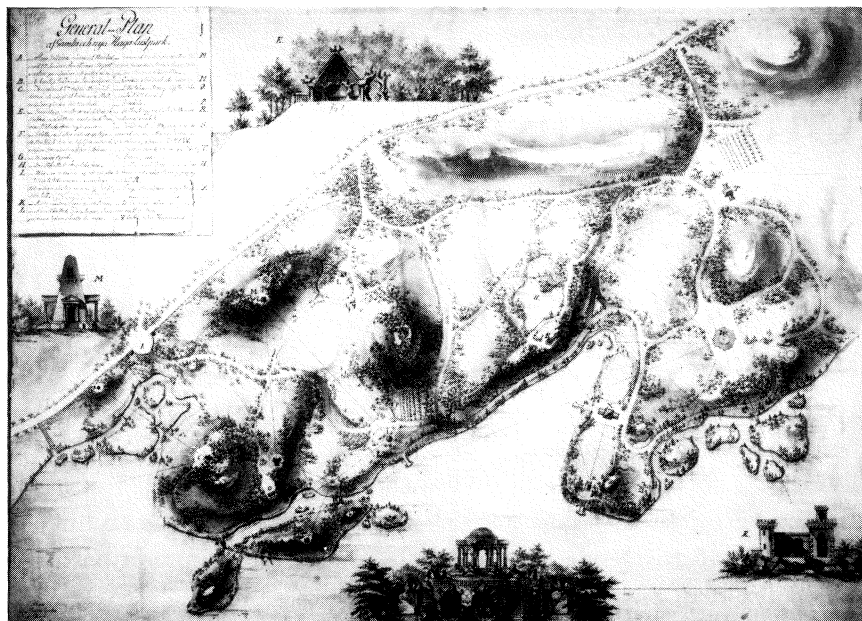
Under sådana sparsamma förhållanden fann han sig under hela 1770-talet.

Efter hemkomsten från den italiensk-franska resan 1784 är emellertid Gustav III fylld av nya intryck, som han anser sig kunna förverkliga på hemmaplan.

Genom förvärvet av Brahelund 1785 ökades ägorna till det dubbla, och Gamla Haga flyttades från slätten upp på en höjd i närheten.⁴ Fredrik Magnus Piper, även han hemma efter fleråriga utlandsstudier av den engelska parken, utnämndes till "ordonateur" med uppgift att omdana miljöerna efter de riktlinjer, som svarade mot tidens estetiska krav och andliga behov.

Naturen skulle tillrättaläggas så att den i möjligaste mån såg orörd ut; "Att lyssna till platsens genius". Drömmen om en återupplevelse av ett okomplicerat levnadssätt, ett nytt Arkadien där människan levde i enhet med sin omgivning, hade sina rötter i den antika poesin, skildrad i Theokritos' herdeidyller och i Xenophons skrifter.⁵ Tankegångar, som återkom i upplysningsfilosofernas moraliska reflexioner.

Så anlades slingrande vägar ute på Haga. Mellan lövdungar och ut mot fjärden skymtade en närmast standardiserad rekvisita av byggnader; klassiska tempel, Corps de Garde, kinesiska och turkiska paviljonger samkomponerades som ersättning för de exotiska naturscenerier, som annars skulle te sig omöjliga att uppleva, men som kunde leda tankarna mot bestämda företeelser eller väsen. Utanför "gränsen" tjänst-

1. Fredrik Magnus Piper, "General-Plan af Gamla och nya Haga Lustpark" Pi-a1, Akademin för De Fria Konsterna.

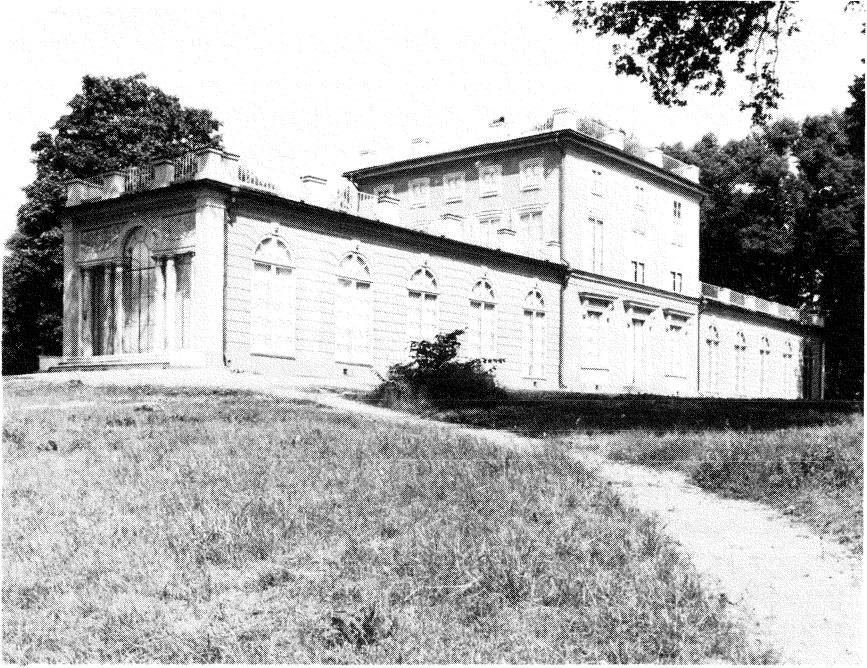
gjorde de vilda skogspartierna som en erinran om människans skapande av ordning ur kaos.⁶

1786 lades grunden till det stora slottet, projekterat av Louis Jean Desprez, vilket skulle inrymma den från Italien anskaffade skulptursamlingen, stommen i det tilltänkta museum, vilket skulle lyfta fram Gustav III som en kulturpersonlighet av rang. Manifestationen stannade dock vid grundläggandet, då ekonomiskt och politiskt kärvare tider närmade sig.

Olof Tempelman, som fråntagits flera uppgifter ute på Haga, fick slutligen uppföra Konungens paviljong eller "Lilla slottet" 1787–1789.

Gustav III, som sedan ungdomsåren var familjär med det lilla lustslottet som en tillflyktsort i en kunglig miljö, valde sannolikt läget just med tanke på den avskildhet platsen kunde ge.

Det tre våningar höga mittpartiet utgörs av det nästan kvadratiske Corps de logiet på Brahelund. Till detta fogades två smalare, envåninga rusticerade flyglar med fem stora rundbågade fönsteraxlar var.⁷ Härigenom har den harmoniska helhet erhållits, som man strävat efter. Den främsta inspirationskällan torde ha varit Andrea Palladio, i vars anda samklang mellan arkitekturdelar, renhet och simplicitet uppfattades som ett mått på skönhet.⁸

2. Gustav III:s paviljong. Foto: Sten Åke Nilsson.

Den södra gavelns sex kolonner bär upp ett bjälklager, rakt vid sidorna och välvt till en venetiansk båge i mitten. Ursprungligen var dessa kolonner i sandsten med baser och joniska kapitäl. De var koplade så att två par stärkte bågkonstruktionen, medan kolonn och halvkolonn bar tyngden från sidopartierna. Utrymmet däremellan glasades. Den norra gaveln har samma utseende som sydsidan. Men genom att själva entréen är något indragen, har fasaden fått en loggiaaktig karaktär och bågen något triumfartat över sig. Den tilltänkta reliefutsmyckningen framställer "Parnassens rundtempel", samt en arkad.⁹

För Gustav III var det självklart, att för den "initierade kretsen" framhäva syftet med paviljongen som ett "kulturens tempel", ämnat åt kulten av andliga intressen.

Det är tveklöst att Gustav III med sådana föresatser ville se sig själv som en del i ett större kosmopolitiskt sammanhang, där han kunde identifiera sig med upplysningens stora företrädare, samtidigt som han betraktade sig som värdig efterföljare till Borgheser och Medicier.

Paviljongens planlösning uppvisar samma klarhet och symmetri som exteriören. Av bottenvåningens sju rum är tre belägna i den kvadratiska huskroppen. Nästan hälften av mittbyggnaden upptas av en salong,

resten rymmer sängkammare, bibliotek och trappor. Övriga fyra rum är disponerade två och två i de båda flyglarna, så att ett större rum föregås av ett mindre; vestibul och matsal, förmak och lecturerum. Tillsammans med den mellanliggande salongen bildas härvid en enhetlig fil, vilken framhävs av de parallellt placerade deurbattanterna.

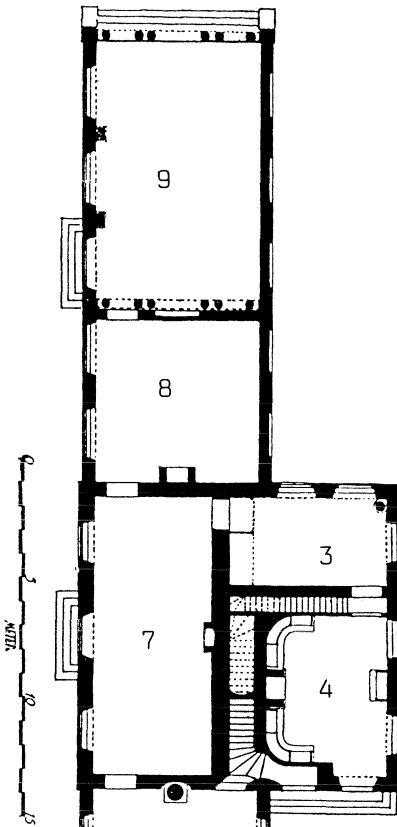
Första våningens sju rum grupperar sig kring ett centralt trappsystem. Förutom "divan" och divansförmak finns "garderobe", toaletterum, kronprinsens rum, samt utrymmen för funktionärer inom Gustav III:s personliga stat. Våningsplanet är delvis entresolerat. De åtta rummen i översta våningen synes tämligen anspråkslösa. Detta till trots, har några av dem varit avsedda för drottningen. Ovanvåningens "kungliga" rum bildar gemensamt med sängkammare och bibliotek Gustav III:s privata sfär, vilket understryks av den smala trappa för eget bruk, som förbinder de båda våningarna.

Louis Masreliez, väl förtrogen med den nyklassicistiska interiörkonsten, tog sig an den första uppgiften hösten 1789. Efter grekiska och romerska förebilder och under påverkan av enskilda konstnärer, såsom Guilio Romano, Rafael och Carraccierna, dekorerades rummen med ämnen från den antika gudavärlden, med förkärlek för Apollo som det ständigt återkommande temat och därmed också den sammanhållande länken.¹⁰ Motiven är återgivna som friser, kandelaberornamentik eller som dominerande centralfigurer i stora väggfält och utförda i grisaille, camaieu bleu, eller som polykromt måleri mot en ljus fond.

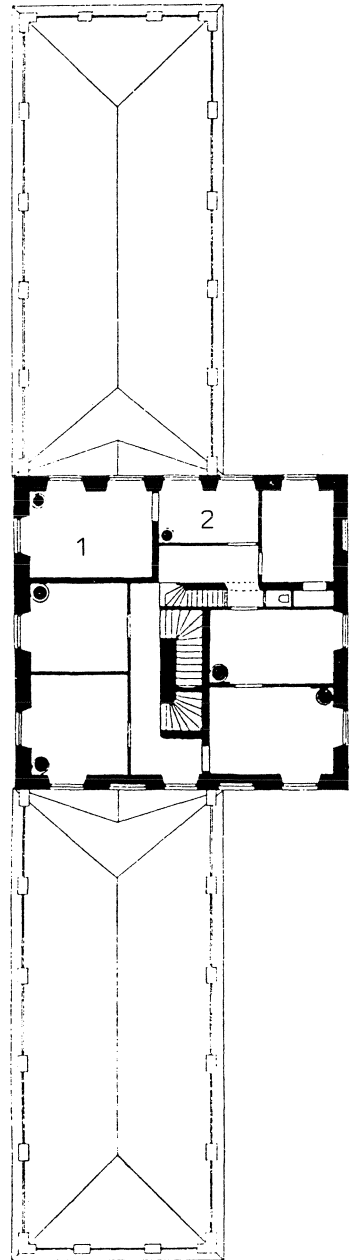
Medan Masreliez' konstnärliga ambition sträckte sig till att arbeta efter förlagor som stod i samklang med hans i Rom funna ideal, samt att tillgodose beställaren, nådde Gustav III:s intention längre än så. I den franska societeten, som för honom var den tongivande, fann han nyheterna förverkligade och därmed en förebild att identifiera sig med. Den blev för honom inte bara en modestil, som med sina raka linjer och svala färgsättning tilltalade kungens oroliga själ. Den gav också en värdig inramning åt hans person, då inte bara varje rumsfunktion skulle avspeglas, utan även innehavarens roll. Tankegångar, vilka fick ett konkret uttryck genom paviljongens representationssvit, där den gradvisa stegringen av utsmyckningen följs av samma accentuering av konceptet och som kom att nå sin kulmen i lecturerummet.

3. Plan över paviljongen. Moselius 1923.

REKONSTRUKTIONENS PLAN AF GÅS PAVILJONEN PÅ TÅGÅ

UPPKÅTT 1918-1919 AF DR. KARL WILHELM

1. Divanen
2. Divans Förmaket
3. Sängkammaren
4. Bibliothèques-rummet

5. AnrättningsRummet
6. Mat-Salen
7. Sallonen
8. Blå Förmaket
9. Lecture Rummet

4. Lectorerummet.

Lectorerummet

Fast och lös inredning

Rummet är nästan dubbelt så långt som det är brett, med tre från golvet stående höga, rundbågade fönster mot öster, en glasad kolonnad i söder, samt en ingång på motsatta kortsidan.

Mellan åren 1937 och 1946 genomgick paviljongen en omfattande renovering. I den rapport som efteråt formulerades, framgår det att vissa förändringar ägt rum genom åren.¹ Av ännu större intresse är emellertid, att härigenom skönjes det forna utseende Lectorerummet haft.

Som redan nämnts, har ytterväggens joniska sandstenskolonner bytts ut 1849. Samtidigt utfördes mellan kolonnerna nya fönsterpartier. De består av 51 glasrutor med ett runt spröjsverk av brons, samt två glasdörrar i järnram. Den undre kanten är förstärkt med en blylist.

De öppningsbara partiernas tidigaste utformning är inte känd, men på äldre avbildningar av byggnaden framträder ett betydligt grövre spröjsverk, som därmed reducerat antalet glas.

Vid den inre kortväggen fanns ursprungligen sex kolonner och två pilastrar, således liknande uppsättning som i gavelfasaderna. De var utförda i trä, målade med limfärg i vit marmorimitation och försedda med förgyllda svarvade baser och joniska kapital.² När de byttes ut mot nya i marmor, har väggpartiet förskjutits något. Vid samma tillfälle har den mot ingången symmetriskt placerade blinddörren, troligtvis, satts igen och panelen i stället beklänts med speglar.

I den välvda nischen stod en större vitmarmorerad kakelugn med förgyllningar. Dess existens bekräftas av att arbeten utförts på densamma, och vidare av att till rummet hörde en eldskärm av mässing och en polerad eldsats, samt att på nedre våningen har fem kakelugnar inventerats.^{3 4} Bakom kakelugnen inpassades en spegel,

”hvarav 2 glas äro 32 t höge och 20 t brede, 2 glas hålla 43 t:s högd och lika bredd, 1 glas 79½ t bredt och 44 t högt, 1 glas 79½ t bredt, 26 t högt samt cirkelrundt glas, lika till högd och bredd.”⁵

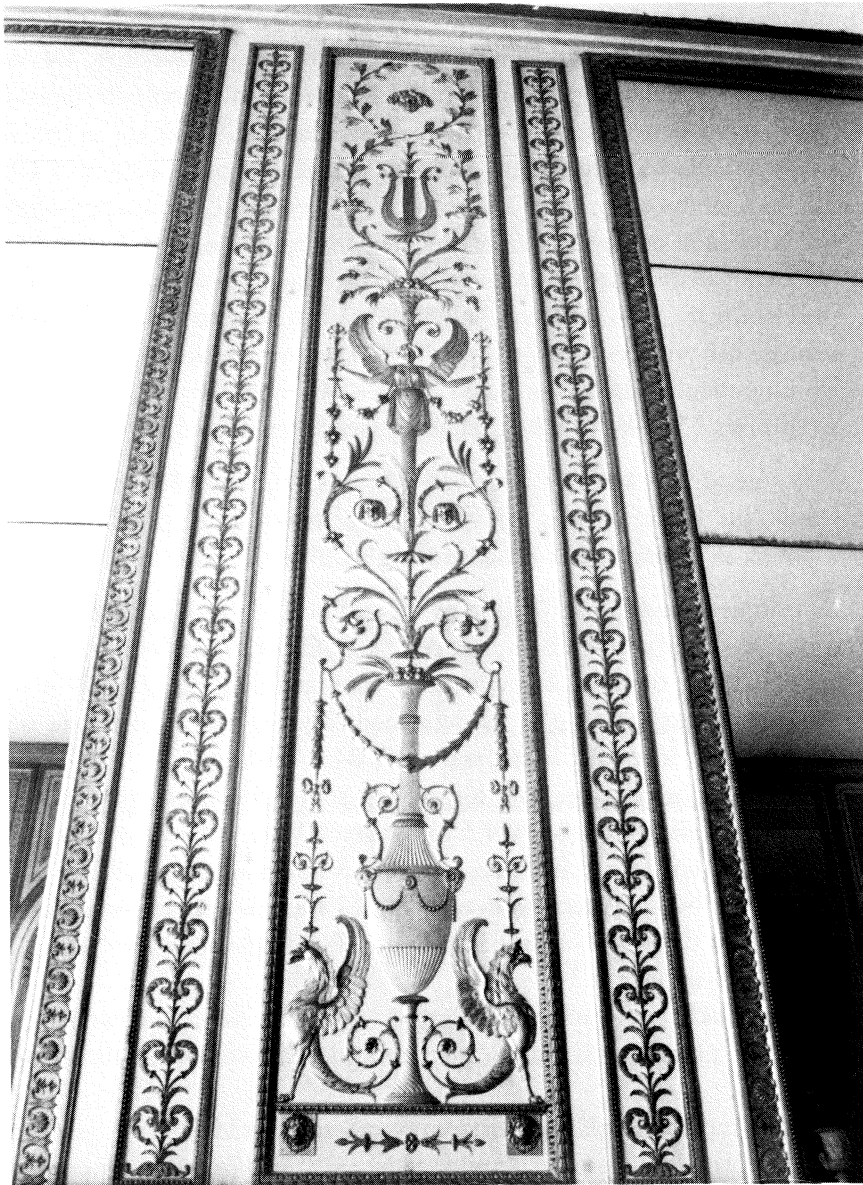
Långväggens nedre parti utgörs av en relativt låg vitmålade bröstpanel, upptill avslutad med en bred, slät och förgylld list. Över denna domine-ras väggen av tre stora fasta speglar, vilka sträcker sig upp till taket och som består av tre glas vardera med följande mått: ”det 1sta 66, det 2dra och 3dje 42 t höge, samt alla 84 t breda”.

Speglarna betraktades som lösöre, och som sådant det i paviljongen högst värderade, nämligen till 650 rdr styck.⁶ De var beställda den 30 augusti 1791 i Paris och sändes med båt från Rouen till Göteborg, för vidare befordran till Stockholm och Haga. De sattes upp och inspekterades den 29 december 1791. Räkningen betalades dock först den 12 februari följande år.⁷

Glaset hålls på plats av ett förgyllt skuret listverk, innerst i form av en tunn pärlstav och utanför med omväxlande lotus- och palmettmotiv.

De tre mellan speglarna identiska trymåerna består av på vita pannåer skurna, förgyllda boaserier, inramade av en likaså förgylld och ornerad list.

Nederst befinner sig två lejonhuvuden med en lotusslinga mellan sig. Huvudena bär upp en ornerad list, varpå det står en urna fylld med frukter och hänklar i form av vädurar. I höjd med halsen döljes den av en stiliserad lotusfestong. Urnan flankeras av två heraldiskt ställda gripar. Ovanför inleds ett nytt parti med arabesker som mynnar ut i lotusblommor, vilka omsluter var sin maskaron. Från ett ax stiger

5. Trymå.

en bevingad draperifigur med växtrankor i händerna och en fruktkorg på huvudet.

Den översta delen består av två fyllda ymnighetshorn, ur vilka det springer fram olivslingar, som omsluter, dels en lyra, dels en apollo-mask.

De båda lejonen står för ett flertal egenskaper, såsom kreativiteten och den allseende viljan. I detta fall skulle man även kunna tillskriva dem innebörden av konungslig makt.⁸

Den mellanliggande lotusslingan betecknar tillvarons universella grund och med den naturens återskapande krafter, men samtidigt den andliga utvecklingen.⁹ De ovanför stående griparna representerar solen och det gyllene gryningsljuset, medan den centralt placerade, grönskande urnan med sina vädurshänklar symboliserar solens förnyande alstringskraft och därmed jordens fruktbarhet.¹⁰ Ur axet reser sig den bevingade jungfrun, som själva embryot till framtida grodd och skörd; följaktligen skall fruktkorgen betraktas som kulmen på ett stadium, och själva essensen för nästa, alltså en ständig pånyttfödelse.¹¹

Det övre partiet symboliserar det gudomliga ljuset. Sammanfattningsvis åskådliggör trymåerna det överensstämmande förhållandet mellan jordens livgivande kraft och universums absoluta harmoni.¹²

Pannåerna flankeras av pilastrar med skuren förgylld dekor av akantusrankkor, vilka omges av en tunn pärlstav. Akantusen betecknade odödligheten och vördnaden för de sköna konsterna, och därigenom återspeglas de större bildfältens symbolik.

Apollo befordrade växtligheten genom att ge den liv med sina pilar eller solstrålar, men han framträder också som det andliga ljusets gud. I kompositionen företräds han av griparna, lyran, apollomasken, samt av olivkvistarna.¹³ Eftersom Gustav III gärna identifierade sig med honom, finns det anledning att söka en innebörd, som kan gälla dem båda. Denna förklaring finner man också i lyran "Par la Nature et par l'art".

"Likasom Naturen och Konsten hulpits åt i detta instrument, at frambringa något vackert och ljuvligt, så ser man ävfen i bland menniskor snillen, hvad tillökning i fullkomlighet et godt naturligt förstånd får igenom lärdom och öfning.

Här är alltså en påminnelse för hvar och en, at uppbruka sina gåvor til andras nytta och nöje."¹⁴

Uttydningen av den återkommande fruktkorgen understryker betydelsen "det som är nyttigt ihop med det som är angenämt".¹⁵

Genom sitt ledarskap ansåg sig Gustav III som den bäst lämpade att föra ut upplysningens idéer, och rummet som det rätta för sådana övningar, vilket därmed angavs i utsmyckningen.

6. Klismos.

För trymåernas utformning har Masreliez använt sig av groteskornamentiken.

Det var från början en romersk sed att föra in naturens symboler i rummet för att skapa atmosfär, vilket kom till uttryck i exempelvis Neros "Gyllene hus" och i de pompejanska privatvillornas väggmålningar.¹⁶

Sannolikt har han hämtat egen inspiration från någon av de aktuella mönsterböckerna.¹⁷ Tänkbara influenser vore i så fall bröderna Adams *Works in Architecture* eller Cauvets *Recueil d'ornaments*, eftersom han hade båda i sitt bibliotek.¹⁸

Möblemanget utgjordes av tio "antika" stolar, men ytterligare tolv stolar och tre canapéer var beställda.¹⁹ Stolarna har fyrkantig sits, sabelformade ben och bred böjd ryggbricka, som hålles upp av tre stöd. Träverken är skulpterade och förgyllda.²⁰ Sitsar, dynor och ryggar stoppades med tagel och kläddes med vit lärft. De skulle, emellertid, överklädas med blå damast.²¹ Canapéerna hölls i samma stil. Av svenska stolmakare kallades typen svept eller krum, men den lanserades först

7. Detalj av ljuskrona.

i England och Frankrike under namnet klismos, eftersom den ofta förekommer på grekiska vas målningar och stelar.

På två av målningarna är en sådan stol avbildad, vilket visar det nära sambandet mellan fast och lös inredning. Masreliez, som ritat dem, var därmed dekoratör för helheten, i vilken själva möbleringen stod som det sista ledet i den konstnärliga kompositionen.

I taket hänger två stora kristalljuskronor med sexton pipor och hattar av förgylld brons.²² Prismorna är svagt grålila.

De på ringen sittande åtta hållarna, som bär upp vaxljusen parvis, har ett mittparti i form av en tjur, som på huvudet balanserar en flammande urna och som i munnen har en orm. Denna i sin tur håller kläppen. Tjuren förekom inom kretensisk konst och som bukranium på romerska friser. Den blev under 1700-talet ett ofta avbildat motiv. Inte minst Masreliez har använt sig av tjuren just tillsammans med ormen, som prydnad på tripoder. En allmän tolkning är, att ormen är sinnebild för kunskapen, tjuren för vetenskapen, samt att den flammande urnan står för återuppståndelsen.²³ Det finns skäl att tro, att

ljuskronornas utsmyckning tillskrivits samma innebörd för att härigenom anpassas till övrig inredning.

Golvets furubrädor var målade i "mahogny couleur".²⁴ Det täcktes av en matta i rummets storlek med bordurer, av "Schönmeijerska Fabriquen".²⁵

Mellan fönstren står två låga plintformade kakelugnar. De är klädda med kopparplåt och målade med oljefärg i vitt.²⁶ För att befrias från något som helst intrång, värmdes dessa upp utifrån, där bränslet petades in genom öppningsbara järnluckor i fasaden. Ovanpå ugnarna ligger två vita skivor i italiensk marmor.²⁷

På varje kakelugn är placerad en krater, under Gustav III:s tid kallade "tvänne Urnor av Alabaster".²⁸

Den vänstra urnan står på en kvadratisk platta och har en utsvängd kannelerad fot, som avslutas med en ring och en slät hals. Därefter följer en överkragad äggstav, en akantusbård, samt en pärlstav.

På cuppans undre del flödar en rik växtornamentik med omväxlande akantusblad och vinrankor, och på denna sitter två räfflade hänklar, som hålls uppe av mansansikten. Cuppans centrala parti visar ett tiotal figurer, processionsartat framställda och upphöjda i relief.

Längs den utkragade överdelen löper en växtranka, som avslutas med en äggstav och en tunnare pärlstav.

De lätt klädda figurerna är identifierade som Ifigenia, sittande nedanför statyn av Artemis, och vid hennes sida Akilles, Odyssevs och Agamemnon. Den skildrade scenen har i korthet följande innehåll: "Grekiska flottan låg i Aulis' hamn och väntade på vind, som inte kom. Detta på grund av att Agamemnon hade uppväckt Artemis' vrede. Siaren Kalkas förutspådde, att om Agamemnon offrade sin dotter Ifigenia åt gudinnan, skulle man få gynnsam vind till Troja. Ifigenia bönar om nåd, Artemis veknar och sätter in en hind i henne ställe".²⁹

Motivet knyter därmed nära an till händelseförloppet i Homeros *Iliaden*.

Urnan är ett 1700-talsarbete och en miniatyrkopia efter det original, som ställdes ut i Uffizierna under benämningen Medicivasen.³⁰

Den högra urnan har en snarlik uppbyggnad, med på en kvadratisk platta stående fot, som är utsvängd och kannelerad. Därpå följer en slät hals, som går över i en bårdkombination av äggstav, stiliserad akantus och pärlstav. Cuppans undre parti består av tätt ställda svulster, som bildar bas för den figurrika frisen. Hänklar och den utvikta övre kanten har samma utseende som föregående vas. Frisen framställer en baccha-

8. Detalj av urna.

nal, där den rusige Silenos eskorteras av den flöjtspelande Pan och av dansande nymfer.

Temat är hämtat från Vergilius, som i *Bucolicas* sjätte sång använder myten för att skildra världens uppkomst.³¹ Originallet fanns i Villa Borghese och därifrån har den också fått sitt namn.³²

Marmorurnor, med litterärt associerade friser, utgjorde vanliga inslag i 1700-talets parkanläggningar i England, Frankrike och Italien. I sin fulla storlek kopierades de i ett flertal exemplar för bland andra den engelska parken i Versailles. Vid fester placerades lyktor i dem, vars milda sken om kvällen reflekterades i upphängda speglar inne och utomhus.³³ Urnorna masstillverkades i Rom som miniatyrer i brons, alabaster och bisquit och såldes vanligen i par.³⁴ För att bilda en ensemble har Borghesevasen modifierats något och antagit Mediciva-sens kraterform.³⁵

Miniatyrerna i Lecturerummet var tänkta att förknippas med sin ursprungliga funktion, och på så sätt upphäver de gränsen mellan ute och inne. Detta motiverar inte bara deras placering, utan det ger även kakelugnarnas utseende en estetisk förklaring, då den släta plinten kom att tjänstgöra som urnans postament.

Efter samma idé skulle gaveln och den av bågar uppbyggda långvägen efterlikna den klassiska öppna arkaden, där romarna odlat sin själ. Så fick en kulturyttring med rötter i antiken förnyad aktualitet, genom nyklassicismens arkitektoniska ideal och upplysningsmänniskans återuppväckta naturkänsla och intresse för kontemplation, vilket mynnade ut i en orubblig tro på att själen hämtar sin moraliska styrka från den fysiska omgivningen.

Men som en eftergift åt klimatet har i stället dessa partier glasats. Fönstrens nischer har fodrats, målats i vitt, och dekorerats med ett enkelt förgyllt listverk i form av kvadrater och rektanglar. För de samma hängdes upp trevådiga gardiner i vit lärft på "polerade stänger".³⁶

Bakom urnorna kom så småningom att sättas upp två speglar med fem glas i varje. De var inte på plats vid Gustav III:s fränfalle, men arbeten hade utförts med det förgyllda, av palmettrankor genombrutna listverket.³⁷ De smala höga speglarna kom därigenom att korrespondera mot trymåernas "gyllene grönska", medan samma väggs speglar i sin tur återger den "verkliga naturen".³⁸

Fönstrens segmentformade överstycken utgörs av målningar i grisaille på guldgrund.³⁹ De omramas av en tunn förgylld pärlstav och ett utanför liggande förgyllt ramverk med pärl- och äggstav.

Målningarna är kompositionsmässigt identiskt uppbyggda, så när som på motivet i de tre centralt placerade medaljongerna. Inom varje målning är också den ena bildhalvan direkt spegelvänd mot den andra.⁴⁰

I själva svickeln slingrar sig en orm. Utmed den välvda basen sitter en till hälften draperad kvinnofigur med en olivkrans i håret.⁴¹ Hon lutar sig behagfullt mot en lyra, medan hon med den andra handen bjuder på en introducerande gest. Lyrans är prydd med ett mansansikte, vars skägg växer ut till voluter.

Omkring kvinnan befinner sig två putti i färd med att lagerkransa henne. Den ene svävar med en olivkvist i handen. Den andre har tagit säte på lyran. Vid sidan om finns ytterligare två putti. En sitter på en vase. Den andre står lutad mot medaljongen. De bär tillsammans upp en blomstergirland, som löper över medaljongen, vilken i sin tur vilar på omslutande olivkvistar.

Den vänstra medaljongen återger en mansprofil vänd mot väggens centrum. Ansiktet bär skägg och håret en lagerkrans. Framför honom finns en inskription. Han omgärdas av en lagerkrans.

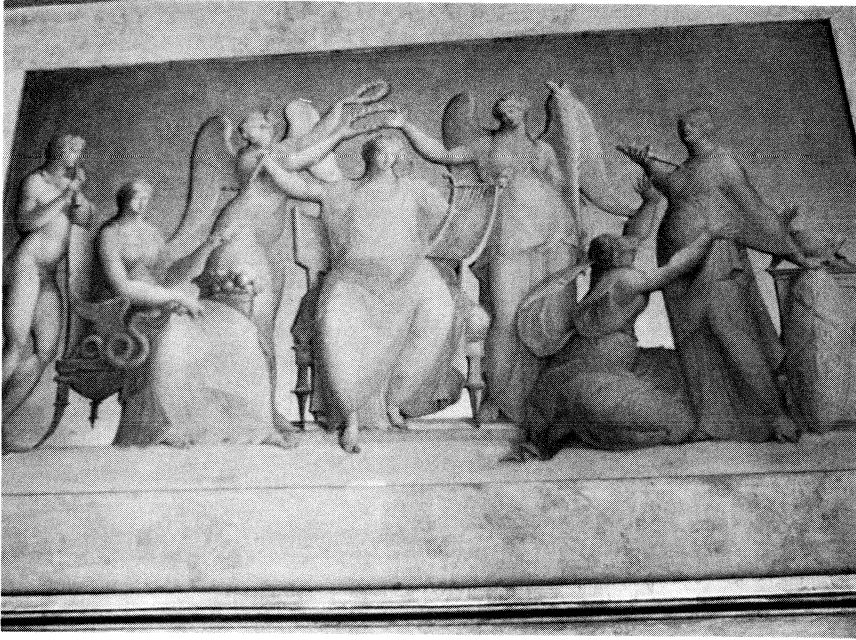
9. Fönsteröverstycke.

Den högra medaljongen återger, även den, ett mot centrum profilställt skäggigt huvud. Denne man har ett band om håret och framför ansiktet en mask. Vid hans sida finns en inskription. Profilen är omgiven av en lagerkrans.

Medaljongen i mitten ter sig, emellertid, helt annorlunda. Två motställda delfiner bär var sitt ymnighetshorn i munnen. Mellan dem finns ett klot och på detta en pelare, varifrån en örn, med en lagerkrans i näbben, står i begrepp att svinga sig mot skyn. Denna komposition är omgärdad av en krans av lotusblommor.

Lyran är på målningarnas förlaga prydd med Apollos strålomgivna anlete.⁴² En indikation, som för tankarna till skaldekunstens värld. Den ska också här uppfattas som ett uttryck för poesin. Kvinnan uppträder som en personifikation av samma företeelse. Hon trampar under fötterna mörkrets pytonorm, samtidigt som hon belönas med en lagerkrans, såsom skalder hyllades för sina alsters odödlighet.⁴³ Som tribut för litterära förtjänster kunde även skänkas oliven. Den av varliga händer uppburna blomstergirlanden står som en hyllning till retoriken.⁴⁴

Medaljongernas två inskriptioner består båda av grekiska bokstäver, såsom "orden bör vara på ett främmande, men begripligt språk".⁴⁵ Vid det vänstra profilhuvudet lyder inskriptionen "Sofokles", och vid det högra "Euripides". Därmed förutsätts att det är dessa båda tragöder som avbildats och hyllats med lager för sina framgångar. Medaljongen i mitten återger, genom delfinerna och ymnighetshornen, havets rike-

10. Detalj av fönsteröverstycke: Apoteosen.

domar. Globen är en avbild av jorden som omfattas av samma välstånd, medan den lyftande örnen med "coronan" i näbben representerar själva apoteosen, ett högre tillstånd där någon erkännes rang av Gud.⁴⁶

Samtliga symboler kan på något sätt förknippas med Apollo, men på de befintliga målningarna har apollomasken ersatts med ett skäggigt mansansikte.⁴⁷

Med borttagandet av masken på lyran, förefaller det som om man velat tona ner det apolliniska inslaget, till förmån för hyllning i en delvis annan riktning.

Den 20 mars 1786 nyorganiserade Gustav III "Witterhets, Historie, och Antiquitets Akademien" efter mönster från den franska "Académie des inscriptions et belle-lettres". Dess yttre målsättning var att odla poesi, historia och vältalighet. Inom verksamhetens ramar anordnades tävlingar i "Ord och poesi". Bidragen bedömdes och belönades.

"Om Rom har kungar sett ur Nordens kalla rike,
som krossat all dess prakt och ljutit strömmar blod,
de ser ur samma land i dag Augusti like
ge vittra konster lif och snillen eld och mod."⁴⁸

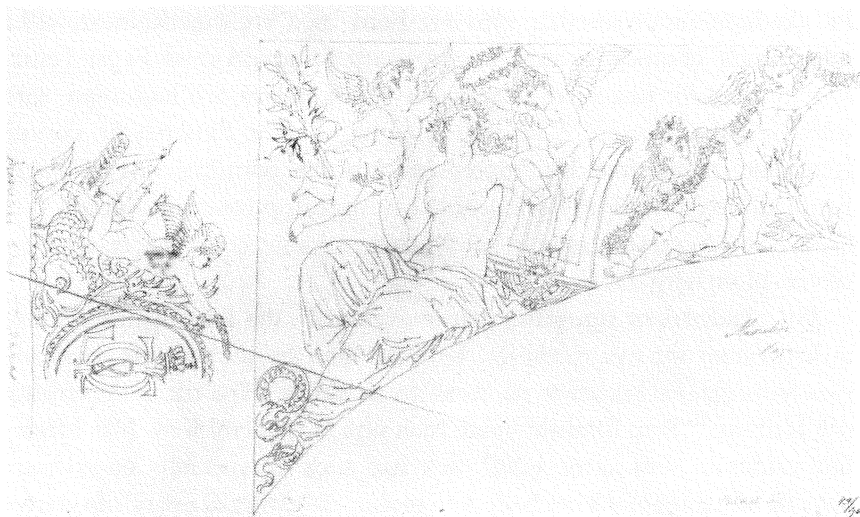
På akademiens prismetalj syns ett bord med tre lagerkransar, vilka motsvarade nämnda genrer. Bordets sarg är prydd med Fågel Fenix, som symbol för historien, omgiven av poesins lyra och kaducéen, som står för vältaligheten.⁴⁹ På målningarna ovanför fönstren är samma symboler representerade. Apoteosens örn ska påminna om en Fågel Fenix till uttryck för historien, som ständigt upprepar sig. Poesins lyra finns också företrädd, medan vältalighetens kaducée har ersatts av retorikens blomstergirland.

Till akademiens uppgifter hörde även att välja ämnen och författa inskriptioner för nya medaljer. De krav man ställde var, att de skulle vara fåordiga, vackra att se på, samt att de skulle tjäna till undervisning och lärdom.⁵⁰ Som förebild valde man ofta antika emblem. När Masreliez valdes in som agrée 1789, fick han som sin speciella uppgift att handha samlingen.⁵¹ Han hade härigenom tillgång till ett talrikt material i myntkabinett och daktyliotek. Vilket också utnyttjades i apoteosen, som egentligen betecknade idealbilden av den romerska republiken.

Apoteosen kommer vid första anblicken att korrespondera direkt med trymåerna på motsatta väggen, vars innehåll också speglar ett jordiskt och ett gudomligt tillstånd. Men liksom i lyran, innefattar även apoteosen en djupare innebörd, som hänsyftar direkt på uppdragsgivaren.

Inom 1700-talets emblemantik förekommer en örn som flyger mot solen. Örnen står som en sinnebild för en "ung prins som försöker efterlikna sina förfäder".⁵² Det är ovisst om Gustav III vid denna tidpunkt kände sig som en ung prins, men den furstliga alluderingen är uppenbar och det är känt, att han önskade uppnå samma anseende som sina föregångare. Arv och börd var viktiga faktorer när det gällde att uppskatta en ledares kapacitet. Som den "tredje Gustaven", efterföljare till forna hjältar såsom Gustav Vasa och Gustav II Adolf och slutligen genom sin sons födelse, ansåg han sig som räddare av successionen och som en av hjältarna i raden. De förnämsta bedrifterna befalldes att bevaras åt eftervärlden genom en planerad utgåva av skådepenningar, en historia metallica.⁵³

Denna skulle utgivras i Vitterhetsakademiens regi, vars verksamhet därmed knöts nära an till hans egen person. Målningarna kan därför inte bara betraktas som en hyllning till Vitterhetsakademiens nydaning med Gustav III som initiativtagare, utan än mer som ett historiskt dokument över honom själv.

11. Louis Masreliez, Förlaga till fönsteröverstycke. NMH 43/1896.

Intentionen styrks av att på den befintliga förlagan var medaljongen tänkt att innefatta Gustav III:s namnchiffer med vasakärven och kunglig krona, lagerkransad av putti. Ett uppslag som man dock övergivit, för att så enkelt åskådliggöra avsikten, vore nästan att betrakta som ett övertramp. Sådillvida har även vassen flyttats ner till att hamna under putti, men har i stället delats till två kärvar och därmed bibehållit en given plats i motivet.

Lektyren var ett ständigt återkommande tidsfördriv i societeten och vid hovet om eftermiddagarna. Man kopplade av med teckning eller broderi vid småbord, medan en lektor underhöll med högläsning ur någon roman, eller med "det senaste" från Paris.

Under sin franska vistelse stiftar Gustav III emellertid bekantskap med begreppet "litterär salong" och utvidgar därefter verksamheten till att också vara en aftonsysselsättning. I hans litterära assembléer, som kallades "les savants" eller "lilla akademien", koncentrerade man sig företrädesvis på historia, skönlitteratur och memoarer.⁵⁴

Ute på Haga intensifierades och förfinades företeelsen till att bli exklusiva slutna cirklar, så kallade "souper littéraires", varvid endast en omsorgsfullt utvald, kungatrogen, intellektuell elit deltog.⁵⁵ De ägde rum efter kvällens teaterföreställningar och avslöpte enligt en fastställd ritual. Någon läste ett stycke, varvid stor vikt lades vid det retoriska framförandet och därefter diskuterades partiet.

Litteraturen bestod av de franska upplysningsfilosofernas moralläror, som skulle mana till uppbygglighet. Men framför allt ägnades tiden åt de antika författarna, som kom att stå som dygdemönster. "Att läsa de gamle för att tillskriva sig ett gott eftermäle", var ett råd som Gustav III själv erhållit från grevinnan de Boufflers, i vars salong i Palais Royal han mottagits och med vilken han sedan brevlades dryftade "upphöjda spörsmål".⁵⁶

De grekiska och romerska historieskrivarna och diktarna, vilkas persongalleri utgjordes av kungar, hjältar och gudar och vilkas stoff behandlade enkla rättsbegrepp, kunde, menade man, förmedla samma upphöjda tänkesätt till åhöraren. Så kännetecknas Sofokles för sin kärlek till den mänskliga idealgestalten, medan hans motpart Euripides betraktades som nyskaparen av den grekiska teatern. Genom att föra in politiska anspelningar i ett borgerligt drama, flyttades man närmare det verkliga livet, en tendens som även gjorde sig märkbar inom 1700-talets repertoar.

Den vurm för antiken, som det gavs uttryck för, uppväckte inte bara ett historieintresse för just denna period. Man kom också att känna samhörighet med det nyligen förflutna, vilket resulterade i att de franska 1600-talsklassikerna Corneilles och Racines heroer väckte samma beundran och blev till förebilder.

Vid dessa sammankomster fick Lecturerummet karaktär av "föreläsningssal", och utsmyckningen kom att fylla en didaktisk funktion, som en hjälp åt de närvarande att komma i stämning.⁵⁷

"Sig molnena nu sammandraga
tungt, tungt, tungt bortskymma Haga.
Ren stjärnorna glimma så svaga
och skogen mörknar och flyr;
I luften stormar och yr.
O kung! Din vila så dyr
gack, glad din vila att taga.
Lugnt, lugnt, lugnt vila på Haga.
Se'n när sig skyarne daga
ditt folk med mildhet du styr!"

Ovanstående rader är hämtade från divertissementet "Dramatiska Sammankomsten", skrivet av Carl Michael Bellman och uppfört på Haga nyårsnatten till 1790.⁵⁸ De ska associera till övrig verksamhet, som var tänkt att bedrivas i Lecturerummet.

Idén om ett utrymme som på kort tid kunde ändras för olika aktiviteter fanns med i tidigare slottsförslag.⁵⁹

Mot bakgrund av detta, kan förkärleken till den rektangulära salen med platt tak inte enbart ses som ett allmänt stildrag, utan som en strävan mot ett scenrum av intimare format. Under kvällens lopp mörknade den glasade kolonnaden till en svart fond, vilket kom att innebära, att kulissen samtidigt blir en illusion och en plastisk realitet, och kontakten mellan medverkanden och publik mer otvungen.

Det är troligt att man ämnade uppföra både egenhändigt komponerade salongslustspel och dramer med något vidare renommée. Man ägnade sig, dessutom, åt förströelser av mer ögonblicklig art, såsom charader och attityder – evenemang, i vilka Gustav III engagerade sig. Att värna om de sköna konsterna uteslöt ingalunda för honom att själv gå i bräschen, och han tog följaktligen också aktiv del i stort sett samtliga genrer.

De fyra stora målningarna

Den yttre kortväggens kolonner bär upp en arkitrav i oljemålad sandsten. Denna avslutas av en av matt och polerad äkta guld förgylld kornisch, vilken löper över de raka partierna, samt över bågen som en något avsmalnad list. Ovanför är väggen täckt med en gråvit marmorerad träpanel. Motsatta innerväggens övre del har samma utseende, men är helt uppförd i trä.¹

I friserna är infällda fyra stora målningar i form av liggande rektanglar. De är symmetriskt placerade så, att de en på var sida omger arkivolterna. Därmed har utsmyckningen i viss mån fått underordna sig arkitekturen.

Målningarna är utförda i grisaille på guldgrund, vilket innebär att man följt rummets övriga konsekventa färgsättning i vitt och guld.

På vävspända träramar har först lagts en guldgrund. Ansvarig hantverkare var Gustaf Frisk Anderson et Comp.² Därefter har figurkompositioner i grisaille målats ovanpå, med hjälp av en förlaga och ett befintligt cirka 20 cm rutnät. Detta arbete är utfört av Johan Kastberg och Carl Gustaf Eckstein under överinseende av Masreliez.³

Till utseendet ska målningarna efterlikna lågreliefen, så att den grova grängen på väven motsvarar murens skrovliga råa yta, och den smala rektangulära kanten, som ramen ligger fördjupad inom, påminner om stenplattans egentliga läge. Vidare ska skiftningarna i grisaillemåleriet

1047

För kongl. Lust Slotte Haga, Uti Lecture Rummet

Exequerat uti hvitt på Guldt Batten
 efter Herr Prof. Marcus Kitzinger
 Fyra Stora Taflor, föreställande Apollo
 och musen — Minerva och de Frias
 Konsterne — samt Homeri och Virgili
 Apotbeosjer ~ 30 Rd Stycket . . . . . 120. Rd.

3 Styckens Stora Fylningar med flera
 Figurer, öfver Fönstren Arcaderne äfven,
 ledes målade i hvitt på guldt batten
 ~ 15 Rd Stycket . . . . . 45. Rd.

Summa Rd. 165. —

Stockholm den 13. Mars 1792. Krasberg
 Carl Gustaf C. S. Stein
 tillgifven af of. an. begärd Präst Säckheren den 14. Mars 1792 Louis Masulier

Kontrollert

Wijrbt. C.

Betalt d. 26 Junii
 1792 som yttkeras

Krasberg

ge intryck av reliefens plasticitet, men på samma gång bibehålla en ytmässig dekorativ karaktär.

För att uppnå denna effekt, har Masreliez byggt upp alla fyra målningarna likartat. I kompositionerna är figurerna placerade i ett plan, så att de bildar en siluett mot den mörkare fonden. Varje enskild målning domineras av en centralgestalt, som framhäver det väsentliga, samtidigt som den binder samman de enskilda figurerna till slutna grupper, som balanserar varandra. Scenerna är närmast att betrakta som tablåer, där figurerna intagit statiska positioner, frontalt uppställda mot åskådaren. En tendens, som Masreliez har sin egen förklaring till:

”Uti Composition synas de Gamle hafva ägt tvänne hufvudregler, ifrån hvilka de sällan afveko: sparsamhet i figurernas antal, och återhållsamhet i tecknandet af deras åtbörder.”⁴ Därför att, ”den verkliga storheten har en viss höjd af styrka och oföränderlighet.”⁵

Gemensamt för samtliga målningar är också, att innehållsmässigt kombineras mytologiska gestalter från den antika litteraturen med allegoriska figurer, som personifierar skilda karaktärsegenskaper eller företeelser.

Yttre väggens vänstra målning

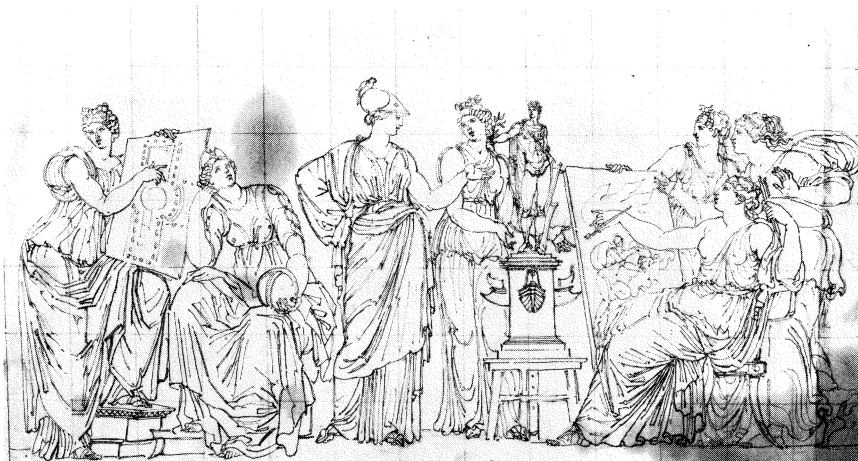
Bildens centrala gestalt är en kvinna, frontalt ställd i en mjuk kontrast med huvudet i profil. Den ena handen stöds mot höften, med den andra visar hon på en skulptur. Hon bär en draperad klädnad och på huvudet en hjälm med en uggla.

Vid hennes sida står en annan kvinna, även hon med kroppen vänd mot betraktaren, förevisande en manlig bildstod uppställd på en pall.

Längst till höger har tre kvinnor samlats kring ett staffli. En sitter på en stol med pensel och palett i händerna. De övriga två står lutade bakom och följer arbetet. Till vänster om centralfiguren sitter en kvinna med foten på en taburet. Armbågen vilar mot knäet, medan det tankfullt uppåtvända ansiktet lutar mot handen. I den handen håller hon en passare. Den andra är fattad kring en glob. I håret bär hon ett diadem med en stjärna.

Kvinnan ytterst i bild är, liksom den föregående, avbildad framifrån. Hon står med ett ben upplyft och stödjande med foten mot ett postament. På knäet håller hon ett staffli, på vilket hon pekar med fingret.

Kvinnan i mitten är Minerva. Avbildad, som brukligt inom konsten, iförd en enkel tunika utan ärmar och med en slags mantel över sig. På

13. Louis Masreliez, "Minerva och de Fria Konsterne". NMH 40/1874:9.

huvudet bär hon den korintiska hjälmen krönt av vishetens uggla.⁶ Klokhets och förstånd är hennes främsta egenskaper och hon kommer därigenom att främja de andliga krafterna hos människan, som beskyddarinna av vetenskap, konst och bildning. Som förebild har Masreliez valt en antik staty.⁷

Det är också mot en antik förebild Minerva gör en gest, nämligen åt "Apollo di Belvedere". Ett av Winckelmanns kanoniserade ideal, därför att "Apollo" är en av de bästa imitationerna av naturen.⁸ Skulpturen är klädd i romersk dräkt med lagerkrans om håret. Den ena handen vilar på ett roder, medan han med den andra sträcker fram en olivkvist. Postamentet är prytt med skeppssnablar.⁹

Kvinnan, som presenterar statyn, ska uppfattas som en personifikation av "Skulpturen", och själva stoden tjänstgör i detta fall som hennes attribut.

De tre kvinnorna till höger representerar "Måleriet". Den sittande kvinnans funktion åskådliggörs genom hennes position framför ett staffli med en uppskissad bild. Som attribut medför hon pensel och palett. Omkring henne bör finnas antika statyer, för att man ska förstå att det är genom studiet av antiken, som konstnären vinner korrektion och uttrycksfullhet.¹⁰ Hennes beledsagarinnor kan, möjligtvis, beteckna teckningen och gravyren, och därmed spegla mångfalden inom konstformen.¹¹

Den sittande kvinnan till vänster om Minerva, utrustad med stjärn-

krona, astronomiskt instrument och bygelförsedd himmelsglob, är Urania, astronomins musa. Hennes närvaro i motivet bör ändå uppfattas som den nytta man hade av ett vidgat vetande och av kunskapen som en källa att nå fram till sanningen.¹²

Vid hennes sida står ytterligare en allegorisk gestalt, "Arkitekturen", här kännetecknad genom en planritning.¹³

Figurerna bär vad som närmast är att betrakta som antikinspirerade chitoner, om vilka Masreliez ger följande kommentar:

"Grekerna klädde deras figurer efter stadgade grundregler; Costumerne förändrades väl, allt som yppigheten tilltog; men kläderne hafva dock alltid blifvit förstållte såsom af lätt väfvnad".¹⁴

Målningen benämns "Minerva och de Fria Konsterne" och är också att betrakta som en hyllning åt dessa, eller snarast åt den institution, som verkade för deras utveckling och framåtskridande. Gustav III hade den 5 januari 1773 gett stadfästelse åt Kongliga Målare och Bildhuggare Akademiens förnyade stadgar.¹⁵ Således kort efter sitt maktövertagande. Den 20 maj 1777 lämnades ökade statsanslag, och den 20 november samma år beviljades löner åt lärare och personal vid akademien, bland annat utökades lärarkåren med en professur i civilarkitektur.¹⁶ Genom sin insats som välgörare kom kungen i praktiken att kontrollera verksamheten, och styra in den mot för honom lämpliga mål som ett led i den egna propagandan.

Föreställningen, att det finns ett samband mellan mecenatskap och kulturell blomstring, vinner under upplysningen allt större spridning, inte minst genom Voltaires historieuppfattning, vilken innebär en indelning av tidevarven i kulturella epoker. Efter fyra lyckliga åldrar, med början under antiken och över renässansen fram till Ludvig XIV, skulle komma ett "femte vittert sekel". Det var givetvis Gustav III:s målsättning, att detta skulle bära hans namn.¹⁷

För att uppnå sådan glans och ryktbarhet fordrades att konsten utnyttjades i offentliga sammanhang, exempelvis inom stadsplanering, arkitektur och bildkonst. Främst kom dessa manifestationer dock till uttryck i skulpturer, "då skulpturen endast frodas i ett rikt kungadöme".¹⁸

I målningen belyses denna avsikt, och dessutom med en direkt anknytning till Haga, genom den avbildade arkitekturritningen, som motsvarar Desprez' förslag till stora slottet, vilket till hälften skulle

inrymma den antika skulptursamlingen, medan den andra delen skulle ge plats åt en tavelkollektion.¹⁹

Den uppställda skulpturen, i sin tur, är Masreliez' föreställning om hur den av Gustav III anmodade, och av Sergel vid samma tidpunkt, 1790–1791, projekterade, Gustav III-stoden skulle komma att se ut.

Under nyklassicismen kom Minereva att stå som företrädare för rätt, saklighet och sanning, och blir därmed en av symbolerna för själva upplysningsrörelsen. Hon visar också här sitt goda omdöme, genom att vända sig i första hand mot Apollo-Gustav III. För att understryka förbindelsen och som ytterligare en hedersbevisning, avbildas han av "Måleriet" på ryggen till en sporrad Pegasus, som med höjt huvud, manen upprest och vingarna utspända, beger sig mot Parnassen.²⁰

Yttre väggens högra målning

I mitten står en naken mansfigur. Iförd endast en över axlarna svept, fladdrande mantel och en om håret bunden lagerkrans.

Han är framställd med ansiktet i halvprofil och med kroppen i vad som är att betrakta som kontrapost, vilande på det främre benet i ansats till gående, uppbumen av ett moln. Båda armarna är utsträckta åt sidorna och i var hand håller han en lagerkrans.

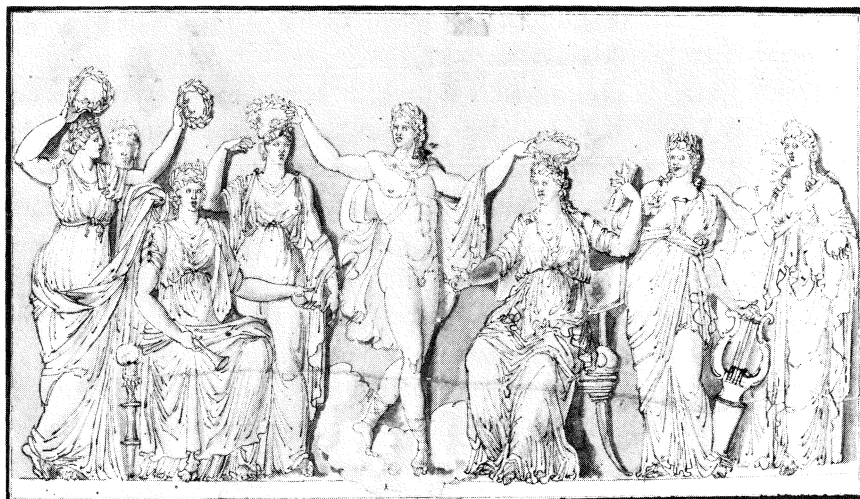
Kring honom är grupperade åtta femininer, fyra på var sida, likartat klädda i veckrika fotsida dräkter och med kransar i håret. Samtliga omgivande figurer är frontalt ställda mot betraktaren, men vänder sig samtidigt i hög grad mot mannen. De två närmast honom förefaller tilldra sig merparten av hans uppmärksamhet, eftersom han över deras huvuden höjt kransarna.

Till höger om honom sitter en kvinna på en stol. Med den ena handen visar hon på mannen, i den andra håller hon upp en skrivrulle.

Något bakom henne står en annan kvinna, som med handen gör en liknande gest. Med den andra armen tar hon stöd mot ett musikinstrument.

Ytterst i bild befinner sig ytterligare två kvinnor. Den främre har låtit handen vila på kamratens axel. I den andra bär hon en liten glob. Mot hennes egen skuldra lutar sig en till hälften dold kvinna.

Närmast till vänster om mannen står en kvinna med upplyft arm och handen riktad mot huvudet. Hon är den enda iförd hårband, men synes nu begåvas även hon med en krans. Den på en tronliknande stol

14. Louis Masreliez, "Apollo och muserne". NMH-A 144/1970.

sittande kvinnan visar på mannen med ena handen, medan hon med den andra greppar om ett litet instrument i knät.

Kvinnan längst till vänster, vars dräktsläp är svept över stolens rygg, vänder sig direkt mot mannen, med i händerna två lagerkransar, höjda över huvudet.

Av figuren bakom henne, som tycks vara en kvinna även hon, syns endast ett bekransat huvud.

Målningen har fått namnet "Apollo och muserne". Apollo återgiven i kretsen av muserna, för vilka han ställde sig som ledare, när de dragit sig tillbaka till Parnassen. Han blev då ansedd som de sköna konsternas gud, med skaldekonsten som sitt speciella skötebarn. Här är han framställd som naken, viril hero med lagerkrönt hjässa och lätt draperad, endast för att ytterligare understryka behagfullheten.²¹

Kvinnan till höger om honom är Clio, "den berömmande". Demonstrativt håller hon upp sin skrivrulle, medan hon med andra handen troligtvis åskådliggör "ordets betydelse".²² Som historiens musa gavs hon av Hesiodos rang före de andra muserna och har följaktligen också avbildats sittande på en klismos.²³

Den stående kvinnan med liknande gest, men som medför en stor lyra, är Erato, körlyrikens och den poetiska kärlekssångens mö.²⁴ – Kvinnan med glob i hand vid hennes sida, som genom närkontakten uppenbarligen står i förbindelse med Erato, är astronomins musa Ura-

nia. Den innebörd hon i detta sammanhang kan tillskrivas, berör den under antiken i musernas hägn stående konstformen musiken. Den hade till uppgift att upphöja själen och hylla dygden.²⁵ Själv innehade hon högsta tonen på skalan, och står därför som representant för de högre sfärernas musik.

Figuren bakom saknar attribut men ska sannolikt genom sin meditativa attityd föreställa Polhymnia, den sublimes högtidliga hymnens musa.²⁶

Om muserna berättas det vidare, att man ska

”måla dem unga, vackra och modesta, fantastiskt klädda, men enkelt, ty de hålles icke för att vara rika”.²⁷

Den på en ornerad stol sittande kvinnan igenkännes som Kalliope genom sitt attribut, den lilla trumpeteten. Hennes position förklaras av att hon stod högt bland muserna, som företrädare för den profetiska inspirationen, vältaligheten och epiken, men framför allt för att hon värnade om den heroiska poesin och elegen.²⁸ Den uttryckligen öppna gesten mot Apollo är att uppfatta som riktad direkt till huvudpersonen.

Längst ut i bild befinner sig ”Odödligheten”. En allegorisk figur med två lagerkransar, ty ”lagern bevarar sin grönska trots den stränga vintern”.²⁹

Kvinnan närmast Apollo personifierar ”La Reflexion” – ”Eftertanken”, och därav gesten. Hennes närvaro ska sättas i direkt relation till Kalliope och ”Odödligheten”.³⁰

Genom att hänge sig åt ett besinningsfullt betraktelsesätt, skulle svunna tiders glorifierade storverk återspeglas i nuet, vilket därmed kunde förevigas. Gestalten bakom saknar attribut och kan således inte tillskrivas annan betydelse, än som jämviktsskapande element i motivet.³¹

Inspiration till temat ”Apollo och muserne” har Masreliez med all säkerhet hämtat från Anton Rafael Mengs plafond ”Parnassen” i Villa Albanis casino i Rom, exekverad i början av 1760-talet. Denna i sin tur bär reminiscenser från Rafaels fresk över samma ämne i Stanza della Segnatura i Vatikanen.³²

Masreliez använder motivet första gången till den av Adelcrantz beställda ridån för operabyggnaden 1782. Till skillnad från sina källor, återger emellertid konstnären Apollo stående med lagerkransar i båda händerna. Han omges vidare av såväl muser som av de tre gracerna, vilka ansågs för att vara sånggudinnornas föregångare som representan-

15. Louis Masreliez, Förslag till operaridå. NMH 28/1912.

ter för filosofin.³³ Idén tar han på nytt upp i ett tidigt förslag till utsmyckningen av paviljongens stora salong, vilket dock inte realiseras.

I samband med ridåskissen uppmanas Masreliez av gode vännen Ehrensvärd att hålla denna à l'antique. Det vill säga, att han vid utförandet bör begagna sig av ett fåtal figurer i en färg, och i en ytbunden reliefstil.³⁴ Råd Masreliez uppenbarligen tagit ad notam, eftersom just dessa stildrag är ytterst framträdande i Lectorerummet. För Kalliope, Erato och Urania har han dessutom låtit antika statyer stå modell.

Försedd med musikinstrument förknippas Apollo vanligen med skaldekonsten, men det faktum att guden släppt taget om sin lyra föranleder att söka ursprunget till såväl gestaltning som innebörd annorstädes.

I Apolloidealet låg förborgat, inte bara en tro på guden, som den som befriar solen från mörkrets makter och frigör själen i inspiration genom kunskapens ljus, utan även en, för i synnerhet upplysningsskedet, symptomatisk föreställning, nämligen Apollo som bärare av förnuft och ett sinnets jämvikt. Symbolvärdet kommer till följd därav att i stor utsträckning knyta an till den i Versaillesparken uppställda skulpturgruppen "Bains d'Apollo" av Francois Girardon. Den framställer "Le lever", solens uppgång, och är att förbinda med den av Gustav III beundrande "Le Roi soleil", Ludvig XIV.³⁵

16. "Amor di Virtù". Ripa 1645.

Det är också inom 1600-talets ikonologiska register som det idémäsiga innehållet, såväl som den direkta förebilden, står att finna.

I Cesare Ripas *Iconologia* återges en naken, stående yngling med vingar på ryggen, lagerkrans om håret och tre andra i händerna. Kran-sarna symboliserar dygderna som de ädlaste av egenskaper, eftersom de inte förtvinar och liknas därmed vid den ständigt grönskande lagern, och vars sfäriska form varken har någon början eller något slut. Den på huvudet betecknar klokheten, och de återstående representerar rättvisa, tapperhet och måttlighet.³⁶

Begrepp baserade på de av Platon definierade fyra kardinalsdygderna: vishet, rättvisa, tapperhet och självbehärskning, och som i första hand var anlagurna av individen, men som samtidigt kom att spegla samhället i stort.³⁷

De båda musernas, Clio och Kalliope, framskjutna placering i motivet är en synnerligen medveten intention. Att genom litteraturen upprätthålla stora mäns minne åt eftervärlden, fann förankring redan under antiken. Hos Plutarchos och vidare under Rousseau anvisas studiet av historiska hjältedåd som efterföljansvärda exempel, passande att fostra medborgare till dygd.³⁸

Elogen, det akademiska äreminnet, hade samma uppgift att lända till eftertanke och stimulera till storsinnade idéer och känslor, som i sin tur kunde skänka oförgänglig ära.³⁹

Dessa båda uttrycksformer var omhuldade av den av Gustav III efter franskt mönster den 5 april 1786 instiftade Svenska Akademien, vars devis blev "Snille och smak". Förutom det litterära syftet, avsågs också att rensa det svenska språket och göra det brukbart till fosterlandets ära inom lyrik och dramatik.⁴⁰

För denna uppodling krävdes av poeten, att han ställde sig i nationens och Gustav III:s tjänst, varvid förnuft och fullkomlig behärskning av värtaligheten blev hans största tillgångar.⁴¹

"Att skriva Historien med sanning, dertill fordras lärdom och frimodighet, att skriva den med behaglighet och nytta, dertill fordras förstånd, filosofi och vitterhet."⁴²

Genom sin protektion kom Gustav III att forma Akademiens arbete och dirigera in detta mot för honom ofarliga områden, därhän att likheter framhövdes och skillnader tonades ned.⁴³ Därmed kom den egna äregirigheten att legaliseras, så att kungen inte vid sammankomsterna i första hand såg sig själv som gynnare, utan som det "nidertonde snillet" på den svenska parnassen.⁴⁴

Utmärkande för snillet är den moraliska förträfflighet som höjer honom över genomsnittet.

"I återkallen, Gode Herrar, minnet af det gamla Rom, då man såg de förnämste medborgare förena bokliga konsternas skötsel med rikets yppersta värf, och med samma röst de styrkte rådslagen, med samma hand de tecknade besluten, upplysa medborgare med sina skrifter och pryda språket med sin vitterhet, och kanske ännu mera gagna sitt fädernesland, då de stadgade dess språk på fasta grunder."⁴⁵

Tack vare en förening av alla de utmärkta dygderna, framstår snillet som en idealgestalt, vilken såsom förebild också måste framställas i idealiserad dager.⁴⁶ Främst grundar sig hans storhet på ett besinningsfullt förnuftigt tänkande, vilket leder till de rätta handlingarna, och som gör honom nyttig för samhället, vilket i gengäld belönar honom med odödlig ära.⁴⁷

Detta vetande, som ställer honom i särklass, är att jämföra med den högre princip, vilken Platon kallar "det godas idé" och som motsvaras av solen i den synliga världen. Genom solen såsom betingelse för allt liv uppfattar ögat de synbara föremålen och dess beskaffenhet. Genom "det godas idé" kan förnuftet få insikt i de eviga värdena.⁴⁸ Tankegångarna är hämtade från Platons dualistiska idélära, där människan med

sin kropp är ett led i sinnevärlden, men genom sin kunskap kan själen bli delaktig i den oföränderliga idévärlden.⁴⁹

Det var Gustav III:s övertygelse, att han som upplyst despot förenade dessa företräden och därigenom inte bara höjde sig över mängden, utan att han dessutom stod som frälsare av fosterlandet.

Med dylika föresatser, är det också helt följdriktigt att Gustav III associerar sig med Apollo och att han ikläder sig gudens skepnad som dygdemönster, och i målningen presenterar sig som "Det vittra snillet".⁵⁰

Detta förhållande medför i sin tur, att det råder samhörighet mellan de båda tablåerna "Minerva och de Fria Konsterne" och "Apollo och muserne", så att den sistnämnda verkar som en pendang till den föregående. De egenskaper som Minerva andligen företräder, förkroppsligar Gustav III i Apollos gestalt.

Inre väggens vänstra målning "Virgili Apotheos"

Målningen domineras av en manlig figur i fotsid klädnad och med lagerkrans om håret, sittande på en stol. I den utsträckta handen håller han en griffel, med den andra håller han tag om ett musikinstrument.

Tätt bakom honom står en lätt klädd, bevingad kvinna, med bortvänt huvud och med två lagerkransar i händerna, vilka hon höjt över mannens huvud.

På den motsatta sidan om honom, befinner sig en något mer påklädd, men tillika bevingad kvinna, försedd med ett palmlblad i ena handen och med den andra fattad om en av kransarna.

Till vänster om mannen på en stol, vars armstöd är utformat som en bevingad orm, sitter en kvinna. Hon är återgiven i halvprofil med ena handen vilande på stödet. I den andra visar hon upp några sädesax. Vid sidan om finns en rågad fruktkorg.

Lutat mot stolryggen står en naken yngling, framställd i profil, spelande flöjt.

Den högra bildhalvan innefattar två kvinnofigurer, varav den ena, sedd i halvprofil, för ett vapen mot sitt bröst, medan hon med den andra handen samtidigt rör vid en piedestal. På denna ligger en hjälm, och vid sidan av en ornerad sköld omlindad av ett hänge med ett värjfäste. Framför henne knäböjer ännu en kvinna med en bönfallande gest, återgiven nästan bakifrån.

Centralfiguren är avsedd att avbilda skalden Maro Vergililus, sit-

tande på en klismos. För att betona hans litterära begåvning som epiker och poet, framställs han både med stilus och lyra.

Vergilius var verksam under den kulturellt högstående epok, vilken betraktas som romersk guldålder, och som efter sin markanta politiska prägel betecknas som augusteisk klassicism. Hans alster, vars innehåll primärt kretsar kring känslan för naturen, eller berör freds- och frihetslängtan medförde ett budskap, som villigt adapterades av 1700-talsmänniskan, som i honom såg ett poetiskt föredöme och en andlig vägledare.

Som ett arv från antiken återuppväcker man under upplysningen tanken att kulten av stora män även ska omfatta diktare, filosofer och för samhället nyttiga medborgare, vilka belönas med till synes värdelösa förtjänststecken för sina meriter.⁵¹

Därför hyllas Vergilius här av kvinnan till vänster, som med sina båda lagerkransar representerar "Odödligheten".

"On a aussi donné de ces couronnes aux Poètes et aux Orateurs célèbres, pour faire connoître que les ouvrages de ces grandes génies sont consacrés à l'Immortalité."⁵²

Kvinnan till höger personifierar "Äran". Således företräder hon en liknande funktion. "La Gloire" i sin franska version kom att beteckna ett högre begrepp. En ära, som måste förvärvas, och som i första hand kom att förknippas med postum ära.⁵³ Hon är återgiven som en ung, vackert klädd kvinna försedd med ett palmblad, vilket i heroisk mening kom att symbolisera triumf och odödlighet. Som en ytterligare åtbörd, har även hon fattat om lagern.⁵⁴

Den sittande kvinnan till vänster om Vergilius är Ceres, igenkänd genom den bevingade ormen, fruktkorgen och sädesaxet. Hon skapade rättsreglerna för agrarsamhället och kommer på så sätt att upprätthålla sed, kultur och ett gott samhällsskick genom en tillbakagång till romerska ideal.⁵⁵

Den unge nakne mannen vid hennes sida är herden Daphnis, som spelar på sin flöjt. Masreliez har sannolikt som förebild använt sig av en antik staty, föreställande just en faun.

Scenen är hämtad ur Vergilius *Bucolica*, femte sången.⁵⁶ Här framställd som en karakteristisk del av det hela, med en fokusering på ett fåtal deltagare i en typisk situation. Dikten, som visar på inflytande från Theokritos' herdeidyller, är ett uttryck för drömmen om en fullkomlig livsharmoni och handlar om två herdar som spelar och lov-

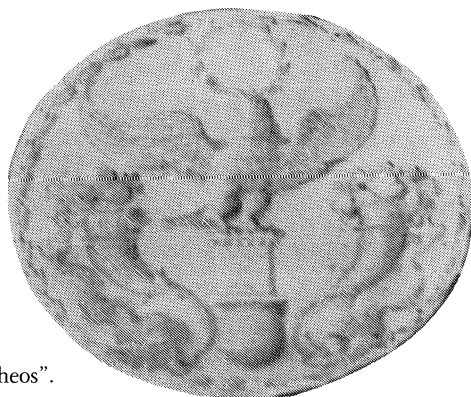
sjunger den unge Daphnis, vars tidiga död idealiserat honom och gjort honom till föremål för tillbedjan.⁵⁷

Den femte sången är tolkad som en hyllning till Gajus Julius Caesar för hans statsmänngärning. Han främjade provinsernas romanisering och rikets sammanhållning med en framsynt bedriven social, ekonomisk och administrativ politik, bland annat genom sitt ställningstagande mot nobilitetsväldet och genomförandet av jordfördelning. Dessutom kom Caesar att framstå som en av sin tids största kulturpersonligheter, inte endast som demagog och som det latinska språkets mästare, utan även mer konkret då han påbörjade en febril verksamhet inom byggnadskonsten. För dessa insatser blev han så småningom upphöjd till Gud!⁵⁸

”Strålände skön på Olympen står Daphnis och ser sig förundrad kring. Djupt ned under sig har han molnen och himmelens stjärnor. Vida sprider sig glädje och lust i ängar och skogar, når till Pan, till herdarna och till unga dryader. Vargen lurar inte på boskapen. Jägaren sätter inte upp nät för hjortar. Fred önskade Daphnis i skogen. Jubelrop höjas mot skyn av själva de skogiga bergen, klipporna själva brister i sång, och lundarna tonar: ”Nu är Daphnis en gud; en gud är han, käre Menalcas.”

Daphnis är god mot de dina, och bringa oss lycka! Här har vi fyra altaren nu, två åt dig och två åt Apollo. Årligen ska jag offra två skålar med skummande grädde, nyskummad, söt och frisk, och två skålar fyllda med olja. Bästa av allt: Jag ska hålla en fest, där vinet skall flöda, inne vid härden om vintern, vid skördetiden i skuggan; vinet skall vara från Chios, en nektar i fulla krukor. Där skall Damoetas sjunga för mig och Aegon från Kreta; där skall Alpheisiboeus dansa satyrdansen för mig.

Så skall du alltid firas, först när vi högtidligen bringar offer åt nymferna, sedan vid reningsoffret för fälten. Så länge vildsvinet älskar sin ås och fisken sitt strömdrag, bina sin blommande timjan, cicadorna daggen i löven, alltid skall offren till dig, ditt namn och din gärning förbliva. Ja, när lantmännen årligen offrar åt Bacchus och Ceres, offra de också åt dig. Och du ser till, att de gör det.”

17. "Virgili Apotheos".

Det högra bildfältets motiv kan härledas till Vergilius nationalepos *Aeneiden*. Eposet behandlar Roms förhistoria, där hjälten Aeneas får personifiera de gammalromerska dygderna, och mynnar slutligen ut i en profetia om Augustus som det fredshopp, som kan skänka Rom framtida makt och ära.⁵⁹

Handlingen har i målningen koncentrerats till en dramatisk scen, vilken är hämtad ur fjärde sången.⁶⁰ Den framställer drottning Dido, i färd med att taga sig av daga, samt hennes syster Anna återgiven halvliggande i en skräckfylld pose med händerna framsträckta och fingrarna utspärrade. Sången inleds med att Dido, Kartagos grundare, upptäcker sin förälskelse i trojanen Aeneas. Hon beskrivs som strålande vacker.

"Manteln från Sidon hon bär har rikt broderade bårder,
guldsnitt är kogret, med gyllne band är hårknuten flätad
och av ett spänne i guld hålls purpurklänningen samman".

Efter samråd med systemen ger hon efter för sitt hjärta, då hon i deras förening och lycka samtidigt ser en ära för respektives rikens.

Aeneas, som styrs av plikten och sitt förutbestämda öde, lämnar henne emellertid på gudarnas ingivelse för att dra ut i krig. Dido grips av vansinne och bryts ned av sorg. Hon samlar ihop minnen efter honom och förbereder sig för döden.

"Sedan en väldig staplad hög byggts upp under himlen
mitt i palatset med kådig fur och stockar av järnek.
Hänger Dido däröver girlander, och kröner med sorgens
mörkgröna löv dess topp. Där lägger hon brudsängen, svärdet,
kläderna hjälten lämnat, hans bild; hon vet vad som väntar."

När hon slutligen förstår att hon är ensam,

”rusar Dido ned på palatsets gård och bestiger
otålig, rasande bålets topp, och drar sitt trojanska
svärd- en gåva hon aldrig bad att få för det syftet.”

Anna hinner fram innan Dido avlider och beklagar att de inte fick dö tillsammans, eftersom hon befarar att Kartago kommer att dö med sin drottning.

Inre väggens höggra målning "Homeri Apotheos"

På ett podium sitter en skäggprydd man med lager om håret i en skulpterad stol. I den ena handen håller han en skrivrulle och med den andra en stav.

Bakom honom står en kvinna med krona på huvudet. Hon håller en ring över mannens huvud.

Kvinnan ackompanjeras av ytterligare en, bekransad, bevingad och med en lång lur vilande mot axeln.

Figuren till höger om den sittande mannen medför inget attribut. Vid hennes sida står icke desto mindre en kvinna med krans om håret och en mask i händerna.

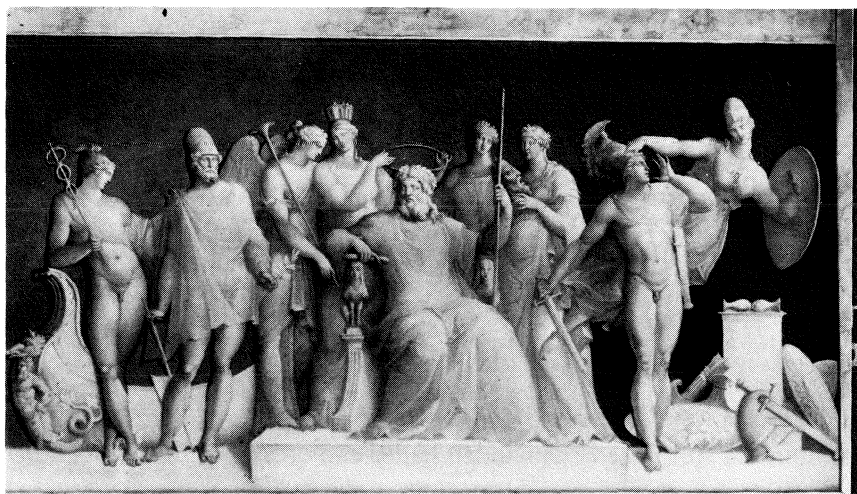
Till vänster om podiet befinner sig en man med välansat skägg, iförd en kort tunika och en korintisk hjälm. Han är frontalt ställd mot betraktaren och räcker med ena handen fram en olivkvist, i den andra håller han en styråra.

Ytterst i bild lutar sig en naken man mot en båtstäv. Han bär vingar på fötterna, en bevingad hatt och en häroldstav i handen. Med den andra handen greppar han om den bredvidstående mannens skuldra. Båtens för är prydd med en figur, till hälften fisk, till hälften människa, och ovanför denna ett djurhuvud.

Den högra bildhalvan upptages av två figurer och en samling vapen. På ett postament ligger två vaser.

Den frontale mannen, som med handen uttrycker en gest av häpnad, är endast iförd en mantel och en rikt utstyrd hjälm. I den utsträckta handen håller han ett svärd, vars skida han bär i ett gehäng kring bringan. Bakom honom svävar en kvinna i fotsid klädnad med en prydnad på bröstet och en hjälm på hjässan. På armen bär hon en sköld och med den andra handen snuddar hon vid mannen.

Det är den grekiske skalden Homeros som avbildas, likt en gud

18. "Homeri Apotheos". Foto: Ragnar Hjorths Hagasamling. Slottsarkitektkontoret.

sittande på en sfinxprydd tron. Masreliez har troligtvis inspirerats av den föreställning man hade om Zeustronen och hämtat förebilden från någon antik relief. Homeros hade, enligt Comte de Caylus, till och med påverkat Fidias för detta ändamål.⁶¹

Skalden är framställd lagerkransad med simmig blick, vilket härrör från uppfattningen att han var blind. I handen har han en skrivrulle, medan han med den andra handen håller om en stav. Den skulle kunna uppfattas som en måttstock för tiden och därigenom för historien, men Comte de Caylus anger att författaren själv gärna försåg män av betydelse med scepter.⁶² Att han sålunda återges på detta sätt, är karaktéristiskt mot bakgrund av den övergång från romerska till grekiska ideal, som sker under seklets senare decennier, då Homeros inte endast står som norm för grekisk konst och litteratur, utan blir garant för all god bildning och kultur.⁶³

Kvinnan iförd krenelerad murkrona är Tyche.⁶⁴ Som en belöning för det tursamma ödet och historiens lyckligare skeden, hyllas Homeros med en ring, vilken såsom av guld är evig och inte fräts upp av tidens tand.⁶⁵

Tyche eskorteras av Ossa med ryktets trumpet.⁶⁶ Ryktet tillskrevs en stor roll inom poesin, eftersom det var hon som meddelade de goda och dåliga nyheterna. Så återges hon också bevingad, som ett uttryck för den snabbhet varmed hon förflyttade sig.⁶⁷

Figuren till höger om Homeros är till synes oidentifierbar. Men på förlagan återges hon mångbröstad och med modius, och står därmed som en fertilitetssymbol, möjligen en Isis-Efesos. På målningen har hon av någon anledning fråntagits dessa kännetecken och därmed neutraliserats.

Kvinnan bredvid är Melpomene, medförande en tragisk mask.⁶⁸ Hennes närvaro bör förklaras av att *Odysseen* upplevdes som en komedi och *Iliaden* som en tragedi.

Den skäggprydda mannen nedanför podiet ska framställa Odyssevs, kung av Ithaka och den klokaste, tappraste och mest värtalige bland greker. Dessa egenskaper har också åskådliggjorts i gestaltningen, såsom man önskade att stora mäns status skulle synas.⁶⁹ Olivkvisten och det fasta greppet kring åran ska framhäva hans fridsamma läggning och goda omdöme. Masreliez har för detta syfte valt en lämplig förlaga, nämligen en antik staty föreställande Fokion, kallad den siste hedersmannen i Aten.

Den återgivna situationen ska beteckna händelseförloppet i *Odysseéns* femte sång, där gudarna hållit rådslag om Odyssevs återkomst.⁷⁰

”Ingen minnes ju mer bland männen den ädla Odyssevs, som deras härskare var och mild mot dem som en fader.”
Som budbärare skickar Zevs Hermes.

”Hermes, du som alltid åt mig budbringare varit,
säg åt den fagerflätade nymf vårt stadgade rådslut
att till hemmet skall vända igen tålmodige hjälten,
icke av gudar hjälpt på sin färd och icke av människor.
Men på en båt, väl snickrad ihop, på den tjugonde dagen
månade med nöd och besvär han fram till Skiera hinna,
åkrarnas land, där fajakerna bo, de gudarnas fränder.
Hjärtligen där, som han vore en gud, av dem skall han hedras
och på ett skepp han skall föras av dem till fädernejorden,
rikligt med skänker av koppar och guld och med kläder begåvad”.

”Utan att dröja han band på fötterna vackra sandaler
gyllne för gudar gjorda, på vilka han ilade vindsnabb
över det fuktiga hav och över den ändlösa jorden.”

Återgivningen av Hermes är inte bara kännetecknande för honom, den följer dessutom noga Comte de Caylus’ anvisning, att gudarnas budbärare såsom hjälte själv skulle ha vingar på hatten, sporrar på fötterna och ormar på den korta kaducéen.⁷¹ Hans funktion i motivet kan utläsas

dels som budbäraren, men även som tolkaren av det historiska förloppet. Så beger sig Hermes till Kalypsos ö, där han finner gudinnan. Hon vill behålla Odyssevs i sitt hägn, men låter honom fara.

”Kläder jag giver dig och sänder en gynnande medvind,
att du må oskadd komma igen till fädernejorden.”

Man bygger en båt och

”Kosan styrde han som med konst och ständigt vid rodet
satt han och aldrig ögonens lock han sänkte i slummer.”

Den långa, smala, gondolliknande farkostens utseende, galjonerad med en triton som skydd mot de onda upprörda haven, och ett vildsvin som förstärker modet och viljan, tilldrar sig speciellt intresse.⁷² Typen benämnd ”Kaikes”, var Gustav III:s föreställning om de båtar man använde i Grekland under antiken.⁷³

Efter mödor och besvär når så småningom Odyssevs fajakernas ö på väg hem mot fosterjorden, förutspådd en lyckligare framtid. Tyche kommer därigenom även att spela en roll i scenen hämtad ur *Odysseen*, där hon representerar ödet, men också står som skyddsgudinna för samhället Ithaka.⁷⁴

Den manlige figuren till höger är hjälten Akillevs. Framställd i heroisk nakenhet, sånär som på en svepande mantel och den med buske och kam prydda hjälmen.⁷⁵ ”Det silvernaglade svärdet, smitt utav brons, är till hälften draget.” Hans attityd uttrycker ett tillstånd av behärskad ilska och förvåning.

Bakom honom svävar Pallas Atena, bärande skölden, iförd en korintisk hjälm och med medusahuvudet på bröstet. Hon behöver inte fullt röra Akillevs, emedan han vet att hon redan är där. Hennes röst uppväcker honom, han ser henne och avbryter sin rörelse.⁷⁶ Den skildrade scenen, vilken betecknas som hela berättelsens centrala motiv, återfinns i *Iliadens* första sång.⁷⁷

Akillevs vrede, som uppkommer efter att han blivit förrättad av härföraren Agamemnon, får honom att vägra att vidare delta i krig. Men enligt ”de gamles” tro, ingripur gudarna i människors handlingar.

”Sade, men Pelevs’ son av förbittring blev gripen, och hjärtat inom hans hårbeskuggade barm tvehågset betänkte,
om han sitt slipade svärd skulle rycka från länden och driva

upp från sin plats de andra och sonen av Atreus förgöra eller han skulle betvinga sin harm och tygla sitt sinne. Medan han detta betänkte ännu i sitt sinne och ville draga ur skidan sitt väldiga svärd, då kom där Atene ned ifrån himlen, ty ut henne sänt vitarmade Hera, då hon i lika mån var dem huld och om båda bar omsorg. Trädande bakom honom hon grep i det guldgula håret Peleiden, synlig för honom blott; av de andra såg henne ingen. Häpen Akilleus vände sig om och genast han kände Pallas Atene igen – hennes ögon lågade mäktigt –, och med bevingade ord han talte till henne och sade:

”Varför är åter du här, Zevs’ aigisskakarens dotter?”

”Kommen jag är för att stävja din harm – om blott du vill lyda –

Hör då med striden nu upp och drag ej svärdet med handen.”

Akilleus får slutligen löfte om upprättelse av Zevs, men *Iliadens* i övrigt stridsmättade innehåll understryks av den rostrappsättning med segrtroféer som framställs, bestående av ett par välarbetade sköldar, svärd, hjälm, peleta och pilkoger.⁷⁸

Återgivningen ska således spegla hela handlingen, även om den här fått fragmentarisk karaktär, vilket förklaras av konstnären:

”Vi se, att Grekerna alltid eftersträfvat att föreställa mycket med få medel. Ofta uttrycktes scenen af en hel händelse medelst en enda figur; men när ämnet fordrade flere personer, såsom uti Bas-reliefer, då äro de vackraste Groupper föreställde, men alltid så, att deras figurer liknade folk av betydenhet, och som fordrade aktning.”⁷⁹

Gustav III:s regentskap bars fram av en innerlig önskan om att för framtiden göra en bestående insats, genom at verka med upplysningens mål för ögonen, mot ett demokratiskt statsskick och ett fritt näringsliv.

Den politiska situationen vid Gustav III:s trontillträde var instabil. Förutsättningarna för en statskupp var goda och den 19 augusti 1772 genomfördes en sådan, improviserad, men med för honom lycklig utgång.⁸⁰ Kungens intentioner framkommer i de ord han yttrar samma dag.

”Att mitt uppsåt är att återupprätta lugn i fäderneslandet, självvåldets förtryckande, aristokratiens makter avskaffande. Den gamla svenska frihetens upplivande. Sveriges gamla lagar återställas.”

”Avsäger mig enväldet. Min största ära, är att vara den första medborgaren bland ett rättskaffens folk, så sant mig Gud hjälper till liv och själ.”⁸¹

Stolt meddelar han några dagar senare per korrespondens:

”Jag tog statsrodret i min hand och har i två dagar varit enväldshärskare. Jag ska återlämna makten i statens händer, eller rättare sagt jag ska för egen räkning behålla makt att utföra det goda och förhindra självsvåld.”⁸²

Den nya regeringsformen 1772 gav kungen betydligt ökade maktmöjligheter än tidigare.

Den upplyste monarken kunde därmed under 1770-talet förverkliga en omfattande reformverksamhet, vilken stod helt i samklang med dylika strävanden på kontinenten. Dödsstraffet inskränktes, tortyren avskaffades, tullsatserna sänktes och närings- och religionsfrihet infördes. Penningsväsendet stabiliserades genom en myntrealisation och man städade upp inom byråkratin. Flotta och lantvärn förstärktes. Försök att förbättra jordbruket och att släppa fri spannmålshandeln överensstämde med tidstypiska nationalekonomiska idéer och avspeglade fysiokratins dogm om jordägandet som grund för representation i lagstiftande församling, så att riksdagen framför allt skulle motsvara de jordägande klasserna.⁸³ Rousseauanska tankar bidrog, troligtvis, till denna idealisering av bonden.⁸⁴

Inrättandet av Högsta Domstolen, visserligen inte förrän 1789, vars medlemmar skulle vara juridiskt förfarna, var en nydaning inom rättsväsendet.⁸⁵

Som hedersbetydelse instiftade Gustav III 1772 Vasaorden, ”för förtjänster om jordbruk, bergshantering, konst, handel och industri, för nyttiga skrifter i dessa ämnen, samt för väl förrättade allmänna värv och uppdrag.”⁸⁶

1786 års riksdag präglades av stridigheter mellan kungamakten och adeln, där oppositionen vann framsteg. Men under den nästkommande riksdagen 1789 lyckades det Gustav III att utnyttja motsättningarna mellan frälse och ofrälse, dock genom tillgripande av revolutionära

medel. Genomdrivandet av förenings- och säkerhetsakten ökade avsevärt kungens makt, men samtidigt innebar den ett betydelsefullt steg i nedbrytandet av stånds- och privilegiesamhället, eftersom alla stånd nu gavs rätt till jordegendom.⁸⁷

Vidare sökte han stöd hos ständerna, en inre sammanhållning för rikets väl, genom att äska medel till ett fortsatt krig mot Ryssland, mot vilket ett oavgjort sjöslag ägt rum vid Hogland den 17 juli.⁸⁸ Härvid knöt han an till Sveriges stolta tradition som stormakt.

”Omgiven av så många faror, syntes Rikets grundvalar skaka, men dett är under en stor vånda stora Dygder sig visa.”

— — —

”Den samma Almoge, vars förfäder följt Gustaf Eriksons fanor, voro deförste som togo til vapen, och ärans oöfvvinnerliga röst oppmuntra snart alla stånd at föllia detta efterdömmе.”⁸⁹

Efter segern vid Svensksund den 9 juli 1790, kunde Gustav III sluta en acceptabel och prestigefylld fred med Ryssland, i Värälä i augusti samma år.

Hjälterollen innefattade hos Gustav III även förmågan till diplomatiska ställningstaganden. Efter det lyckosamma neutralitetsförbundet mellan Sverige, Danmark och Ryssland 1780 följde en rad misslyckanden, trots ivriga trevanden från svensk sida. Slutligen vinner han en betydande diplomatisk seger 1788, då konflikten med Danmark löses, så att det håller sig utanför kriget.

”Jag har fört kriget med pennan och inte med värjan.”⁹⁰

Kanske uttrycker sig Gustav III i denna situation omedvetet med en politisk sinnebild,

”som bemärkte huru all ting går väl och lyckligt i et Rike, när civilståndet och krigsståndet göra et, till at befordra Inbyggarnas välfärd och bästa.”⁹¹

Det kommer sålunda att visa sig, att samma analoga förhållande råder mellan den inre väggens båda målningar, som mellan dem på motsatta väggen.

Men här med om möjligt ännu intrikatare innebörd. Därför att liksom de olika bildhalvorna i ”Homeri Apotheos” skildra två olika delar av en mans epos, speglar de samtidigt två sidor i en mans livsverk.

I *Odysseén* döljer sig Gustav III i kung Odyssevs gestalt som Regen-

ten, vilken med förnuft och en fast hand om rodret för statsskeppet i säker hamn.

I *Iliadens* heroiska Akillevsideal framstår han som Hjälten, då han både i tal och krigiska sysslor nått triumfer. Dessa båda inkarnationer är ytterst betecknande, med vetskap om Gustav III:s ambition att imitera och likställa sig med historiska förgrundsgestalter.

Så finner han också sina andliga förebilder i pendangen "Virgili Apotheos", där det första ytliga intrycket åskådliggör Ceres som uppriktad älskarinna av det goda samhället, Aeneas den ädle pliktuppfyllaren, samt Dido, uppfattad som sinnebild för Moder Svea, med ett ärofullt förflutet, sviken, men förtröstansfull gående sitt öde till mötes. Scener, vilka lätt kunde sättas i relation till den svenske monarken.

Men där Gustav III:s egentliga avsikt är att i glorifieringen av Caesar jämställa sig med denne som samhällsbyggare och i föreställningen om Augustus som fredshopp se ett samband och ett föredöme för sin egen historiska mission.

Avslutning

Målningarna, till vilkas utseende och innehåll idéer hämtats från antikens sedelära och från upplysningens moralregler, där kunskap genom enkla sinnebilder förmedlade dolda budskap på detta pedagogiska sätt, erbjuder följaktligen flera tolkningsnivåer.

Den första impulsen och primära innebörden gav intryck av att de utgjorde spirituella rebusar, vilka var synliga för en vidare krets, medan det underliggande åskådningens mönster endast erfors av ett fåtal.

Det kan förefalla märkligt att Masreliez, på höjden av sin karriär, i så stor utsträckning använt sig av förebilder. Detta måste dock betraktas som stilsträvanden. Att skildra ett stycke samtidshistoria på ett högre plan à l'antique, blev det närmaste den typ av måleri han skulle nå. Även om han varit införstådd med innebörden eller avsikten bakom målningarna, har respektive komposition sannolikt utförts under Gustav III:s överinseende, passande hans syften, vilket också den bearbetning av materialet, som sker under själva arbetsprocessen tyder på. Att dessutom oenighet rått mellan konstnär och beställare, påtalas av Masreliez i förtroende:

"Kungen känner mig som sådan och jag har därvid vunnit mycket, därför att det förhindrar mig att avkunna något mot min uppfatt-

ning, ty jag är förpliktigad att lovorda av artighet en hel del saker som jag ogillar interiörmässigt.”¹

Som konstnär var han ytterligare uppbounden till sin uppdragsgivare genom det kontrakteringssätt varunder han arbetade. Gustav III betalade honom ur egen kassa, en förmån som inte bara gav ekonomisk vinning, utan även en position i samhället, vilket var ett effektivt sätt att styra såväl form som innehåll.²

Tankegången att Masreliez skulle stått som idégivare till den med Gustav III förknippade treenigheten ter sig helt orimlig, då samma fenomen återfinns i andra sammanhang, där skilda konstnärer tjänstgjort som formgivare, men där uppdragsgivaren varit densamme.

I Sergels Gustavsstod nedanför slottsbacken avbildas Gustav III som Regenten, lagstiftaren, med ett grepp om lagern och statsrodret. Som en Hjärte bringar han seger och fredens olivkvist, och likt Det vittra snillet framställs han i Apollo di Belvederes pose.³

Samma triumviratiska framtoning åskådliggörs i den kungliga skulpturen Amphion, färdigbyggd 1778 och döpt efter den på Gustav III:s födelsedag uppförda operan med samma namn. Redan då gjordes en jämförelse mellan halvguden och monarken som samhällsbyggare.⁴

Utsmyckningen har troligtvis ritats av Fredrik Henrik af Chapman och hantverksarbetet utförts av Pehr Ljung, med möjlig biträdan av bildhuggaregesällen Johan Törnström.⁵ Galjonsbilden rymmer Regenten återgiven som Amphion, kung av Tebe. I akterspegelns strålomgivna Apollonleite uppenbaras Det vittra snillet, medan Hjärten spelad av kungen själv är ikonografiskt uttryckt i Gustav III:s namnchiffer.

Genom upplysningens humanistiska historiesyn framhövdes individen som länken i historiens gång och som bäraren av utvecklingen framåt. Endast medelst storverk av ledare med kompetens och rätt insikt skapas ett välorganiserat lyckosamhälle.⁶ Föreställningar, som sammanföll med Gustav III:s ideella syn på sig själv och sådan han önskade att omvärlden skulle se honom. Ur denna ideologi växer så bilden av Gustav III fram, som Det vittra snillet, Regenten och Hjärten, en GUSTAVIANISM som utvecklades inom litteratur, historia och politik, som modifikationer av samma företeelse, och som speciellt med assistans av skilda konstnärliga uttryckssätt fick sin verkliga slagkraft som påtryckningsmedel.

Intimt förenat med uppfattningen om den store mannen är begreppet postum ära – övertygelsen om eftervärldens rättvisa och sannfärdiga dom, som förlänar evig gloria.

”Eftervärlden kienner bedre än samtiden de stora egenskaper som eii kan då fördunklas af små skuggor.”⁷

Men även en dröm om att kunna åtnjuta äran i förtid!⁸ – Det var denna målsättning Gustav III genom Lecturerummets målningar sökte opinion för, där bilden kom att verka som en ”image reflétée” för honom själv och för dem som förstod att uppfatta den.

Noter

Gustav III:s Haga

- 1 Gustavianska samlingen F 419: ”Pour me consoler dans la tranquillité de la campagne”.
- 2 Gustavianska samlingen F 436–37, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet.
- 3 Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl Lustpark upprättadt i Maji månad 1792.
- 4 Wollin, N G, *Svenska slott och herresäten III*, Stockholm 1932, s 352.
- 5 Hallberg, P, *The feeling for Nature and the Landscape of man*, Göteborg 1980, s 28.
- 6 *Ibid*, s 37.
- 7 Hjorth, R, *Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga*, Stockholm 1956, s 12.
- 8 Palladio, A, *Fyra böcker om arkitekturen*, Stockholm 1928, s 71.
- 9 Uppsala Universitetsbibliotek, Tempelman, O, Ritning till norra fasaden till paviljongen.
- 10 Moselius, C D, *Louis Masreliez*, Stockholm 1923, s 216.

Lecturerummet

Fast och lös inredning

- 1 Hjorth R, *Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga*, Stockholm 1956, s 87.
- 2 Haga räkenskaper 1792, kassaräkning 1045, 1079.
- 3 *Ibid*.
- 4 Gustav III:s bouppteckningshandlingar s 102. Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl Lustpark upprättadt i Maji månad 1792.
- 5 Gustav III:s bouppteckningshandlingar s 102.
- 6 *Ibid*.
- 7 Haga räkenskaper 1792, kassaräkning 1039, 1051.
- 8 Cooper, J C, *Symboler*, Helsingborg 1983, s 32.
- 9 *Ibid* s 117.
- 10 *Ibid* s 63, s 227.
- 11 *Ibid* s 34, s 54.
- 12 Vahlne B, *Nyinredningen av Rosersberg slott 1797–1818*, Stockholm 1988, s 106.

- 13 Lacombe de Prezel, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 201.
- 14 Sahlstedt A, *Sinnebildskonsten, med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s 155.
- 15 Ibid s 130.
- 16 Hallberg P, *The feeling for Nature and the Landscape of man*, Göteborg 1980, s 36.
- 17 De påminner om de partier Masreliez ritat för Turkiska paviljongen, men om de i Lecturerummet också utförts av Pehr Ljung, har inte gått att fastställa.
- 18 Moselius C D, *Den sengustavianska interiörkonstens källor och förutsättningar*, Stockholm 1936, s 139. Inredningarna vid slotten Bagatellé (Belanger) och Fontainebleau (Mique) kan däremot ha inspirerat Gustav III.
- 19 Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s 102.
- 20 André E, *Möbelstilarna*, Stockholm 1981, s 169: Möblerna levererades av stolmakare Eric Öhrmarck, men ornerades troligtvis av Jean Baptiste Masreliez.
- 21 Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s 103. Moselius C D, *Restaureringen och möbleringen av Gustav III:s paviljong vid Haga*, Stockholm 1948, s 20: Stolarna är sedan 1946 klädda med ljusblårandig sidendamast från Ancienne Maison Pernon i Lyon, numera Tassinari et Châtel, som även var leverantör av stoffer till Gustav III.
- 22 Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s 102. Böttiger J, *Kort vägledning genom Gustaf III:s paviljong å Haga*, Stockholm 1925, s 6: Kronorna levererades av möbelslagare C H Grewesmühl.
- 23 Cooper, J C, *Symboler*, Helsingborg 1983, s 216.
- 24 Hjorth R, *Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga*, Stockholm 1956, s 82.
- 25 Haga räkenskaper 1791, kassaräkning 2154. Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s 102.
- 26 Hjorth R, *Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga*, Stockholm 1956, s 87. Kakelugnarna har rekonstruerats till sitt ursprungliga utseende.
- 27 Gustav III:s bouppteckningar, s 102. Haga räkenskaper 1792, kassaräkning 1049.
- 28 Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s 102.
- 29 Nilsson M P:n, *Olympen*, Stockholm 1964, s 97.
- 30 Haskell, F, Penny N, *Taste and the Antique*, London 1988, s 316.
- 31 Vergilius M, *Bucolica*, Skara 1982, s 41.
- 32 Haskell F, Penny N, *Taste and the Antiques*, London 1988. s 315.
Originalen i marmor mäter en höjd av drygt 1,70 m. De betraktas som attiska arbeten.
- 33 Stålhane H, *Gustaf III:s resa till Italien och Frankrike*, Stockholm 1952, s 177, 231.
- 34 Haskell F, Penny N, *Taste and the Antique*, London 1988, s 316.
Uppsala Universitetsbiblioteks utställningskatalog 14: *Gustaf III:s resa till Italien 1783–84*, Uppsala 1984, s 40: Gustav III gjorde stora beställningar hos bröderna de Boni i Florens, som var specialister på alabasterarbeten. (Andra möjliga leverantörer kan ha varit Cavaceppi eller Piranesi. Förf anm.)
- 35 Haskell F, Penny N, *Taste and the Antique*, London 1988, s 316.
- 36 Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s 102. Haga räkenskaper 1792, kassaräkning 389.
- 37 Ibid, kassaräkning 1079.
- 38 Gustav III:s efterträdare kallade rummet spegelsalongen.
- 39 Haga räkenskaper 1792, kassaräkning 1047, 1079.
- 40 De små avvikelser som finns, måste tillskrivas att två olika hantverkare har arbetat med målningarna.

Ingrid Söderhamn

- 41 Beträffande utseendet påminner Lecturerummet i viss mån om matsalen, vars utsmyckning också är koncentrerad till överstycken. Möjligtvis är förebilden till de halvliggande figurerna i svicklarna hämtade ur Volpatos gravyrssamling av Rafaels Loggior eller Stanzer.
- 42 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 22.
- 43 Ibid s 167.
- 44 Ibid s 239.
- 45 Sahlstedt A, *Sinnebildskonsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s 98.
- 46 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 24.
- 47 Detta påminner mycket om spisutsmyckningen i biblioteket, varför man är frestad att tro att Masreliez inspirerats av Piranesisamlingen.
- 48 Stålhane H, *Gustaf III:s resa till Italien och Frankrike*, Stockholm 1953, 147.
Adlerbeth G G, Vers diktad till Gustav III:s ära.
- 49 Näsström G, *Forna dagars Sverige III*, Stockholm 1962, s 229.
- 50 Sahlstedt A, *Sinnebildskonsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s 9.
- 51 Moselius C D, *Louis Masreliez*, Stockholm 1923, s 55.
- 52 Sahlstedt A, *Sinnebildskonsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s 9.
- 53 Gustavianska samlingen F 464, Medaljer över Gustav III.
- 54 Hennings B, *Gustav III*, Stockholm 1967, s 117.
- 55 Hennings B, *Ögonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s 350.
- 56 Gustavianska samlingen F 494, Grevinnan de Boufflers brev till Gustav III.
- 57 Anmärkningsvärt är, att möblemanget endast utgjordes av sittmöbler, och att inga andra möbler var beställda.
- 58 Byström O, *Gustaf III och Bellman på Gamla Haga*, ur Bellmans studier, Stockholm 1976, s 22: Uppfört i Turkiska paviljongen vid Gamla Haga.
- 59 Wollin N G, *Svenska slott och herresäten III*, Stockholm 1932, s 349.

De fyra stora målningarna

- 1 Hjorth R, *Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga*, Stockholm 1956, s 27.
- 2 Haga räkenskaper 1792, kassaräkning 1079.
- 3 Ramarna är insatta i väggen som kassetter, vilket kan betyda att målningarna inte blivit utförda in situ.
- 4 Masreliez L, *Inträdestal i Kongl Vitterhets- Historie- och Antiquitets Akademien*, Stockholm 1803, s 274.
- 5 Ibid s 271.
- 6 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 184.
- 7 Masreliez L, "Kvinnofigur", *Konstfack* 476.
Det har visat sig svårt att härleda förebilderna, eftersom avbildningar på samma ark hämtats från olika kollektioner.
- 8 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 253.
- 9 En prydnad Masreliez har använt sig av i andra sammanhang, bland annat i medalj-

- förslag och för ett utkast till ett monument i parken. (Wollin, Svenska slott och herresäten 1932, s 388.)
- 10 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 212.
  - 11 Figurer, som grupperar sig kring ett staffli, har Masreliez använt sig av vid förslag till medalj för Akademien för De Fria Konsterna.
  - 12 Brising H, *Antik och nyantik*, Stockholm 1921, s 202. Urania påminner om "Sanningen", gipsfigur i rikssalen.
  - 13 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 25.
  - 14 Masreliez L, *Inträdes-Tal i Kongl Vitterhets- Historie- och Antiquitets Akademien*, Stockholm 1803, s 274.
  - 15 Sjöblom A, *Nyklassicismen och dess representanter*, Stockholm 1924, s 105.
  - 16 Wollin N G, *Desprez i Sverige*, Stockholm 1936, s 62.
  - 17 Delblanc S, *Ära och minne*, Stockholm 1965, s 154.
  - 18 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 253.
  - 19 Wollin N G, *Antikerna i Drottningholms park*, Stockholm 1964, s 15.
  - 20 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 212.
  - 21 Ibid s 22.
  - 22 Säflund G, *Att tyda antika bildverk*, Göteborg 1984, s 29.
  - 23 Winckelmann J J, *Allegorie*, Dresden 1766, s 39.
  - 24 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 104.
  - 25 Delblanc S, *Ära och minne*, Stockholm 1965, s 185.
  - 26 Nationalmusei utställningskatalog Nr 470, *Myter*, Stockholm 1983, s 252.
  - 27 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 191. Winckelmann J J, *Allegorie*, Dresden 1766, s 38: "De gamle författarna klädde dessa i gult."
  - 28 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 45.
  - 29 Ibid s 167.
  - 30 Både "Odödligheten" och "Eftertanken" förekommer på en teckning av Masreliez för Vitterhetsakademien, Nr 2193:101.
  - 31 Hon är på båda förlagorna skissartat framställd.
  - 32 Bruhns L, *Die Kunst der Stadt Rom*, Wien 1952, s 613.
  - 33 Vahlne B, *Nyinredningen av Rosersberg slott 1797–1818*, Stockholm 1988, s 91.
  - 34 Moselius C D, *Masreliez' och Ebrensvärds brevväxling*, Stockholm 1934, s 108, 110.
  - 35 Lindwall B, *Barockens epok*, Stockholm 1968, s 233.
  - 36 Ripa C, *Iconologia*, Venedig 1645, s 42.
  - 37 Aspelin G, *Tankens vägar I*, Lund 1977, s 91.
  - 38 Delblanc S, *Ära och minne*, Stockholm 1965, s 88.
  - 39 Ibid s 74.
  - 40 Näsström G, *Forna dagars Sverige III*, Stockholm 1962, s 303.
  - 41 Lindroth S, *Svensk lärdomshistoria, Gustavianska tiden*, Stockholm 1975, s 174.
  - 42 Geijer E G v, *Konung Gustaf III:s efterlämnade papper*, Uppsala 1843–45, s 64.
  - 43 Delblanc S, *Ära och minne*, Stockholm 1965, s 227.
  - 44 Näsström G, *Forna dagars Sverige III*, Stockholm 1962, s 304.
  - 45 Geijer E G v, *Konung Gustaf III:s efterlämnade papper*, Uppsala 1843–45, s 62.
  - 46 Delblanc S, *Ära och minne*, Stockholm 1965, s 93.

- 47 Ibid s 29.
- 48 Aspelin G, *Tankens vägar I*, Lund 1977, s 102.
- 49 Ibid s 99.
- 50 Hildebrand 212:115. Gustav III uppträder som Apollo 1780 på en medalj för Kongl Målare och Bildhuggare Akademien. Där texten på framsidan lyder: "Villigt fördelar Apollon sina håvor", och avser Gustav III:s frikostighet mot akademien, som uppmuntran åt dess elever.
- 51 Delblanc S, *Åra och minne*, Stockholm 1965, s 156.
- 52 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 167.
- 53 Delblanc S, *Åra och minne*, Stockholm 1965, s 61, 65.
- 54 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 131, 151, 201.
"Odödligheten" och "Åran" förekommer på en teckning av Masreliez för Vitterhetsakademien, Nr 2193:101.
- 55 Bergstedt H, *Grekernas och romarnas mytologi*, Stockholm 1961, s 39.
- 56 Vergilius M, *Bucolica*: 5:e sången, Skara 1982, s 37.
- 57 "Odödligheten" kommer därmed att höra samman både med Vergilius och den återgivna scenen.
- 58 Vergilius M, *Bucolica*, Skara 1982, s 36.
- 59 "Åran" kommer därmed att höra samman både med Vergilius och den återgivna scenen.
- 60 Vergilius M, *Aeneiden*, 4:e sången, Borås 1988, s 88.
- 61 Caylus A C P de, *Tableaux tirés de l'Iliade et de l'Odysse d'Homere et de l'Eneide de Virgile; avec des observations générales sur le costume*, Paris 1757, s 19.
- 62 Ibid s 1.
- 63 Kragelund P, *Abildgaard, Homer and the Dawn of the Millenium*, Köpenhamn 1989, s 208.
- 64 Nilsson M P:n, *Olympen*, Stockholm 1964, s 66.
- 65 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 151.
- 66 Nilsson M P:n, *Olympen*, Stockholm 1964, s 149. Figuren är återgiven med beteckningen "La Renommé" på en teckning av Masreliez för Vitterhetsakademien, Nr 2193:101.
- 67 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 234.
- 68 Bergstedt H, *Grekernas och romarnas mytologi*, Stockholm 1961, s 26.
- 69 Masreliez L, *Inträdes-Tal i Kongl Vitterhets- Historie- och Antiquitets Akademien*, Stockholm 1803, s 273.
- 70 Homeros, *Odysseen*, 5:e sången, Stockholm 1926, s 74.
- 71 Caylus A C P de, *Tableaux tirés de l'Iliade et de l'Odysse d'Homere et de l'Eneide de Virgile; avec des observations générales sur le costume*, Paris 1757, s lxj.
- 72 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 286.
- 73 Josephson R, *Sergels fantasi II*, Stockholm 1956, s 394.
- 74 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 75.
- 75 Som förlaga kan Masreliez ha inspirerats av en antik staty, Diana av Efesos. (Taste and the Antique, s 197)
- 76 Caylus A C P de, *Tableaux tirés de l'Iliade et de l'Odysse d'Homere et de l'Eneide de Virgile; avec des observations générales sur le costume*, Paris 1757, s 10.

- 77 Homeros, *Iliaden*, 1:a sången, Stockholm 1926, s 15.
- 78 Lacombe de Prezel H, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s 286. De liggande vasernas innebörd har inte kunnat fastställas, men de betraktas som en ofta förekommande dekoration och avslutning på liknande uppsättningar.
- 79 Masreliez L, *Inträdes-Tal i Kongl Vitterbets- Historie- och Antiquitets Akademien*, Stockholm 1803, s 275.
- 80 Carlsson S, Rosén J, *Den svenska historien. Gustav III, en upplyst enväldshärskare*, Stockholm 1985, s 8.
- 81 Historiska handlingar 22, De la Gardieska samlingen, Gustav III:s koncept vid statsvälningen 1772.
- 82 Gustavianska samlingen F 418, Gustav III:s brev till grevinnan d'Egmont. (förf övers)
- 83 Hennings B, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967, s 87.
- 84 Lindroth S, *Svensk lärdomshistoria, Gustavianska tiden*, Stockholm 1975, s 292.
- 85 Hennings B, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967, s 75.
- 86 Näsström G, *Forna dagars Sverige III*, Stockholm 1962, s 22.
- 87 Hennings B, *Gustav III*, Stockholm 1967, s 239.
- 88 Ibid s 217.
- 89 Riksdagsacta 1789, R 5025, koncept till trontalet.
- 90 Hennings B, *Gustav III*, Stockholm 1967, s 221.
- 91 Sahlstedt A, *Sinnebildskonsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s 174.

Avslutning

- 1 Moselius C D, *Louis Masreliez' brev till Gustaf af Sillé*n, Stockholm 1922, s 159. (förf övers)
- 2 Haga räkenskaper 1787–1792.
Inga medel utbetalades till Masreliez, vilket kan jämföras med Tempelman, som betalades kvartalsvis 1787–89.
- 3 Eliasson B T, *Fosterländskt, utländskt, svenskt – studier i gustaviansk konstpolitik 1772–1809*, Uppsala 1970, s 9.
- 4 Lenk T, *Kungliga skonerten "Amphion"*, Särtryck ur Land och folk årgång 1, Stockholm 1938, s 3.
- 5 Hallén T, Ruster R, *Galjonsbilder*, Stockholm 1975, s 37.
- 6 Delblanc S, *Åra och minne*, Stockholm 1965, s 206, 208.
- 7 Ibid s 236. Gustav III:s koncept 12 till tal i Svenska Akademien.
- 8 Ibid s 108.

Minnesord

Emil Staiger

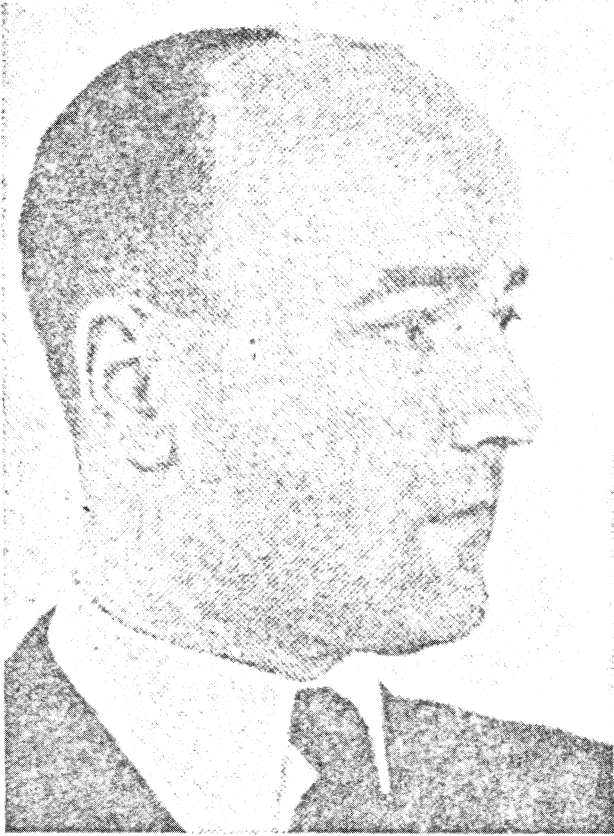
Av F J Billeskov Jansen

I liv og gerning var Emil Staiger en stavnsbunden tysk-schweizer, hvis indflydelse gik så langt som tysk litteratur og litteraturforskens rækker. Han var født 8. februar 1908 i Kreuzlingen og døde 28. april 1987 i Horgen. Sin videnskabelige karriere gjorde han i Zürich, hvor han promoverede 1932 med en følsom-fin genoplivelse af *Annette von Droste-Hülshoff*, som i 1840erne havde henrykket publikum med sine dømonisk farvede versfortællinger. Sammesteds habiliterede Staiger sig 1935 med disputatsen *Der Geist der Liebe und das Schicksal*, som er et stykke besættende idéhistorie.

Begrebet kærlighedens ånd kommer fra Spinozas *amor dei*, kærlighed til Gud, der er det samme som Guds kærlighedskraft i os, som er en del af den uendelige kærlighed, med hvilken Gud elsker sig selv. Staigers skrift handler da om Schelling – digteren blandt filosoferne – Hegel og Hölderlin. I deres ungdom beruste de tre venner sig i tanken om en guddommelig kærlighedsånd, som bærer og gennemtrænger verden; men Staiger læser en tragedie i den store tanks forløb: hos Hegel tørrede den ind som filosofisk system, Hölderlins sind blev sprængt, og Schelling, den dristigste af dem alle, måtte se den romantiske panteisme latterliggjort.

Romantik var også Schleiermacher. I sin indledning til Platons Staten begynder han med de første, lette, prøvende indtryk for at nå frem til en helhedsopfattelse, hvorunder værkets komposition bliver bestemt. Så først tager tolkningen fat. Med disse ord beskrev åndshistorikeren Wilh Dilthey Schleiermachers metode – og netop dette sted bruger Staiger til at indføre os i hans egen. Det sker i det skelsættende arbejde, *Die Zeit als Einbildungskraft des Dichters*, 1939. Vi kan se Staiger gå i sporet, da han begynder en analyse af Clemens Brentanos ballade *Auf dem Rhein*:

8.2.1908–28.4.1987

”Efterprøver vi den almene stemning, som digtet har hensat os i, endnu før vi har forstået og véd, hvad digteren mener, så viser det sig, at allerede fra begyndelsen er vi bragt i en ejendommelig glidende bevægelse. Vi kunne ikke engang sige, om denne gliden er en smerte, synken hen, eller om den er lystbetonet. Men at den tager os med det samme og at vi gerne lader det ske.”

Vi kan med denne *gliden* foregribe det resultat, æstetikerens kommer til, nemlig at vigtigere end digtets rum er dets tid; det er i tidens kategori, digterens fantasi arbejder. Vel at mærke ikke Immanuel Kants matematiske tid, som kommer fra naturvidenskaberne, men åndsvidenskabernes tid, det sjælelige forløb, som ”Dilthey, Husserl, Bergson, die Neukantianer und Heidlegger” (s 74) arbejder med. Staiger fortsætter med digte af Goethe og Gottfried Keller.

Det var berettiget, att Staiger fra 1943 indtil 1978 i Zürich beklædte et professorat i nyere tysk litteratur.

Staiger vandt ry som en fremragende forelæser, også som gæst i ind- og udland. Hans styrke var en frugtbar forbindelse af litteraturteori og demonstrerende analyse. Denne pædagogik udfolder sig i *Meisterwerke deutscher Sprache aus dem 19ten Jabrbundert* (1945; forøget 1948). Vi bevæger os fra romantik (Hölderlin; Jean Paul; Kleist) over Goethe og Grillparzer, Stifter (om hvem Staiger havde udgivet en festforelæsning: *Adalbert Stifter als Dichter der Ebrfurcht*, 1943), frem til Conrad Ferdinand Meyer og Hugo von Hoffmannsthal.

Dette var mest læse- og lærestykker for studenter. Høje mål satte Emil Staiger sig med *Grundbegriffe der Poetik*, 1946, hvormed han vandt europæisk og nordamerikansk ry. Det er *ikke* en lære om genrer, for forfatteren mener ikke det er muligt at bestemme ”das Wesen des lyrischen Gedichts”. For mig var bogen en stor opmuntring; jeg havde siden 1943 begyndt udgivelsen af Danmarks Digtekunst. Skønt Staiger ikke som jeg ville arbejde strengt genreæstetisk, var hans syn på det lyriske, episke og dramatiske beslægtet med mit. For Staiger var disse begreber ”fundamentale Möglichkeiten des menschlichen Daseins”. Lyrik er følelse og erindring, musikalsk flydende i sprog og versemål. Epik er, som Homer, malerisk dvælende, billeder i rolig rækkefølge. Dramatisk stil er spænding, utålmodig forventning om et endemål, pathos i sprog og karaktertegnning, hos Sofokles og Corneille, problemfyldt hos Lessing, Schiller, Kleist eller Ibsen.

I *Grundbegriffe* skrev Staiger, at lyrik og musik var beslægtede. I *Musik und Dichtung*, 1947, har han bevæbnet sig med Gustav Becking:

Der musikalische Rythmus als Erkenntnisquelle (1928), og tolker forholdet mellem musik og digtning fra barok over klassicisme og romantik til Richard Strauss, Ottemar Schoeck og Arthur Honegger. En af artiklerne, *Goethe und Mozart*, kom igen i samlingsværket *Goethe und seine grossen Zeitgenossen* (1968), der tillige bragte et ingeniøst essay om *Fruchtbare Misverständnisse Goethes und Schillers*.

Goethe kommer overhovedet stadig igen i Staigers forfatterskab. Beundringsværdig er trebindsværket *Goethe*, 1952–59, efterfulgt af *Freidrich Schiller*, 1967. I disse æstetiske monografier arbejder biograferens intuition og verifikation sammen, således at hvert værk tolkes ud fra Goethes og Schillers situation, det øjeblik da deres skaberånd former digtet, dramaet eller prosaskriftet. Det er en oplevelse at følge forklaringen på Goethes *Mailied*, hvor tysk inderlighed forløses som natur og kærlighed eller *Die Wahlverwandschaften*, der tolkes som Goethes fristelse til at overgive sig til det romantisk magiske, gådefulde, skæbnebestemte – og hans overvindelse deraf. Goethe stod for Staiger som forening af Naturens oprindelighed og høj fornuft.

Når Staiger i *Die Kunst der Interpretation*, 1955, tolker værker af Klopstock, Lessing, Wieland, Goethe, Schiller, Mörike, m fl, bekræfter han sin tro på den første læsning af digterværket: "Jeg ser som alle andre kun hvad der er os forundt at se og få bekræftet. Det ægte kunstværk rummer grænseløse muligheder for forståelse."

Fra 1960erne kom professor Staiger i opposition til den tekniske begrebsverden, som truede de humane videnskaber, der gav sig til at operere med begreber som flexions, constructions, etc. Herom *Geist und Zeitgeist*, 1964, udvidet 1969 med et forsvar for digternes evne til med sproget at skabe ny virkelighed. I *Stilwandel*, 1965, følger Staiger overgangen fra førromantik til romantik i tysk litteratur. *Spätzeit*, 1973, fortsætter med senromantik, Rückert, Platon, Grillparzer, m fl. Disse undersøgelser får et metafysisk perspektiv i kraft af et citat fra Goethes skildring af Winkelmann (1805), at universets mål må være det sunde menneskes ubevidste glæde over sin tilværelse. Vi er ikke langt fra Spinozas *amor dei*, hvormed Staigers filosofi begyndte. Denne elsker af åndens liv har i den store poesi fundet menneskeslægtens højdepunkter og lykkens tinder.

Netop sådan titel fik Staigers sidste skrift, *Gipfel der Zeit*, 1979. Som forsker og som oversætter arbejder han på for en bred læsekreds at vise skønhederne i Sofokles' Kong Ødipus, Horats' Oder, Manzoni's De Trolovede. Kun for Shakespeares Hamlet benytter han en fremmed

oversættelse, August Wilhelm Schlegels uforægelige (1800). Således har Emil Staiger en sidste gang placeret sig selv i de for ham så frugtbare år af tysk litteraturs historie, hvor romantik mødtes med klassik.

Staiger blev af mange beundret for sine immanente og eksistentialistiske tolkninger, som andre fandt dilettantiske. Deres forudsætninger er netop også *la dilettazione*, glæden ved digtningen. Emil Staiger var poesens uforstyrrelige elsker og fortolker.

19.6.1915–25.5.1989

Dagmar Berger

Av Eric Rasmusson

Fru Dagmar Berger, född Boon, avled den 25 maj 1989. Sedan 1965 hade hon varit ledamot av Vetenskaps societeten.

Hon föddes den 19 juni 1915 i Eftra utanför Falkenberg, där fadern var folkskollärare och kantor. En farbror var professorn i pianomusik vid Musikhögskolan Oscar Boon. Efter studentexamen i Halmstad studerade hon 1937–40 statsvetenskap och psykologi vid högskolan i Göteborg. Sistnämnda år gifte hon sig med civilekonom Carl Magnus Berger, som omkom vid flygkatastrofen i Ängelholm 1974. Vid sin död var denne verkst direktör för Malcus-koncernen i Halmstad.

Dagmar Berger var en särpräglad personlighet. Folkbildare och människovän – med djupt engagemang i allt vad hon företog sig. Flera allmänna uppdrag tog hon på sig, bl a ledamot av socialnämnden och nämndeman vid rådhusrätten. Innehade ordförandeposten för Fredrika Bremerförbundet. Alltid välorienterad och diskussionsglad med en personlig utstrålning som få.

En tillflykt fann hon i Sigtunastiftelsen, som hon omhuldade.

Ett av Dagmar och C M Bergers stora intressen var konsten. Det första gemensamma konstinköpet gjordes 1938. En målning av Einar Jolin. Många konstförvärv skulle följa. De båda byggde upp en stor konstsamling, som vittnade om ett osedvanligt brett konstintresse. Ofta gynnades unga, okända konstnärer. De båda makarna vågade satsa på nytt och prövat.

Ett exempel härpå var engelsk skulptur. England ansågs i början av 1950-talet stå för de djärvaste skulpturexperimenten i Europa. Ett verk av skulptören Jacob Epstein fann tidigt vägen till det Bergerska hemmet. Det blev snart nog flera verk av unga engelska avantgardesskulptörer, trots att deras konst uppfattades som kontroversiell, långt ifrån accepterad.

Halmstad har rykte om sig att vara en aktiv konststad. Det gynnsamma konstklimatet är omvittnat. I en nyligen utkommen bok "I konstens tecken" dokumenterar Hugo Palmsköld konstnärer, som haft beröring med staden. Han understryker den betydelse för deras utveckling som konstsamlare och mecenater i staden ofta haft. Att Dagmar och Carl Magnus Berger i detta sammanhang ägnas ett eget kapitel i boken är mycket berättigat.

Under en följd av år fanns en smått legendarisk diskussionsklubb, som hade döpts till Tuppen. Med Dagmar Berger som uppslagsrik värdinna möttes deltagarna i makarnas hem. Ofta flera gånger i månaden, alltid på en måndag. Hennes främsta ambition var att debatten skulle kretsa kring temat Konsten och samhället.

Deltagarna var halmstadkonstnärer men i en betydande utsträckning gäster från skilda håll – författare, skådespelare, konstälskare och kulturellt intresserade vänner överhuvudtaget. De båda – Dagmar och Carl Magnus Berger – hade en enastående förmåga att föra samman människor, som hade utbyte av varandra. Deras generositet och respekt för andras åsikter och uppfattningar saknade gränser.

När museet i Halmstad 1963 firade sitt 30-årsjubileum, donerade makarna Berger ett stort antal mycket värdefulla konstverk till museet. Det skedde som ett uttryck för tanken, att konsten skall vara en allas rikedom.

Knut-Olof Falk

Av *Jerzy Nalepa*

Förre professorn i slaviska språk vid Lunds universitet, fil dr Knut-Olof Falk avled den 31 januari 1990. Han var sedan 1946 ledamot av Vetenskapssocieteten i Lund.

Knut-Olof Falk föddes den 19 april 1906 i Hammar i Örebro län. Hans föräldrar var disponenten vid Hammars glasbruk Olof Falk och Gertrud Saxenberg. Studentexamen avlade han vid Stockholms högre latinläroverk å Norrmalm 1924, och samma år började han universitetsstudier i Uppsala. Hans intresse koncentrerades kring de slaviska och baltiska språken. Efter att han tagit fil. kand. examen (1929) ledde detta intresse honom till det största då tillgängliga slaviska landet, Polen, och därefter till Litauen. Till kontakterna med Polen bidrog dessutom vänskapen med den kände polske nordisten Stanisław Sawicki från Warszawa-universitetet.

I Polen var Falk lektor i svenska språket vid Jagellonska universitetet i Kraków läsåret 1932/33. Åren 1934–1937 var han – med smärre avbrott – lektor vid Vytautas den Stores universitet i Kaunas, Litauens dåvarande huvudstad. Dessa vistelser lade grunden till hans utmärkta kunskaper i dessa länders huvudspråk, polska och litauiska. År 1939 blev han filosofie licentiat, och två år senare (1941) avslutades hans studier i Uppsala under ledning av den framstående slavisten och baltologen Richard Ekblom med doktorsgraden. Bland hans lärare bör dessutom nämnas de polska lingvisterna K. Nitsch (polonist), T. Lehr-Splawiński (slavist) och I. Ziłyński (ukrainist).

K. O. Falks doktorsavhandling intar en exceptionell position inom slavistiken. Den var ett pionjärbete, baserat på en mönstergill, inom slavistiken dittills icke tillämpad forskningsmetod. Avhandlingens tema var vattennamn i Wigry- och Huta-områdena ("Wody wigierskie i huciańskie. Studium toponomastyczne", 1–2, Uppsala-Lund 1941).

19.4.1906–31.1.1990

Att den författades på polska uppskattades i allra högsta grad av det polska folket eftersom den utgavs under en tid, då Polen var hänsynslöst ockuperat av tyskarna och då tryckning av böcker på polska var strängt förbjuden där. I samband härmed bör man erinra om att han ett år tidigare (1940) översatte och på eget förlag publicerade en bok om den polske kompositören Fryderyk Chopin, vars verk icke fick framföras i de av tyskarna besatta länderna.

Doktorsavhandlingen är ägnad åt vattennamn, som bedöms utgöra det ålderdomligaste skiktet inom toponymen. Falks forskningsuppgift var ytterligare komplicerad därigenom, att han som sitt forskningsområde hade valt Suwałki-området, som ligger i nordöstra Polen, nära gränsen till Litauen och Vitryssland och ursprungligen var bebott av den mot medeltidens slut utrotade baltiska folkstammen jatvingerna. Deras bosättningsområde – ungefär mellan Stora Masuriska Sjöarna och floden Njemen (Memel) koloniserades på nytt av litauer, vitryssar och polacker. Denna komplicerade bebyggelseprocess ledde till uppkomsten av en veritabel språklig mosaik av vatten- och ortnamn i Suwałki-området. K. O. Falk inriktade sin forskning på att bestämma de enskilda namnens språkliga tillhörighet, rekonstruera deras stratifikation, tränga ned till det djupast liggande skiktet, det jatvingiska, samt till slut avgöra, om jatvingerna talade ett eget, självständigt språk, eller om det var fornpreussiska. För att kunna lösa alla dessa problem krävdes av en forskare mycket ingående kunskaper i fornpreussiska, litauiska, polska och vitryska. För denna svåra uppgift var han synnerligen väl förberedd såsom slavist, främst russist och polonist, och dessutom lituanist.

K. O. Falks insats berodde inte bara på att han talade de ifrågakommande moderna språken flytande och var en utmärkt kännare av deras historia och dialektologi, utan även på mödosamma arkivstudier samt tidskrävande dialektuppteckningar och ingående, ytterst detaljerade terrängundersökningar. Allt detta påbörjade Falk redan 1934, då han för första gången vistades vid Wigry-sjön i Suwałki-området. Han hade dessförinnan lyckats finna synnerligen värdefulla arkivalier beträffande detta område i Warszawa. En stor del av dessa lät han fotografera och tog kopiorna till Sverige, vilka efter 1945 visade sig vara oskattbara, ja t o m oersättliga, eftersom originalen förstördes av tyskarna i Warszawa. På så sätt räddades, tack vare Falks initiativ, unika källor till Suwałki-områdets språkliga, sociala och ekonomiska historia. Hans verk om Wigry-hydronymen citeras fortfarande inom den slaviska vatten-

namnforskningen såsom ett metodiskt mönster av högsta klass, detta trots att redan ett halvsekel förflutit sedan dess författande.

Även för honom själv personligen hade avhandlingen stor betydelse, eftersom den samma år (1941) gav honom docenturen i slaviska språk vid Uppsala universitet. Senare samma år (1941) blev K. O. Falk förordnad att uppehålla det lediga professorsämbetet i slaviska språk vid Lunds universitet. År 1944 inlämnade han i manuskript som specimen vid konkurrensen om det nämnda ämbetet sitt andra stora arbete "Dneprforsarnas namn i kejsar Konstantin VII Porfyrogennetos' De administrando imperio" (senare publicerat i serien Slaviska Institutet vid Lunds Universitet, Slaviska och baltiska studier, 1 [=Lunds Universitets Årsskrift, N F, Avd 1, Bd 46, Nr 4], Lund 1951). I detta arbete avhandlar Falk ett ytterst intressant ämne, omdiskuterat i forskningen ända sedan 1700-talets början. I ovannämnda bysantinska verk från tiden omkring år 950 har bevarats en förteckning över Dneprforsarna. Dessas namn är angivna dels på "ryska", dvs fornnordiska respektive fornsvenska, dels på slaviska, dvs antagligen fornukrainska. Prof. K. Knutsson, en av de tre sakkunniga, har skrivit följande om detta arbete av K. O. Falk: "Undersökningen är genomförd med den största grundlighet och omsorg. Han behandlar de olika forsarna i tur och ordning och ger vid varje namn en noggrann och detaljerad redogörelse för tidigare tolkningsförslag... En annan sakkunnig, prof. G. Gunnarsson sammanfattade sitt utlåtande på följande sätt: "I de nu berörda diskussionerna har Falk ofta lagt i dagen en skicklig kombinationsförmåga och stort skarpsinne. Hans argumentering verkar mestadels bindande, och då han slutligen av sina forsnamn drager ut konsekvenserna för fornukrainskans ljudlära, tillför han oss en vidgad kännedom om ukrainskans språkhistoria, som är av största värde. – Som slutomdöme om denna avhandling skulle jag vilja säga, att den på ett synnerligen förtjänstfullt sätt kröner två århundradens forskningar i den intressanta fråga den behandlar, och för författarens vidkommande bär vittne om en forskare med fantasi och kritisk skarpsblick samt utmärkta insikter i de östslaviska språkens äldre historia och dess beröringar med greker och nordmän".

Från 1945 verkade Falk som ordinarie professor i slaviska språk vid Lunds universitet fram till sin pensionering 1972. Under hans ledning organiserades vid Slaviska institutionen ett värdefullt fackbibliotek. Han startade utgivningen av några serier av vetenskapliga skrifter, främst "Slaviska och baltiska studier" samt "Språkliga bidrag". På K. O.

Falks initiativ ökades undervisningsutbudet; sålunda tillkom t ex fasta lektortjänster i ryska, polska och tjeckiska språken samt undervisning i serbokroatiska, bulgariska, ukrainska och lituanska. En tradition blev de av honom initierade tvärvetenskapliga seminarierna, genomförda i samverkan med representanter för andra discipliner, t ex indoeuropeister, fennougrister och rättshistoriker. Prof. Falk värnade även om andra ämnen än sitt eget: han tog initiativet till återinförandet vid Lunds universitet av professuren i jämförande språkforskning, upprättande av professur i fonetik, etablerande av lektorat i finska samt undervisning i kinesiska.

År 1958 erbjöds professor Falk från polskt håll att återupptaga sina forskningar från mellankrigstiden i nordöstra Polen. I nära 20 år utgick under hans ledning från Slaviska institutionen i Lund den s k Svenska Jatvingiska Expeditionen med uppgift att företa ortnamns- och dialektforskningar i Suwałki-området. I denna verksamhet understöddes han aktivt på det organisatoriska fältet av sin maka fil lic Dagmar Falk, främst romanist, men även god slavist. Denna aktivitet ledde till åtskilliga vetenskapliga avhandlingar och uppsatser inom slavistik och baltologi, samt omfattande, värdefulla samlingar av anteckningar och inspelningar av toponomastiska och dialektologiska intervjuer i terrängen, hittills ej till fullo utnyttjade.

Under hans senare levnadsår var hans vetenskapliga produktion verkligen omfattande (ofta publicerad i polska och litauiska periodica). Falk har efterlämnat många nästan tryckfärdiga uppsatser. Han var en äkta vetenskapsman, som inte slutade forska efter sin pensionering. Att forska var för honom ett inre imperativ. Han sysslade med forskningen ända fram till sina sista dagar.

För sina insatser inom slavistiken och baltologin var och förblir Knut-Olof Falk internationellt känd och uppskattad i vetenskapliga kretsar, framför allt i Polen och Litauen. Konkreta bevis härpå är att han två gånger (1961 och 1966) hedrats med festskrifter, som innehåller värdefulla bidrag, författade av prominenta utländska vetenskapsmän, och dessutom att han belönats med bl a ett antal utländska – främst polska – förtjänsttecken, samt att han 1966 blev hedersdoktor vid Poznańs universitet i Polen. På båda sidor av Östersjön, i Polen, Litauen och i Sverige, har han lämnat oräkneliga trogna och tacksamma vänner. Non omnis mortuus est.

7.8.1916–4.2.1990

Brita Egardt

Av Sven B Ek

Brita Egardt föddes i Trelleborg den 7 augusti 1916 och avled i Lund den 4 februari 1990. Lund och sydvästra Skåne var hennes lekamliga värld livet igenom. Tankar och material hämtade hon emellertid ofta långt borta ifrån.

Någon gång ger en forskares livslopp anledning till funderingar inte bara över den enskilda människan utan också vetenskapen. De stillsamma reflexionerna knyter inte an till triumfatoriska gärningar och portalfigurer. De hejdar sig i stället inför dem som verkade i tysthet och därför inte hördes tillräckligt väl i ett vetenskapligt samhälle som blivit alltmer stört av ljudet från sportbilar och spektakulära fyrverkerier. Min nära vän och kärt antagonistiska arbetskamrat Brita Egardt var en av dessa man behövde lyssna till för att höra.

Lågmäldheten och självkritiken var Brita Egardts vetenskapliga öde. Det skulle dröja länge innan hon blev färdig med sin avhandling om "Hästslakt och rackarskam", den genom sin stringens nog främsta etnologiska avhandlingen. Den växte i mycket fram under många år vid ett köksbord på Folklivsarkivet i Lund, under samtal och kritik, skratt och tystnad. På andra sidan bordet satt jag själv. Vi disputerade med en veckas mellanrum i december 1962. Brita Egardt hade stått för den mesta kritiken – både mot sin egen avhandling och min.

Hon hade inte producerat mycket dessförinnan och inte heller blev det mängder efteråt. Hon presterade bara kvalitet som forskare, lärare och arkivansvarig. Att detta inte räcker långt mot kvantitet och armbågar fick hon lära sig och blev därför allt tystare. Hon sökte en professur men fick den beklagligt nog inte. Hon satsade sig själv inom ett för henne nytt projektområde – 1900-talets kultur – bara för att se hur projektet transformerades och togs över av andra. Tiden rymde inte längre hennes kritiska eftertänksamhet. Trenden gick mot det massme-

dialt smekande, det som inte gav utrymme för reservationer och besvärande contraresonemang.

Jag kan inte låta bli att se Brita Egardts öde som en avspegling av vetenskapens gradvisa uttunning. Det kan för all del bero på att hon mer än någon annan var min vetenskaplige lärare. Hennes vetenskapliga ideal blev också mina; alltså är jag kanske part i målet.

Som docent och lärare under 70- och 80-talen visade Brita Egardt förståelse för den nya vetenskapliga praktiken. Jag vet inte om hon öppet tillstod det för sina elever men så förhöll det sig. Hon hade accepterat det som hon inte skulle kunna tillåta sig själv. Den vetenskapliga tidsandan gjorde det inte lättare för den egna forskningen.

I ett eftermäle skriver en av hennes elever att hon njöt "av det enkla och logiska. – Också utformningen av något så alldagligt som just frågelistor kunde tydligen drivas till perfektion". Så kan det tyckas för en yngre forskargeneration. Och förvisso var logiken en ledstjärna för henne. Men förenkling var inte något hon sökte; som forskare njöt hon snarare av det logiska i det komplicerade. Som forskare och arkivansvarig visste hon också hur viktigt det var att väga frågelistornas stimuli (frågorna) på guldvåg så att inte svaren blev missvisande. Detta var en oundgänglig del av det vetenskapliga hantverk som inte nöjde sig med det enkla och lättsinnigt tolkningsbara. Om man inte kom nära sanningen i materialet kunde man inte göra det i tolkningen heller.

Forskaren Brita Egardt framträder med en tydlig profil redan i den första, litet större undersökning hon gjorde – licavhandlingen "De svenska vattenhästsägnerna och deras ursprung", *Folkkultur* 4, 1944. Artikeln är en polemik bl a mot läraren Wilhelm von Sydow. Med en klar logik dissekerar hon materialet, delar in det, avvisar det ovidkommande och tar sig fram steg för steg mot sitt mål – liksom hon nästan tjugo år senare skulle göra i sin avhandling. Hon vänder sig mot de alltför vanliga försöken att lösa folkloristiska problem genom ackumulerade exempelsamlingar men utan källkritisk detaljgranskning. Samtidigt slår hon mot forskare som söker svar i begränsade material utan hänsyn till motsägelserna i de stora. Och – inte minst talande – hon beklagar sig över bristfälliga material som "försvårar den exakta bevisföringen inom folklivsforskningen". Det senare yttrandet kan man fatta som ett uttryck för den förkättrade positivismen inom humaniora. Man kan också säga att det speglade en vilja att ta humanistisk vetenskap på allvar. Det var detta Brita Egardt gjorde, därför blev det också svårt.

Utän tvivel var Brita Egardt en naturvetenskapligt sinnad humanist

i metodiskt hänseende. Men man måste skilja den metodiska strävan efter logiska samband från tron på den kulturella logiken och möjligheterna att omfatta denna. I det känslolösa svallet kring hermeneutik och positivism har kritiker av förmenta positivisterna inte alltid förstått att särskilja metod och teori. Tillämpningen av en genetisk "positivistisk" metod behöver emellertid ingalunda resultera i vetenskapliga ställningstaganden i positivistisk anda. Brita Egards lilla artikel "Svenskarna och svampmaten" (Rig 1954) är ett förträffligt exempel på detta.

Hon utgår från den tidigare allmänna fördomen mot svamp på den svenska landsbygden. Svampens betydelse i det folkliga kosthålllet på slaviskt och romanskt område står i bjärt kontrast till denna. På sitt sedvanligt knappa sätt resonerar hon kring sammanhangen och granskar andras förklaringar. Hennes slutsats blir överraskande och principiellt viktig – om man tar den till sig. "I många fall bör man stanna vid att enbart konstatera utbredningsområdet, även då det gäller en undersökning av en allmän aversion mot ett födoämne, utan att till varje pris söka framleta någon djupare orsak till denna, vare sig av psykologisk, magisk eller religiös natur. Det är ofta först ett aktualiserande av förefintlig, vanebetingad födoaversion, som ger upphov till förklaringar av denna och i samband därmed även till föreställningar av skilda slag om själva födoämnet." Förvisso är det inte de enkla sammanhangen som antyds i den sista meningen.

Doktorsavhandlingen "Hästslakt och rackarskam" blev Brita Egards enda omfattande arbete. Riktigt när den påbörjades är mig obekant, säkert är att den var förberedd redan 1952 då en frågelista om inställningen till hästkött gick ut över världen – via den globala esperantorörelsen!

Avhandlingens kärnproblem var en folklig fördom som levt långt in på 1800-talet: den starkt negativa inställningen till att döda och få hästar och motviljan mot rackaren som yrkesmässigt genomförde värvet. Vägen till svaret måste gå via en annan, än mer känd fördom nämligen mot att äta hästkött. I de vetenskapliga förklaringsägnerna kopplades de bägge fördomarna nämligen ihop.

Enligt tidigare forskning skulle hästen i förhistorisk tid varit ett heligt offerdjur hos nordborna. Genom kyrkans kamp mot det hedniska hästköttsätandet skulle detta blivit till en synd. Också själva slakten skulle ha stigmatiserats på någon obskyr indirekt väg. Det är också sådana förklaringar som möter i det folkliga traditionsmateriallet.

Brita Egards första punktering av de vetenskapliga myterna var

påvisandet av hästköttstabuts vida utbredning. Det fanns i alla världsdelar och betydelsefulla religioner. Hästätare var strängt taget bara vissa nomadfolk och herdegrupper. De folkliga förklaringarna till den egna fördomen kunde härledas bl a till en omfattande litterär propaganda under 1700- och 1800-talen *för* hästköttet som lämplig bondföda. I propagandan spelades nämligen den förmenta katolska födoförkonstlingen ut mot de rationalistiska strävandena.

Det går inte här att i detalj redovisa den vetenskapliga argumenteringen. Uppenbart är emellertid att avskyn mot den slaktande och hudavdragande rackaren inte kunde få sin förklaring av den negativa inställningen till hästkött – ursprungligen helt enkelt en matsedvänja på östkristet område. Fördomen mot rackaren hade sina alldeles egna orsaker. Rackaren hade varit bödelsdräng på kontinenten, han rekryterades ur de lägsta samhällsskikten och var "ärelös". Inte minst viktigt var att den senare uppfattningen rädde inom det kontinentala skråväsendet. Brita Egardts tes var att fördomen mot rackarsysslor importerades fullt utbildad till Sverige genom skråna och – efter viss transformering – upptogs som en allmän social stigmatisering i allmogesamhället. I samband härmed visar hon på att fördomen var mindre utbredd i norra Sverige där de sociala klyftorna ju allmänt var mindre än i den södra delen av landet.

Detta är närmast en grov innehållsskiss som inte gör framställningens metodiska elegans rättvisa. I en anmälan i SDS den 27 juli 1963 liknade jag emellertid författaren vid "en folklivsforskningens Agatha Christie". Omdömet kan upprepas och den som har tankens tålmod uppmånas att själv ta del av ett verk som inte bara bör förbehållas äldre etnologer.

Vetenskaplig ärlighet var ett troskrav för forskaren Brita Egardt. Därtill var hon en aldrig vacklande pliktmänniska. Hon kände plikten mot vetenskapen och därmed också mot Folklivsarkivet, vars själva förutsättning hon var. Hon hade också plikter mot seminariet, där hon mer än någon annan framträdde som en städse vaksam och konstruktiv kritiker. Med sådana egenskaper borde hon kunnat bli en utmärkt institutionsledare även i formaliserad egenskap. Därtill kom att hon också i andra avseenden var en helgjuten människa. Det fanns mycket av "noli me tangere" över henne men bakom det som egentligen var en skygghet fanns en värme och medmänsklighet av ovanliga mått. Svaga människor kunde alltid räkna med ett stöd i henne – som ledare av arkivarbetare på den tiden fick hon tillfälle att visa detta många

gång. Den allvarsamma fasaden dolde väl en frikostig öppenhet och en i bästa mening barnslig humor som kom hennes närmaste till del. Samma egenskaper bestämde i grunden hennes mänskliga handlande.

Forskningen och vetenskapssamhället skiftar form och mål med tidens gång. Behovet av forskare och människor som Brita Egardt kommer emellertid alltid att finnas ifall ärlighet och strävan efter sanning är det yppersta målet.

28.9.1925–12.2.1990

Cajus Fabricius

Av Stig Y Rudberg

Professor Cajus Fabricius, Göteborg, som avled den 12 februari 1990, var sedan 1967 ledamot av Vetenskaps societeten i Lund.

Med hans mänskligt att döma för tidiga bortgång har ett mindre vanligt livsöde fullbordats. Han föddes i Berlin den 28 september 1925 som son till teologiprofessorn, kyrkohistorikern Cajus Fabricius och Margarete Michaelis. Efter studentexamen 1943 drabbades han som så många andra i sin generation av de sista krigsårens kaotiska förhållanden, då Hitler-Tyskland i ett sista desperat försök sände allt yngre årgångar till fronten för att hejda de framstormande ryssarna.

Efter krigsslutet och en tid i krigsfångenskap kunde så Fabricius börja sina akademiska studier i Heidelberg under den framstående grecisten Otto Regenbogen. En vändpunkt i hans liv blev inbjudan att delta i studentkonferensen på Stjärnholm 1947. I samband därmed fick han möjlighet att fortsätta sina studier i Lund för Bertil Axelson och Albert Wifstrand. Hösten 1948 inskrevs han vid Lunds universitet, och studietiden, som ju bl a innebar omställning till ett nytt språk, kröntes med disputation 1962 på avhandlingen "Zu den Jugendschriften des Johannes Chrysostomos". Den ledde till docentur, som också efter Wifstrands bortgång 1964 medförde ett tvåårigt vikariatsförordnande på den lediga professuren.

1970 utnämndes så Fabricius efter enhälligt sakkunnigförord att efterträda Ingemar Düring som professor i grekiska vid Göteborgs universitet, en tjänst som han ännu innehade vid sin bortgång efter en längre tids sjukdom.

Den nyss nämnda doktorsavhandlingen upptar ett problem som framgår av underrubriken: Untersuchungen zum Klassizismus des vierten Jahrhunderts. Sedan länge hade man observerat att kejsartidens grekiska prosalitteratur ofta eftersträvar ett språk som närmar sig de

”klassiska” attiska författarnas. Tidigare undersökningar hade nöjt sig med att fastställa överensstämmelse eller avvikelse i förhållande till det klassiska språkbruket och hade gjort vissa frekvensmätningar. Fabricius har inte bara utökat antalet författare att jämföra med, utan jämför också det klassiska språkbruket med det hellenistiska och båda med det classicistiska. Två inskränkningar i undersökningen ter sig naturliga och nödvändiga: i Chrysostomos’ enorma författarskap har Fabricius valt att behandla fem ungdomsskrifter; i språkligt hänseende har han utvalt tre syntaktiska företeelser. Helhetsintrycket är en gedigen och resultatrik avhandling, en undersökning genomförd med metodisk säkerhet, byggande på ett mycket stort material.

Vid den internationella patristikerkonferensen i Oxford 1967 höll Fabricius ett uppmärksammat föredrag över ”Der sprachliche Klassizismus der griechischen Kirchenväter”, senare i överarbetat skick publicerat i *Jahrbuch für Antike und Christentum* 10(1967). Här vidgas perspektivet till att gälla en rad viktiga författare, och med sina många kloka och träffande synpunkter visar artikeln Fabricius’ goda förtrogenhet med den teologiska och kulturpolitiska problematiken under särskilt 300- och 400-talen.

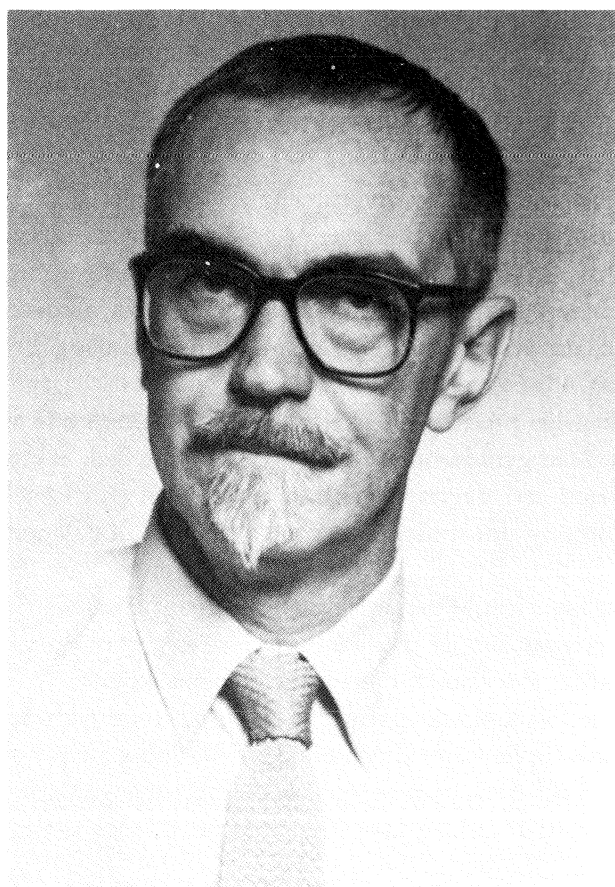
Fabricius’ både till omfång och värde förnämligaste arbete är ”Galens Exzerpte aus älteren Pharmakologen” (Berlin 1972). Den kände medicinaren Galenos (2 årh e Kr) har bland sina talrika skrifter tre farmakologiska verk. Omkring 1/4 av deras textmassa (dvs ca 500 trycksidor) utgörs av recept som citeras från äldre medicinsk litteratur. Fabricius vill i sitt grundläggande arbete främst söka svaret på tre frågor: citatens avgränsning, i vilken utsträckning citaten är ordagranna och i så fall, om språkbruket i citaten är ägnat att belysa fackspråket under tiden ca 50 f Kr – 100 e Kr. Det sistnämnda, som till större delen gått förlorat, hade dittills varit mycket ofullständigt utforskat. Här ger Fabricius’ resultat boken ett värde för lång tid framöver. En detaljgranskning kan givetvis här inte komma i fråga. Jag tillåter mig därför avslutningsvis att citera en av de sakkunniga vid professorskonkurrensen 1970: ”Detta stora och mönstergillt genomförda arbete, bakom vilket måste ligga en intensiv arbetsinsats, präglas av aldrig svikande uppmärksamhet, logisk skärpa och balanserat omdöme, rörlighet, idéri-kedom och sinne för var problemet ligger, av förmåga till överblick och hantering av stora mängder data. Det ger också... rik avkastning i substantiella och väsentliga resultat, som går en bra bit utöver det mål för egentligen uppsatt”.

Klassisk filolog i traditionell mening var Fabricius inte desto mindre tidigt öppen för de nya möjligheter som datatekniken öppnat, särskilt när det gäller att framställa indices och specialordböcker. Kort före sin bortgång fick han tillfredsställelsen att se ett flerårigt arbete fullbordat, en konkordans till en av de stora kappadokiska fäderna, Gregorius av Nyssa. Det är ett ovärderligt arbetsinstrument för mycket lång tid framåt, ett värdigt minnesmärke över en stor och hängiven arbetsinsats.

För det internordiska Platon-sällskapet, grundat 1970, hyste Fabricius ett livligt intresse. Vid dess sammankomster i de olika nordiska länderna deltog han flitigt med föredrag och diskussionsinlägg och fungerade en tid som sällskapets "president".

Fabricius' vetenskapliga produktion är ej stor men genomgående av mycket hög kvalitet. Med gynnsammare arbetsförhållanden hade säkert flera verk av hans hand sett dagen. Men hans plikttrohet och kärlek till sitt ämne, hans omsorg om studenter och doktorander, fick honom att under åtskilliga år sätta sitt eget arbete i andra rummet. Vare det nog att erinra om att han efter Wifstrands bortgång fick tjänstgöra två år som t f professor och att han de första åren i Göteborg utan docent undervisade långt utöver det antal timmar som tjänsten krävde.

Efter krigets och de första efterkrigsårens svåra upplevelser lyckades det Fabricius att skapa sig en framtid och en aktad ställning i sitt nya hemland. I hans makas och hans båda barns sorg deltagar många vänner och kolleger som alltid skall minnas hans älskvärda väsen, hans vänlighet och hjälpsamhet.

2.2.1929–13.9.1990

Hans Sjöbäck

Av Bert Westerlundh

Framför mig ligger en färsk bokrecension. Robert Holt, välkänd psykolog och psykoanalytiker från New York University, skriver om lundaprofessorn Hans Sjöbäcks "The Freudian learning hypotheses". Några omdömen sammanfattar texten: "... måste läsas av alla som allvarligt studerar psykoanalytisk teori... ett imponerande och värdefullt arbete..."

Det är klart, det fick inte Hans Sjöbäck se. Han såg ett par recensioner där författarna efter att ha skrivit en rad om boken ("ett arbete av stor lärdom") kastade sig upp på sina privata käpphästar och försvann i diskussioner om annat. En tredje recension var än värre. Författaren hävdade att eftersom denna bok om psykoanalytisk teori var skriven av en icke analytiker måste det vara något fel på den.

Denna typ av argument *ad hominen* har belastat psykoanalysen från dess barndom och legat i vägen för en fri granskning av den. Det kom i konflikt med en övertygelse hos Sjöbäck. För honom var psykologi (inklusive psykoanalys) en empirisk disciplin med i grunden samma metoder för granskning och prövning av sina utsagor som andra discipliner. Det finns ingen intuitiv eller "förstående" väg till vetenskaplig kunskap.

Recensionen föranledde också ett kraftfullt genmäle från Sjöbäck. Författaren liknades vid en mörkman av den typ som flockas till mystiska ordnar som "The Golden Dawn".

Hans kunde försvara sina vetenskapliga ståndpunkter. Artiklarna i "Psykologtidningen" är bra exempel på hans stil: kraftfullt framförda synpunkter, väl förankrade i en bred vetenskaplig bildning och stor kompetens på specialområdet. Frågan om psykologins vetenskapsteoretiska ställning diskuterade han fö i ett längre arbete, "Att förstå och att begripa", från 1978.

Hans Sjöbäck var en av våra djupaste kännare av psykoanalytisk teori. Men hans vetenskapliga intressen var mer omfattande än så. De omfattade också laboratoriestudier av omedvetna processer, som syns av boken "Omedveten varseblivning och experimentell psykodynamik", 1985. Det är tre utsagor som spelar huvudroller här.

Först, att det är klart belagt att omedveten varseblivning (och därmed omedvetna psykiska skeenden) äger rum. En mjukare definition på omedveten varseblivning är att försökspersonen inte förmår rapportera ett mycket svagt eller kort budskap. En hårdare är att han/hon inte förmår skilja detta budskap från andra på bättre än slumpnivå i en diskriminationsuppgift. En mängd laboratorieförsök har visat på effekter av omedvetna budskap, även vid den hårdare definitionen.

Vidare har omedvetna budskap särskilt påfallande effekter om de aktiverar omedvetna föreställningar och fantasier av bestämd typ (ångestladdade, förståmningssladdade, lustbetonade, lugnande). Människor med skilda psykiska störningar reagerar olika på sådana budskap, vilket stöder psykoanalytiska antaganden om att särskilda omedvetna innehåll är knutna till specifika psykiska svårigheter.

Slutligen ger många försök antydningar om hur omedvetna processer fungerar, hur omedvetna innehåll omarbetas och förvandlas. På den omedvetna nivån gäller inte den medvetna nivåns lagar. Som Freud antog har omedvetna processer särskilda karaktäristika.

Norman Dixon och Lloyd Silverman har varit ledande forskare på dessa områden. I anslutning dels till dem, dels till lundsisk tradition genomförde Hans Sjöbäck och jag en serie studier. De gällde hur ett omedvetet budskap påverkade struktureringen av ett randmedvetet, svagt men till slut urskiljbart budskap (publicerade som bidrag i boken "The roots of perception", 1986). Där mötte vi själva de differentiella effekter och transformationer som berörts ovan. Vid sitt frånfälle stod Hans just i begrepp att starta omfattande experiment kring denna problematik.

Den sista omfattande översikt av psykoanalytisk teoribildning Sjöbäck offentliggjorde var det inledningsvis omnämnda arbetet "The Freudian learning hypotheses", 1988. Den koncentreras på ett problem: frågan om hur man har sett på omvärldsfaktorers inflytande på personlighetsbildningen. För människor i allmänhet framstår väl psykoanalysen som en typisk omvärldsorienterad teori, ofta i formen att om någon är mentalt störd så är det föräldrarnas fel.

Freud började visserligen med en teori om att tidig förförelse var

grunden för senare psykopatologi. Men han ändrade sig snart, och trots idén om komplementära (biologiska/omvärldsmässiga) relationer är hans senare teori starkt biologiskt och hereditärt dominerad.

Psykoanalysen har, delvis i tysthet, delvis under mycket ståhej, avlägsnat sig från sådana föreställningar. Men detta har inte lett till någon simpel environmentalism. Tvärtom, ledande teoretiker har utvecklat sofistikerade idéer om interaktioner mellan biologiskt givna *Anlagen* och omvärldsfaktorer. Hit hör föreställningarna om "fassocificika behov" som måste tillfredsställas för att inte framkalla "utvecklingsmässiga brister", som i sin tur spelar mycket stor roll för individens fungerande. Sådana föreställningar antyder en inklusivitet i den teoretiska ansatsen som är nödvändig för seriös mänsklig självreflexion. Detta är säkert en nyckelfaktor vad gäller det som gjorde Sjöbäck intresserad av psykoanalytisk teori. Han skriver på något ställe om de "otillåtet förkortade förklaringskedjor" som kännetecknar environmentalistiskt tänkande. I psykoanalysen fann han allvarliga försök att närma sig problem som djupt intresserade honom.

Hela denna utveckling inom ett mycket brett spektrum av den psykoanalytiska teorin redovisas i Sjöbäcks imponerande bok. Den ger också fascinerande inblickar i framväxande forskningsfält, som det som gäller "omedveten kommunikation". Annars var det den psykoanalytiska teorin om försvarsprocesserna som han ägnade mycket uppmärksamhet.

I psykoanalysen antar man att innehållsfaktorer i det "dynamiska omedvetna" tidigt har uteslutits från medveten representation därför att de uppväcker ångest (i senare teori också förstämning). De blir kvardröjande infantilismen i det omedvetna, otillgängliga för senare påverkan. Under ogynnsamma omständigheter kan de spela en central roll i uppkomsten av mentala störningar.

De hindras från att nå medvetandet genom jagets försvarsmekanismer, en uppsättning strategier för att förvanska, täcka över och blockera mentala innehåll så att de inte kan nå medveten representation. Sjöbäcks avhandling, "The psychoanalytic theory of defensive processes" från 1973 är en genomgång av teorins föreställning om dessa försvarsmekanismer i avseende på deras uppkomst, former och verkningssätt. Den följdes av två utvidgade utgåvor på svenska, "Psykoanalysen som livslögnsteori. Läran om försvaret" (1977) och "Psykoanalytisk försvarsteori" (1984).

Titeln "Psykoanalysen som livslögnsteori" är betydelsefull. Det är i

läran om försvaret som psykoanalysens karaktär av teori om självbedrägeriets och den mänskliga irrationalitetens problem är mest påfallande. Just att fatta mänsklig irrationalitet – i dess yttringar från mental sjukdom till naturförstöring – var centralt i Sjöbäcks tänkande. Han skrev ett bredare idéhistoriskt arbete på området, "Villfarelsens bevekelsegrunder. Tänkares åsikter från antiken till upplysningen", 1983.

Detta tema präglade också hans akademiska undervisning. Han var utan tvekan den av oss som förnyade sig mest och förde in mest nytt material i sina föreläsningar, något som uppskattades av studenterna. Hans sista stort upplagda kurs gällde självbedrägeriets psykologi. "Self deception" har blivit ett mycket aktivt forskningsfält inom psykologin, och för denna kurs samlade han ett omfattande material, eventuellt med tanke på senare utarbetande till en bok.

Hans intressen begränsade sig inte till fackområdet. Han stod öppen för hypotesen om paranormala fenomen och tillskrev forskningsområdets nestor J B Rhine (1895–1980) om de forskningarna som utfördes vid vår institution av Martin Johnson – en kontakt som indirekt ledde till att denne blev världens förste professor i parapsykologi på skattebetalarnas pengar i Utrecht, Nederländerna.

Han lyssnade på musik (stråkkvartetter eller i lättsinnigare ögonblick opera) och läste mycket – omåttligt höll jag på att skriva – på olika områden. Men alltid kom hans intresse för mänskligt fungerande fram. Biografier av de mest skilda slag hörde till hans favoritlektyr. Han stod inte främmande för idén att psykologi djupast sett är teoretisk biografi. Detta intresse fick oss att gemensamt samla, översätta och kommentera en uppsättning ögonvittnesskildringar av Sigmund Freud (1977). Det var inte bara läran som intresserade Sjöbäck, också Freuds liv och miljö fånglade honom.

Under detta arbete blev jag väl bekant med hans sätt att arbeta. Han gick verkligen i närkamp med de frågeställningar som sysselsatte honom, och han kunde hugga in på dem från manusversion till kraftigt förändrad version åtskilliga gånger innan ett fullbordat arbete förelåg.

Alla intellektuella måste skydda sin integritet och sin arbetstid, och hos Hans kunde detta ta sig formen av en viss björnaktig strävhet i uppträdandet. Men de flesta insåg snart att han tillhörde den typ av människor man i Frankrike kallar "bourru bienfaisant" (ungefär: god-sint brumbjörn; beteckning använd av analytikern Maryse Choisy om Freud). I samtal var han briljant. Han hade förmågan att växla mellan burlesk men träffande karakterisering och empatisk värme, alltid på

hög intellektuell nivå, på ett sätt som berikade lyssnarens perspektiv.

En av de utvecklingslinjer i psykoanalysen han kom att intressera sig mest för på senare år var Kohuts självpsykologi. Till en del är denna inriktad på studiet av "värdefulla" människor, konstnärer och vetenskapsmän. Hans var en sådan person, en människa som skapade värden.

Vetenskaps societeten i Lund 1989

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1942.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.
Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.
Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, † 8/1 1988.

Hedersledamot

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

Praeses: *Bengt Hansson* (1988).

Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983).

Skattmästare: *Göran Palm* (1985).

Medlemmar: *Ingmar Brobed* (1986), *Gösta Bruce* (1988), *Birgitta Hårdh* (1985), *Eric Rasmusson* (1985), *Per Rydén* 1986, *Marianne Thormählen* (1984).

Suppleanter: *Orvar Löfgren* (1988), *Göran Melander* (1988), *Christer Platzack* (1987).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1982), *Birger Bergh* (1985), *Sten Åke Nilsson* (1985), *Kjell-Åke Modéer* (1984), *Kristian Gerner* (1986), *Tryggve Mettinger* (1986).

Vetenskaps societeten i Lund

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Göran Hermerén* (1980), *Bengt Ankarloo* (1985), *Birger Bergh* (1985),
Anders Palm (1986).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*,
Bengt Pamp.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Gunnar Törnqvist* (1984).

Suppleanter: *Hans Regnell* (1966), *Bo Westerhult* (1984).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7
1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sablin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundabl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4
1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859,
† 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

Sablin, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.

Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.

Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.

Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.

Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.

Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.

Sablin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.

Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12
1951.

Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.

v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.

- Edstrand, Karin Thekla Eleonora*, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundequist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Nevsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sablin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dablgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assuransdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ebrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
Hammar skiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., f. 30/10 1898, † 22/11 1983.
Ekblom, Ingemar, direktör, f. 17/3 1903, † 11/9 1987.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, direktör, f. 30/10 1904, † 10/12 1987.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, f. 15/6 1900, † 28/2 1988.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Stockholm, f. 25/2 08, 53.
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wiblgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.

Vetenskaps societeten i Lund

- Wetterlundh, Sune Charles Gustaf*, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
Rausing, Hans Anders, direktör, Wadhurst, England, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Lund, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Bonn*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Höllviksnäs, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
Lindb, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lillieböök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
Trolle-Bonde, Gustaf, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
Grönvall, Anders, fil. lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
Althin, Anders Olof, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
Palm, Carl Göran Henrik, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 37, 83.
Tornberg, Hans, bankdirektör, Lund, f. 12/11 41, 83.
Ehrensvärd, Gustaf Jörgen, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
Modin, Alvar, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
Rausing, Birgit, fru, London, f. 26/10 24, 85.
Borelius, Sven, direktör, Stockholm, f. 27/2 28, 86.
Jobansson, Carl Gustav, direktör, Lund, f. 9/12 37, 86.
Mårtensson, Folke, direktör, Landskrona, f. 25/12 22, 86.
Ohlsson, Sven Håkan, bokförläggare, Lund, f. 27/8 20, 86.
Bendz, Maj, fru, Lund, f. 12/5 09, 86.
Janson, Rolf G., direktör, Höganäs, f. 21/8 25, 87.
Gyllenkrok, Axel Nils Gabriel, friherre, Svenstorp, f. 22/3 48, 88.
Alfredson, Ulf, advokat, Lund, f. 18/3 23, 89.
Westerberg, Gunnar, civilingenjör, Zürich, f. 27/6 20, 89.

Seniorer

- Weibull, Curl Hugo Johannes*, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.

- Wieselgren, Per Wäinö*, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Syme, Roland, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensden, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Söderköping, f. 17/5 04, 52.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Viken, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Boüard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer, Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Norrman, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Nøreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, professor, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Febrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.

Vetenskaps societeten i Lund

- Hadding, Kerstin*, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reintersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mamsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigröd Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Bernson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooh, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Arvidsson, Rolf Lenmart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Cinthio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.

- Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P.*, professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, f.d. universitetskansler, Lund, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Inguar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Lund, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Märten Adolf, docent, universitetslektor, Färjestaden, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Wallén, Per-Edvind Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Boblin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Arméen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undbagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.

Vetenskaps societeten i Lund

- Lidin, Olof Gustav*, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Lund, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, museichef, Lund, f. 31/11 27, 82.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, Olaf, riksantikvarie, Köpenhamn, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, Hans Erling, professor, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Stene, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, Ulla Maria Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, Claes Gösta Julius, pastor primarius, docent, Stockholm, f. 18/8 28, 82.
Åström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerbult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Sjöbäck, Hans Robert, professor, Lund, f. 2/2 29, 78.
Greenbaum, Sidney, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, René Jean Joseph, professor, Uppsala, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, Sven Arvid, professor, Lund, f. 14/11 30, 76.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, Hans, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.

- Brückner, Wolfgang*, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Boblin, Folke Bernhard, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Bramstång, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Belfrage, Hans Esbjörn Gabriel, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Staffanstorps, f. 11/4 33, 76.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Swahn, Sigbrit Margareta, docent, Malmö, f. 12/11 33, 82.
Ulfsparré Meurling, Anna Christina, landsarkivarie, Lund, f. 7/12 33, 83.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, professor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Teleman, Ulf, professor, Lund, f. 13/1 34, 85.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Rømbild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Nilsson, Sten Åke*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 9/4 36, 73.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, Lund, f. 1/7 35, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/4 38, 75.
Österberg, Eva Birgitta, professor, Lund, f. 25/10 42, 75.
Eckerdal, Lars Hugo, biskop, Göteborg, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Stockholm, f. 15/5 41, 76.

Vetenskaps societeten i Lund

- Bergb, Nils Anders Birger*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 25/6 35, 77.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, docent, Henån, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Paulsson, Göte Christer, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.
Wieselgren, Anne Marie Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, docent, Lund, f. 9/12 35, 79.
Bondeson, Ulla Viveka, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, Bengt Anders, professor, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lindberg, Bo Haraldsson, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brohed, Nils Ingmar, professor, Lund, f. 3/1 40, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, professor, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modéer, Kjell Åke Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Peczenik, Aleksander Henryk, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Piltz, Anders Edvard Gottlieb, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Rydén, Per, docent, Lund, f. 4/8 37, 82.
Guillet de Monthoux, Pierre Bror Louis, professor, Stockholm, f. 4/2 46, 83.
Hellström, Jan-Arvid, biskop, Växjö, f. 30/8 41, 83.
Hidal, Sten Lennart, docent, Lund, f. 5/10 46, 83.
Hårdh, Birgitta Christina, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Melander, Erik Göran, docent, Lund, f. 10/10 38, 83.
Thormählen, Ella Marianne, docent, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, Michael, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, Lars Gösta, professor, Lund, f. 3/1 47, 84.
Callmer, Johan Henrik Christian, docent, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, Lars Olof Georg, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Sjölín, Jan-Gunnar, docent, Lund, f. 39, 84.
Fernlund, Siegrun, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.
Gårdenfors, Peter, professor, Lund, f. 21/9 49, 85.
Lindwall, Lars, professor, Göteborg, f. 10/12 35, 85.
Svensson, Lars Håkan, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Florby, Gunilla, docent, Lund, f. 28/8 43, 86.
Gerner, Kristian, docent, Lund, f. 25/5 42, 86.
Mettinger, Tryggve, professor, Bjärred, f. 8/6 40, 86.
Olausson, Deborah, docent, Lund, f. 17/5 51, 86.
Palm, Anders, docent, Lund, f. 6/7 42, 86.
Sandqvist, Sven, docent, Dalby, f. 19/8 39, 86.
Svensson, Lars, docent, Malmö, f. 7/3 38, 86.
Andersson, Hans, professor, Lund, f. 36, 87.
Ekholm-Friedman, Kajsa, docent, Lund, f. 39, 87.
Hetzler, Antoinette, docent, Lund, f. 43, 87.
Malm, Allan, professor, Lund, f. 45, 87.

- Platzack, Christer*, professor, Lund, f. 43, 87.
Radler, Aleksander, docent, Lund, f. 44, 87.
Kronholm, Tryggve, professor, Uppsala, f. 15/12 39, 88.
Sablin, Nils-Eric, docent, Lund, f. 20/7 54, 88.
Skansjö, Sten Åke, docent, Lund, f. 28/5 42, 88.
Stenelo, Lars-Göran, professor, Lund, f. 20/9 39, 88.
Bergholtz, Gunnar, professor, Lund, f. 27/8 43, 89.
Bexell, Göran, professor, Lund, f. 24/12 43, 89.
Frykman, Jonas, docent, Lund, f. 42, 89.
Jonung, Lars, professor, Lund, f. 11/9 44, 89.
Lindabl, Lars, docent, Lund, f. 28/3 36, 89.
Salomon, Kim Eskild, docent, Lund, f. 31/2 48, 89.
Söderström, Lars-Ivar Wictor, Lund, docent, f. 14/3 40, 89.

B. UTLÄNDSKA

- Wrede, Johan Otto Wilhelm*, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, California, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Johansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Aarnio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Leech, Geoffrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Ringbom, Sixten Ivar Alexander, professor, Åbo, f. 27/7 35, 83.
Hareven, Tamara K., professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, f. 26/5 38, 85.
Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.
Massengale, James, professor, Berkeley, California, f. 20/1 39, 85.
Müller-Wille, Michael, professor, Kiel, f. 1/3 38, 85.
Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, f. 7/3 46, 85.
Kulbushan, Jain, professor, Ahmedabad, 87.
Randsborg, Klaus, universitetslektor, Virum, f. 28/2 44, 87.
Capelle, Torsten, professor, Münster, f. 11/10 39, 88.
Clarke, Helen, Senior lecturer, London, f. 25/8 39, 88.
Jungar, Sune, professor, Åbo, f. 8/10 36, 88.
Thorsen, Nina G., lektor, Köpenhamn, f. 45, 88.

Vetenskaps societetens verksamhet 1989

Som stiftande ledamöter har invalts advokat Ulf Alfredson och civilingenjör Gunnar Westerberg.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts professor Gunnar Berg-holtz, professor Göran Bexell, docent Johan Frykman, professor Lars Jonung, docent Lars Lindahl, docent Kim Salomon, docent Lars Söderström.

Den 25 maj hölls ett sammanträde varvid professor Eva Österberg talade över ämnet "Kompromiss eller konflikt? Politisk kultur i det förindustriella bondesamhället".

Vid högtidssammanträdet den 24 november föreläste professor Johan Fjord Jensen, Århus, över ämnet "Livsaldrenes logik".

Höstens exkursion, lördagen den 30 september, gick till Sorø och Tersløsegaard på Själland. Akademin och klosterkyrkan besöktes med professor Mogens Brøndsted och lektor Arne Gjerum som våra guider. Efter lunch på restaurang Postgaarden avslutades det litterära strövtåget med besök på Tersløsegaard, Holbergs sommarresidens och numera museum.

Styrelsen har sammanträtt 21/3, 1/6, 25/9, 15/11, 20/12.

Av trycket har utkommit societetens årsbok 1988 samt som nr 81 och 82 i skriftserien "Maturin Cordier, De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt" och Björn Wallners arbete "The Middle English Translation of Guy de Chauliacs Treatise on Apostemes. Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS".

Kochska belöningen har mottagits av fil.dr Lars-Johan Ekeröth.

Resebidrag och stipendier har under året tilldelats professor Gösta Bruce 2.000 kr, docent Johan Callmer 1.000 kr, fil.dr Klas Göran

Vetenskaps societeten i Lund

Karlsson 3.000 kr, fil.dr Anna Lena Lindberg 4.000 kr, docent Sven Sandqvist 700 kr, docent Lillemor Santesson 2.000 kr, fil.dr Jan Olof Svantesson 4.000 kr, professor Birger Bergh 2.000 kr, professor Jerker Blomqvist 400 kr, docent Staffan Fogelmark 700 kr, fil.dr Lars Hermerén 2.000 kr, fil.dr Merle Horne 4.000 kr, docent Birgitta Hårdh 2.200 kr, docent Deborah Olausson 2.700 kr, docent Catharina Stenqvist 2.000 kr, fil.dr Jan Olof Svantesson 2.000 kr, fil.dr Ann-Charlotte Weimarck 3.000 kr.

Lund 1990-03-31

Anders Grönvall

Sammandrag av Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1989

Balanskonto den 1 januari 1989

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	85.000:-	Grundfond	708.658:-
Aktier	2.185.546:80	Resestipendiefond	55.551:-
Bank	1.231.666:33	Skånsk Senmedeltid och Renässans	1.190.795:56
Postgiro	42.363:92	Olga och Thorild Dahlgrens fond	133.705:-
		AB C W K Glerups fond	63.124:-
		von Hallwylls fond	12.857:-
		Knut och Alice Wallenbergs fond	6.421:-
		Harry Karlssons fond	22.888:05
		50-årsfonden	289.159:-
		Tegnérfonden	178.044:-
		Ada och Lars Werins fond	71.579:58
		Axel Kocks fond	25.728:-
		Mattias Olofssons fond	48.706:-
		Ruben Rausings fond	429.430:-
		Dispositionsfond	307.930:86
	3.544.577:05		3.544.577:05

Resultaträkning för år 1989

Inkomster		Utgifter	
Ränta på obligationer	9.525:-	Föreläsare	6.856:68
Ränta på bank	133.873:-	Forskningsbidrag och belöningar	31.700:-
Ränta på postgiro	3.743:85	Anslag ur – Tegnerfonden	11.000:-
Utdelning aktier	62.040:-	– Axel Kocks fond	1.000:-
		– A & L Werins fond	4.000:-
Värdepappersökning	33.232:-	Årsböckerna	106.317:-
Årsavgifter	1.000:-	Skriftserien	34.904:70
Årsböckerna	103.342:-	Skånsk Senmedeltid och Renässans	3.400:-
Skriftserien	8.426:50	Övriga utgifter	48.569:80
		Fondökningar	107.434:17
	355.182:35		355.182:35

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971 och den 19 nov. 1982.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket, att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts, att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill komma hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamöter skola företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kunna endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äga deltaga i val samt sådana överläggningar och beslut som angå ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal må ej överstiga 70, de utländska arbetande ledamöternas ej 35, de stiftande ledamöternas ej 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår. Han övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 2.000 kronor samt under vartdera av de 8 efter valet närmast följande åren en avgift av 1.000 kronor. Han äger alltid och i alla samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdrag å icke förfallna avgifter, räknat efter en räntefot som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kunna väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga 7.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av 9 ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skola minst 3 vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna skola ersättare väljas till ett antal av 3.

§ 8

Societetens styrelse väljes för en tid av 3 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 3 styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst 5 av dessa äro närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Förslag till inval ingives i särskild motiverad skrivelse, undertecknad av minst 2 av Societetens arbetande eller stiftande ledamöter, till en valnämnd, bestående av Societetens praeses jämte 4 ledamöter med 2 ersättare. Societetens praeses är nämndens ordförande.

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljas av Societeten med $\frac{3}{4}$ majoritet på förslag av valnämnden; dock skall sådant förslag först underställas styrelsens prövning. Valnämndens förslag upprättas med $\frac{4}{5}$ majoritet. Valnämnden är beslutför endast då den är fulltalig.

Stiftande ledamöter väljas med $\frac{4}{5}$ majoritet av styrelsen förstärkt med valnämnden.

Endast beslut om inval införes i Societetens protokoll, ej förslag därom.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en nämnd, bestående av sekreteraren jämte 4 arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

§ 12

Societetens nämnder väljas för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 2 medlemmar och en ersättare i valnämnden samt 2 medlemmar i granskningsnämnden.

ÄMBETSMÄN

§ 13

Societetens ämbetsmän äro sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren. Till ämbetsmän kunna endast ledamöter boende i Lund och dess omnejd väljas.

§ 14

Sekreteraren och vid förfall för honom vice sekreteraren åligger:
att hålla förteckning över Societetens ledamöter,
att föra protokoll vid Societetens sammanträden, ävensom förbereda och föredraga de ärenden som där skola förekomma,
att befordra till verkställighet de vid sammanträdena fattade besluten,
att till varje högtidssammanträde uppsätta styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under sistförflutna år samt
att omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 15

Skattmästaren, som ansvarar för Societetens medel, åligger att närmast handha Societetens ekonomiska angelägenheter,
att föra Societetens räkenskaper, vilka avslutas med kalenderår, samt
att före den 15 maj avlämna föregående års räkenskaper till revisorerna.
Societetens värdehandlingar förvaras under två olika lås i bankfack, till vilket praeses har den ena nyckeln, skattmästaren den andra, eller också överlämnas de av praeses och skattmästaren till förvaltning av en banks notariatavdelning.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 16

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära 10 ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålles årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning annorlunda bestämmer.

§ 17

Societeten är beslutför, om minst 10 av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare äro närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 18

Val av arberande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och nämnder förrättas med slutna sedlar om varje namn för sig, därest ej Societeten vid varje särskilt tillfälle enhälligt beslutar företaga omröstningen i annan ordning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 19

Ärende, som ej angivits i kallelse till sammanträde, får ej å detta företagas till avgörande, om det ej enligt stadgarna där skall förekomma.

EKONOMI

§ 20

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast räntan må disponeras.

§ 21

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av ett år 2 revisorer med 2 ersättare, och skola revisorerna äga tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeteten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 22

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsändas kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 23

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeteten kan finna skäl att antaga.

§ 24

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden, och skola dessa beslut fattas med minst 2/3 majoritet. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 20 angående grundfonden icke fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. *Gudmundi Olaii Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefvernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dablberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germans religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.

41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Febrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevs skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Vasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Febrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekteterism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöfs Jerusalem. Revolutionary sectarianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Much. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfasungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Much. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjäddell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjäddell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.

Vetenskaps societeten i Lund

81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingelman*. Ärkesätets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.

Årsbok 1920–1989

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Michael Bogdan: St Lucias rättsarv: från Pariskutymer till common law

Nils Arvid Bringéus: Maria med sömnaden och Josef med ljuset

Torsten Burgman: Generalkonsul Emil Heilborn, industriledare i Ryssland

Lars Larsson: Kökkenmödding – välkänd fornlämning i ny belysning

Paavo Roos: Gisslan i antiken – en problemöversikt

Ingrid Söderhamn: Gustavianism

Minnesord

Emil Staiger av F J Billeskov Jansen

Dagmar Berger av Eric Rasmusson

Knut-Olof Falk av Jerzy Nalepa

Brita Egardt av Sven B Ek

Cajus Fabricius av Stig Y Rudberg

Hans Sjöbäck av Bert Westerlundh

Lund
University
Press

Art nr 20219
ISBN 91-7966-161-0